

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**OSMANLI DEVLETİ'NİN YENİDEN YAPILANMA
SÜRECİNDE ÖNEMLİ BİR DEVLET ADAMI
MEHMED SADIK RIFAT PAŞA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Dilek TÜRKDEMİR

**Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Turgut SUBAŞI

EKİM 2007

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

OSMANLI DEVLETİ'NİN YENİDEN YAPILANMA
SÜRECİNDE ÖNEMLİ BİR DEVLET ADAMI
MEHMED SADIK RIFAT PAŞA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Dilek TÜRKDEMİR

Enstitü Anabilim Dalı

: Tarih

Enstitü Bilim Dalı

: Yakınçağ Tarihi

Bu tez 02/10/2007 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Azmi ÖZCAN

Yrd.Doç.Dr. Turgut SUBAŞI

Yrd.Doç.Dr. M.Hüdaî ŞENTÜRK

Jüri Başkanı

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

DİLEK TÜRKDEMİR

02 EKİM 2007

ÖNSÖZ

Karlofça Antlaşması ile ilk kez toprak kaybına uğrayan Osmanlı Devleti, askeri başarısızlığın faturasını belki de ilk defa bu şekilde bir bedelle ödemek zorunda kalmıştır. Askeri alandaki bu ilk ve ciddi başarısızlık dönemin devlet adamları tarafından yeteri kadar dikkate alınmamış ve takip eden yıllarda Osmanlı Devleti'nde duraklamanın yaşanması engellenememiştir. XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında gerek Avrupa devletlerinin güçlenmesi gerekse Osmanlı Devleti'nin Rusya ile yapmış olduğu savaşlarda istediği başarıyı elde edememesi devleti duraklama döneminden gerileme dönemine doğru sürüklemiştir.

Osmanlı Devleti'nin askeri alandaki başarısızlıklarına bir de Avrupa'da meydana gelen toplumsal ihtilâlin getirmiş olduğu milliyetçilik akımının tesiri eklenince Avrupa ile Osmanlı Devleti arasındaki mücadele askeri alanın dışına taşarak toplumsal bir boyut kazanmıştır. XIX. Yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'ni oluşturan farklı ırk, din ve mezhepten olan halk arasında toplumsal mücadele başlamış ve birçok Avrupa devleti de bu durumdan istifade ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmeye kalkışmışlardır. İşte bu dönemde toplum ile devlet arasındaki anlaşmayı sağlamak ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerinin müdahalesinden korumak için birçok Osmanlı aydını Avrupa'ya çeşitli görevlerle gönderilmiştir. Çalışmamıza konu edindiğimiz Mehmed Sadık Rıfat Paşa'da bu aydınların belki de en önemlilerinden birisidir.

“Osmanlı Devleti'nin Yeniden Yapılanma Sürecince Önemli Bir Devlet Adamı Mehmed Sadık Rıfat Paşa” adını verdiğimiz bu çalışmamızda Sadık Rıfat Paşa'nın toplum, devlet, adalet, askeri ve ekonomik görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi vermeyi amaçlanmıştır.

Tanzimat Dönemi devlet adamlarının Osmanlı düşünce yapısının gelişmesine katkıları bugün de güncelliğini korumaktadır. Rıfat Paşa da bu aydınlardan biri olmakla birlikte yazdığı eserleri ve görevlerini icra etme noktasında önemli başarılarla imza atmış bir devlet adamıdır. Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın aydın bir kişiliğinin yanı sıra devlet yönetiminde üst seviyelerde görevler alması, Avrupa'da elçi olarak görev yapmış olması ve Avrupa toplumunu yakından tanıyarak Tanzimat Hareketi'nin özü olan

“hürriyet” fikrini benimseyerek risalelerinde bu konudan sıkça söz etmesi onu diğer aydınlardan farklı kılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısını çok iyi bilen ve Batı medeniyetinin gelişme nedenlerini tesbit ederek Osmanlı toplumunun problemlerinin çözüme kavuşturulması için devlet adamlarına yönelik risaleler kaleme alan Rıfat Paşa, yapılacak ıslahat çalışmaları hakkında da tafsilatlı bilgiler vermektedir

Genel olarak eserlerini risale şeklinde kaleme alan Rıfat Paşa bazı toplumsal olayları daha somut bir şekilde mektuplar halinde yazmıştır. Risalelerinde tek bir konudan değil, toplumu ilgilendiren ve toplumun ihtiyacı olan her konudan bahseden Rıfat Paşa, ahlak, eğitim, bürokrasi, ekonomi, hürriyet gibi kavramlar hakkında hem toplumu hem de devlet adamlarını bilinçlendirmeyi amaçlamaktadır. Osmanlı Devleti'nin düşünce yapısının gelişmesinde ve demokrasi bilincinin oluşmasında büyük çabalar sarf eden Rıfat Paşa, bireye verdiği değer ve önemi her fırsatta vurgulamış ve devlet adamlarına bu konularda nasihatlerde bulunmuştur.

Demokratik yönetime doğru yol alan düşüncelerin en ağır ve en zor dönemeci olan Tanzimat dönemi, günümüzde en iyi o dönemi yaşayan kişilerin araştırılması ile anlaşılabilir. Döneme damgasını vuran Tanzimat aydınları yeterince anlaşıldığında geçmiş daha net bir şekilde görülebilecektir.

Hazırlamış olduğumuz bu araştırma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Paşa'nın hayatı, kişiliği ve kariyeri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Rıfat Paşa'nın devlet hizmetine girişi ve aldığı görevler kronolojik bir sıra ile ele alınmıştır. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise Tanzimat Dönemi ile başlayan Osmanlı Devleti'nin yenileşme ve modernleşme sürecine Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın katkıları incelenirken aynı zamanda Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın, yönetim, medeniyet ve eğitim alanında yapmış olduğu çalışmalar üzerinde durulmuştur.

“Osmanlı Devleti'nin Yeniden Yapılanmasında Önemli Bir Devlet Adamı Mehmed Sadık Rıfat Paşa” adlı bu çalışmanın hazırlanmasında hiçbir zaman bana desteğini esirgemeyen saygı değer hocam Yrd. Doç. Dr. Turgut SUBAŞI'na, teşekkürlerimi sunarım. Arşiv belgelerinin okunmasında yardımlarını gördüğüm Yrd. Doç. Dr. M. Hüdayi ŞENTÜRK'e, çalışma sırasında fikir ve yönlendirmeleri ile bana destek olan

Prof. Dr. Azmi ÖZCAN'a, Prof Dr. Ali AKYILDIZ'a ve Mümtaz'er TÜRKÖNE'ye ve değerli arkadaşım Mehmet ÇETE'ye teşekkürlerimi sunarım. Son olarak hayatımın her aşamasında maddi manevi desteğini eksik etmeyen, iyi ve kötü günümde yanımda olan aileme şükranlarımı sunarım.

Dilek TÜRKDEMİR

02. 10. 2007

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v

GİRİŞ	1
--------------------	----------

BÖLÜM 1: MEHMED SADIK RIFAT PAŞA’NIN HAYHATI VE KARIYERİ... 7

1.1.Mehmed Sadık Rifat Paşa’nın Hayatı	7
1.2.Mehmed Sadık Rifat Paşa’nın Kariyerinde Etkili Olan İsimler	11
1.2.1 Mehmed Sadık Rifat Paşa ve Metternich	12
1.2.2. Mehmed Sadık Rifat Paşa ve Canning	16
1.3.Mehmed Sadık Rifat Paşa’nın Kişiliği	19
1.4.Mehmed Sadık Rifat Paşa’nın Eserleri	20

BÖLÜM 2: MEHMED SADIK RIFAT PAŞA’NIN DEVLET HİZMETİNE

GİRİŞİ VE ALDIĞI GÖREVLER 23

2.1. Mehmed Sadık Rifat Paşa’nın Siyasi Görevleri	23
2.1.1. Yunanistan’ın Bağımsızlığı Süreci ve Edirne Barış Görüşmelerinde Heyet Başkanı Olarak Sadık Rifat Paşa	23
2.1.2. Mehmed Sadık Rifat Paşa’nın Viyana Sefareti’ne Görevlendirilmesi.....	27
2.1.3. İtalya ve Mehmed Sadık Rifat Paşa	29
2.1.4. Mısır Meselesinin Ortaya Çıkışı	30
2.1.4.1 Mehmed Sadık Rifat Paşa’nın Mısır’a Gönderilmesi	33
2.1.4.2. Mısır Meselesi’nin Sona Ermesi ve Mehmed Sadık Rifat Paşa’nın İlk Hariciye Nazırlığı	35
2.1.5. Sürekli Azil ve Atamalarla Geçen 15 Yıl	38

BÖLÜM 3: OSMANLI DEVLETİ’NİN MODERNLEŞME SÜRECİ

VE MEHMED SADIK RIFAT PAŞA 41

3.1. Modernleşme ve Merkezileştirme	41
---	----

3.2. Yönetimde Yeniden Yapılandırma	42
3.3. Tanzimat Bürokratları ve Sivil Bürokrasi	46
3.4. Meclisler ve Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye	49
3.5. Devlet ve Ekonomi	54
3.5.1. Avrupa’da Ekonomik Kalkınma ve Osmanlı Devleti	57
3.5.2. Mehmed Sadık Rıfat Paşa’ya Göre Ekonomi	59
3.6. Mehmed Sadık Rıfat Paşa’nın Yönetim Anlayışı ve Bir Hükümdarda Olması Gereken Vasıflar	60
3.7. Mehmed Sadık Rıfat Paşa’ya Göre Değişimin Zorunluluğu ve Medeniyet	73
3.7.1. Sadık Rıfat Paşa ve Sivilizasyon	75
3.7.2. Mehmed Sadık Rıfat Paşa’ya Göre Medeniyetin Esasları	77
3.7.3. Hürriyet ve Serbestiyet Kavramları ve Rıfat Paşa	78
3.7.4. Avrupa’nın Sivilizasyonu ve Rıfat Paşa	80
3.7.5. Rıfat Paşa’ya Göre Batı ve Osmanlı Medeniyetinin Karşılaştırılması	82
3.8. Mehmed Sadık Rıfat Paşa ve Eğitim	86
SONUÇ VE ÖNERİLER	89
KAYNAKÇA	95
EKLER	102
ÖZGEÇMİŞ	135

KISALTMALAR

A. MKT. NZD.	: Sadaret Mektubî Kalemî Nezaret ve Devâir Belgeleri
A. DVN. MHM.	: Bab-1 Asafî Mühimme Kalemî Belgeleri
İ.MTZ.	:Sadaret Eyâlât-1 Mümtâze Kalemî Belgeleri
B.O.A	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
HR. MKT	:Hariciye Nezareti Mektubî Kalemî
İ.DH	: İrade Dahiliye
İ.HR	: İrade Hariciye
DH. SAİD	: Dahiliye Nezareti Sicil-i Ahvâl İdaresi Defterleri
Çev.	: Çeviren
S.	: Sayfa

Tezin Başlığı: Osmanlı Devleti'nin Yeniden Yapılanma Sürecinde Önemli Bir Devlet Adamı Mehmed Sadık Rıfat Paşa	
Tezin Yazarı: Dilek TÜRKDEMİR	Danışman: Yrd. Doç. Dr. Turgut SUBAŞI
Kabul Tarihi: 02 Ekim 2007	Sayfa Sayısı: v (ön kısım)+101 (tez) + 34 (ekler)
Anabilimdalı: Tarih	Bilimdalı: Yakınçağ Tarihi
<p>Osmanlı geleneksel yapısından gelen ve geçmişe dönük bir toplum içinden süzülüp, geleceğe yön veren bir Osmanlı Paşası olan Mehmed Sadık Rıfat Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun köklerinin ne kadar sağlam olduğunun farkında olarak yenileşme hareketlerine katkıda bulunmaya çalışmıştır. Onun bu yenilikçi tarafı, tamamen eskiye arkasını dönmesi gibi bir meçhule gidış değil, aksine bilinçli bir şekilde geleceğe yön verme gayretidir. Osmanlı geleneksel yapısında geçmişte yapılan hataların tekrerrütmesi devleti zor bir duruma düşürmüş ve dışarıda çözüm yolları aramaya itmiştir. Ancak hızla büyüyen sanayi ve teknoloji devleti olma yolunda ilerleyen Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti'ni iktisadi ve idari alanlarda gerilerde bırakmıştır. Bu aşamada çağı geriden takip eden Osmanlı Devleti, çağı yakalamak ve ihtiyaçlarını karşılamak için bu Avrupa devletlerini daha yakından tanımayı ve gözlemlemeyi prensip edinmiştir.</p> <p>Osmanlı Devleti'nin iki dönem Viyana elçiliğini yapan Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın daha çok dikkatini çeken hususlar iktisadi ve idari alanlarda yaşanan gelişmeler ve bu gelişmeler sonucunda ortaya çıkan hukuki düzenlemelerdir.</p> <p>Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın iktisadi ve idari alandaki fikirleri ve bu fikirlerinin Tanzimat döneminde ne derece uygulanma imkânı bulabildiği gerçeği, tezin özünü ifade etmektedir.</p> <p>Bu tezin hazırlanması sırasında sorulan başlıca sorular şunlar olabilir:</p> <p>Mehmed Sadık Rıfat Paşa, Avrupa'da yaşanan iktisadi değişimin Osmanlı Devleti'ni gelecekte nasıl etkileyeceğini anlayabilmiş midir? Gelecekte bu alanda karşılaşılabilecek sorunlar için çözüm üretebilmiş midir? Kendi içinde yaşadığı toplum Paşa'ya ne yönde etki etmiştir? Paşa, Osmanlı kadim geleneği içerisinde gelen biri olarak iktisadi ve idari alanda meydana gelen yeni düzene Osmanlı toplumunun uyum sağlamasını istemiş midir?</p> <p>İşte bu tezde bu soruların cevapları aranmış ve yanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu soruları yanıtlayabilmek için Paşa'yı çok iyi tanımak, yaşadığı ve çalıştığı çevreyi tanımak, dönemin sosyal ve siyasi olaylarını bilmek gerekiyordu. İlk aşama da bu yönde bir çalışma yapılmıştır. Mehmed Sadık Rıfat Paşa hakkında yazılanlar kadar Paşa'nın kendi kaleminden çıkan yazılarda Paşa'yı yakından tanımamıza vesile olmuştur. Paşa'nın eserlerinden yaptığım çıkarımlar ve dönemin olayları arasındaki neden sonuç ilişkileri ve dönemin toplumsal yapısı Paşa'nın siyasi, sosyal ve iktisadi sınırlarını belirlememe yardımcı oldu. Bununla birlikte Paşa'nın sınırları ve çağları aşan düşüncelere sahip olması onun daha derinlemesine incelenmesi gerçeğini açıkça ortaya koymaktadır.</p>	
Anahtar Kelimeler : Mehmed Sadık Rıfat Paşa, Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti, Birey ve Devlet	

Title of Thesis: One of the Important Politician is Mehmed Sadık Rifat Pasha in Renovation Process of Ottoman Empire	
Author: Dilek TÜRKDEMİR	Supervisor: Assist. Prof. Dr. Turgut SUBAŞI
Date of Approval: 02 October 2007 Nu. Of Page: v (pre text)+101 (main body)	
Main Discipline : History	Discipline: The Modern History
<p>Mehmet Sadık Rifat Pasha who was one of the Ottoman Empire's Pashas was coming from traditional life style of the Ottoman Empire and directed future as well. As he was aware of Ottoman's roots which were very strong, he tried to make a contribution to the reforms. The way of his reformist part is not deny the past on the contrary; it was an endeavor to direct the future as consciously. Mistakes made in Ottoman traditional life in the past had the state put on the spot and to urge the state to find solution abroad. On the other hand the European countries which were growing fast in industry and technology, keep the Ottoman Empire back in the fields of economics and administrative. In this phase, Ottoman Empire to grab at an age and prove the needs, to make a rule of connection with European states.</p> <p>Mehmet Sadık Rifat Pasha was an ambassador of Ottoman Empire in two times in Vienna He took into consideration especially economical and political reform and legal procedure that appeared of these reforms.</p> <p>The aims of this study is to appear to ideas of Mehmet Sadık Rifat Pasha's economical and political ideas and applied of his ideas in Reforms Period.</p> <p>It can be some of the questions while the thesis has been prepared:</p> <p>These are: Could he understand some economical changing of Europe how to affect the Ottoman Empire in future?, Could he produce solutions to meet difficulties in future?, How affected him of his society?, Did he want to Ottoman society to obey the new economical and political reforms?</p> <p>In this study these questions are tried to find and reply. To answer those questions it was necessary to know him, to know his working places and to know the economical-political event of this period. First step is appearing of these. Some writings that were written in his period and by his own helped to know him more. Nevertheless, Pasha's limits and the ideas of passing the ages to put fort necessity for searching him deeply.</p>	
Keywords: Mehmet Sadık Rifat Pasha, The Era of Tazminat, Otoman Empire, Individual and State	

GİRİŞ

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti için hızlı bir değişim ve gelişim dönemini ifade etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi ile birlikte 150 senedir içinde bulunduğu sorunlara çözüm bulma ve reformları uygulama çabasında olduğunu tüm dünyaya duyurma yolunda önemli bir adım atmıştır.

İlerleyen zaman içerisinde bu çabasını İslahat Fermanı ile tüm halka ve gayrimüslimlerle ilgili endişesi olan tüm devletlere de kanıtlamıştır. Osmanlı Devleti 1839'a geldiğinde birçok problem gün yüzüne çıkmış ve bu problemlerin kaynağı olarak da klasik devlet ve toplum kurumları görülmüştür. Bu kurumlarda yapılan düzenleme ve bu kurumları sürdürme çabaları, gelişen ve değişen dünya düzeninden uzak kalma sonucu amacına ulaşamamıştır. İşte Tanzimat döneminde bunu fark eden ve kısa sürede çözüm bulma çabasında olan bürokratlarımız kendi aralarında yarışan Avrupa devletlerini tanıma ve kendi ülkelerine faydalı olacak reformları uygulama yolunda sonuna kadar direnmişlerdir.

Değişen ve gelişen dünya ülkeleri aslında onlara göre birçok konuda örnek alınması gereken, kendini yenileyen ve gelişen devletlerdi. Osmanlı Devleti yüzyıllardır verdiği mücadelenin yorgunluğunu iyice hissetmeye başladığında geçmişten gelen tecrübesi ve yavaşlayan idari yapısı, ilerleyen teknoloji ve dünya ekonomisi karşısında yeterli olmamıştır. İşte bu iki önemli mesele karşısında bu devletlerin rehber olacağı düşünölmüştür. Ülkede yapılacak reformların devleti güçlendireceği düşünölmüştü. Ancak köklü bir geçmişı ve kuvvetli bir geleneksel yapısı olan Osmanlı Devleti'nde reformları uygulamanın ne derece zor bir iş olduğu görölmektedir.

Osmanlı düşünce yapısına önemli katkılar sağlayan Tanzimat paşaları bu zor süreci üstlenmiş ve ellerinden geleni yapmaya çalışmışlardır. Bu çalışmada Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın bu sürece katkıları hedeflenmiştir. Onun bu sürece katkıları çok yönlü olmuştur. İdari ve iktisadi düşünceleri Osmanlı devlet adamları arasında da oldukça yankı bulmuştur.

1789 tarihinde yaşanan Fransız İhtilali'nin getirdiği süreçte de birçok Avrupa ülkesinde oldukça büyük değişimlerin yaşanması kaçınılmazdı. Özellikle düşünce alanında insanların daha özgür ortamlara ihtiyaç duyması yeni fikirlerin ve soyut oluşumların

ortaya çıkmasına neden olmuştur. O dönemde daha çok Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu eşitlik, özgürlük ve ulus olma fikirleri hızla tüm dünyaya yayılmıştır.

Yine 1830–1848 İhtilallerin de bu süreci nasıl etkilediği göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle birçok Avrupa ülkesi kendisini ya bu değişime hazırlayacak ya da ortaya çıkan değişimi engelleme yoluna gidecekti. O dönemde değişime hazır olma gibi bir olgu söz konusu olamazdı. Çünkü o dönemlerde sınırlar ve geleneksel kurallar her ülkenin varoluş sebebiydi. Belirlenen sınırlar içinde özgür, eşit ve millet olarak yaşamak mümkündü ama bu millet olma bilinci, büyük imparatorlukları parçalayacak ve karışıklıklar meydana gelecekti. Dolayısıyla değişimin önüne geçilmek istenmesi doğaldı.

Özellikle Avusturya Başbakanı Metternich ise var olan düzenin korunmasında usta bir diplomattı. Avrupa'nın siyasi birliğini sağlanmasını, ihtilale karşı verilen mücadelede görüyordu. Avusturya, kendisi gibi çok uluslu bir imparatorluk olan Osmanlı İmparatorluğu'nun da bu geçiş aşamasında bütünlüğünün kendi aleyhine bozulmasından korkuyordu. İşte böyle bir dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na daima kendisi olmasını öğütlemiş ve Avrupa'daki anayasal oluşumların bünyesine uygun olmadığını telkin etmiştir.

Bu telkinler daha çok dönemin Viyana Elçisi olan Sadık Rıfat Paşa üzerinde derin tesirler bırakmıştır.

Mehmed Sadık Rıfat Paşa, 19. Yüzyılın başlarında Enderun'da yetişen devlet memurlarından biridir. Memuriyet hayatına girmesinde babası etkili olmuştur. Daha sonra girdiği sadaret mektubi odasında gösterdiği başarı ile amirlerinin gözüne girmiş ve "haceganlık"¹ rütbesini alarak salyane mukataacısı olmuştur. "Amedi halifelîği"² ve

¹ **Haceganlık:** Defterdarlık, nişancılık gibi devlet dairelerindeki yazı işlerinin başında bulunan görevliler hakkında kullanılan tabirdir. Bunlara "Hacegan-ı Divan-ı Hümayun da denilirdi. Hacegan, halk tarafından hoca suretinde kullanılan Farsça Hace'nin çoğuludur ve halk arasında hoca şeklinde kullanılmıştır. Hace; efendi, ağa, muteber zat, ev sahibi, reis, tüccar, muallim manalarına gelir.

Haceganlığın kuruluş zamanına dair Osmanlı tarihlerinde bir kayıt yoktur. Ancak, Fatih Kanunnamesi'nde Hacegandan söz edilmesi eskiliğinin belgesi olmaktadır. Hacegan silsilesinin son derecesi, menasib-ı sitte olarak adlandırılan nişancılık, şikk-ı evvel, sani ve salis defterdarlıkları, reisülküttaplık, defter emin-liği idi. Tevcihatta bir yıllık olması üzere münavebe menasibi denilen görevler hacegana ipkaen veya müceddeden tevcih olunur ve bu menasibın baş muhasebe, büyük ruznamçe, Anadolu muhasebecisi gibi büyükleri sadrazam kethüdası, defterdar, reisülküttap mazulleri gibi yüksek görevlilere, küçükleri de hacegana ayrılırdı. Bunlardan faydalanamayanlara da atıyye verilirdi.

Viyana elçiliği ile devam eden memuriyet hayatı bundan sonra hep atama ve azillerle devam etmiştir. Bu süreç içerisinde bulunduğu görevlerinde hizmetini eksiksiz yerine getirmiş ve boş olduğu zaman dilimlerinde bile eserler vererek aralıksız çalışmıştır. Fırsat bulduğunda da düşünce ve teklifleri ile görevlendirildiği konularda gerekeni yapmayı kendine vazife edinmiştir. Ülkenin bulunduğu şartlar, tüm devlet adamlarının daha çok çalışmasını gerektirmiş, hem iç hem de dış sorunlar için azami çaba sarf etmişlerdir. Mehmed Sadık Rıfat Paşa böyle bir ortamda daima halkı ve devleti için fikirler üretmiştir. Avrupa’da gördüğü anayasal oluşumların kendi ülkesinde var olma zorunluluğunu hisseden Sadık Rıfat Paşa Avrupa’daki gözlemlerini kaleme almaya devam etmiştir. “Aklın tecrübe ile hareket etmesini” söyleyen Paşa, özellikle Viyana’da gördüklerini tecrübe edilmiş işler olarak ülkeye taşımak istemiş, bunu isterken de akli devre dışı bırakmamıştır. Ancak bu değişimin ülkesinde nasıl olması gerektiğini ve ülkesinin ilerleme yolunda nelere ihtiyaç duyduğunu titizlikle gözlemlemiştir. Bazen sorunlar çıkmaza girdiğinde de müsamaha göstermenin doğru olacağı kanısındadır. Her zaman itidal ve istikamet peşinde olan Paşa, yeniliklere her zaman açık ancak “varolanın yok edilmesine” karşıdır. Bu özelliği ile dönemin vazgeçilmez kişileri arasında sayılmaktadır. Bu konuda da çeşitli eserler vermiştir. Bu eserlerinde bireyi esas almıştır. Toplumun ihtiyaçlarını bireyin ihtiyaçlarından yola çıkarak keşfeden Paşa, bireyi mutlu eden her şeyin toplumu da memnun edeceğini savunmuştur.

Sadık Rıfat Paşa’nın reformlarda öncelik verdiği alan iktisattır. İktisatın değişen ve gelişen dünya toplumlarındaki önemini farkındadır. Paşa, “azla yetinip tembellik yapmanın bu çağın debdebesi içinde yok olmak olacağını” söylemiş ve çok önemli bir tespitte bulunmuştur. Bu acı gerçeğin farkına varan Paşa, ilk önce bu alanda yeni düzenlemelerin olmasını istemiştir. Onun bu istekleri “Bazı ıslahata dair Rıfat Paşa merhumun bazı layihalarının suretleridir.” adlı eserinde yer almaktadır. Ekonomik anlamda büyüyen dünya devletlerinin karşısında Osmanlı Devleti’nin ne derece acze düştüğünü görmüş ve bu yok oluştan devleti kurtarma çabasında olmuştur.

Paşa, Alman Tarihçi Okulu’nun da etkisinde kalmış ve bu okulun iktisat fikirleri Paşa’ya yeni ufuklar açmıştır. Paşa, böylelikle iktisadi gücün bireylerde olduğunu

Haceganlık, vezirliğe yükelebilmek için önemli bir rütbe idi. II. Mahmud dönemindeki yapılan yenilikler ile rütbelere tesis edilmiş, haceganlık rütbe sayılmıştır.

keşfetmiş, bu nedenle devletin bireye çalışmasının ve haklarına saygı göstermesinin zorunluluğunu her zaman dile getirmiştir. Ancak bu devletin menfaatine gibi bir şey algılanmamalıdır. Paşa bu soruna realist yaklaşmış ve devlet ile birey arasında bir denge kurma çabasında olmuştur. Bireylerden oluşan toplumun refahı, bireylerin sağlıklı bir şekilde korunmasına ve devlet tarafından desteklenmesine bağlıdır. Aksi takdirde bireyler devlete zarar veren bir güç haline gelebilirler. İşte bu konu da Paşa, devlet adamlarını uyarmaya çalışmıştır. Mehmed Sadık Rıfat Paşa, “Avrupa Ahvaline Dair Risalesi”nde her ne kadar Avrupa’yı görünen güzellikleri ile anlatsa da Avrupa’nın o noktaya gelmeden önce çektiği sıkıntıları da bilmektedir. Avrupa, bireyleri baskı altında tutmanın, sınıf eşitsizliğinin ve hukuksuzluğun acısını yaşamış ve tecrübe etmiştir. Bugünkü güzellikler bütün bu olumsuzlukların bertaraf edilmesi ile mümkün olmuştur. Bunun farkında olan Paşa ve paşa gibi düşünenler Tanzimat fermanında gayrimüslimlerle Müslümanlara eşit haklar verme konusunda oldukça rahat kararlar alabilmişlerdir. Zira Müslüman olmak da ben müslümanım demekle mümkün değildir.

Paşa risalesinde kendi ülkesinde de görmek istediklerini anlatmış ve adeta güzel bir model resmetmiştir. Resmin arka planını da göz ardı etmemiştir. İşte Avrupa’nın yaşadıklarından dersler çıkaran Paşa “Akıl tecrübe ile hareket etmelidir.” diyerek Avrupa’nın bu tecrübesinden yararlanmak istemiştir. Paşa’nın çabası, Osmanlı Devleti’nin bir an önce tedbirlerini alması adınaydı. Zaten bireylere hakları verilmezse, bireyler bu hakları için devletle mücadele edecek ve gereksiz yere karışıklıklar çıkacaktı. İşte Tanzimat, gelmeden geleceği kurtarma çabasının bir sonucuydu. Ancak bu çaba devletin hem dışta hem de içte en buhranlı günlerine rastlamıştır. Bu nedenle bu dönemin insanını ve devlet adamını anlamak gerçekten zor bir iştir. Tanzimat paşaları, kendi değerlerini korumanın yanı sıra gelecekte de var olabilmenin savaşını vermişlerdir.

Çalışmanın Konusu

Tanzimat döneminde yaşamış olan bir Osmanlı paşasının, çocukluğundan hayatının sonuna kadar nasıl bir çevrede yaşadığı, kişiliğinin oluşmasındaki etkenler ve Tanzimat dönemi şartları içerisinde nasıl bir düşünce yapısının oluştuğu ve fikirlerinin Osmanlı düşünce yapısına etkileri bu tezin konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmanın Önemi

Günümüz Türkiyesinin, Tanzimat dönemi ile paralellikler yaşadığı şu zaman dilimi içerisinde geçmişimizle yüzleşme ve problemlerin benzerliği ve yapılması gerekenler konusunda geçmişten ibret almak en büyük kazancımız olacaktır. Bu noktadan hareketle dönemin devlet adamlarından olan ve iki cepheye ayrılmış olan bir toplumu ortak bir paydada toplamaya çalışan ve bunu yaparken de daha çok eserlerini kullanan önemli bir devlet adamının farklı yönleriyle incelenmesinin gerekliliği tartışılmaz. Özellikle fikirlerinin günümüzde bile birçok probleme çözüm olabilecek nitelikte olması o dönemde en az bugün kadar olgunlaşmış bir toplum seviyesine ulaşıldığını gösterir. Ayrıca paşa her sorunun temelinde keyfi devlet düzenini görür ve insanların kendi haklarını devlet karşısında savunabileceği yasaların bireylerin lehine düzenlemenin zorunluluğunu anlatır. Böyle olduğu takdirde de devlet kaybetmiş olduğu gücünü yeniden kazanacaktır. Paşa devlet ile toplum arasında bir denge sağlanmasını zorunlu görmüş ve bu düşüncesi onu daha çok iktisat alanında düşünmeye sevk etmiştir.

Çalışmanın Amacı

19. yüzyılda yaşanan gelişmelerin Tanzimat insanını ve toplumunu nasıl ve ne yönde etkilediğinin saptanması düşüncesinden yola çıkarak bir Osmanlı paşasını mümkün olduğu kadar tanımaya ve dönemini anlamaya çalışmak ve yetiştiği toplumunun onu ne yönde etkilediğini ve onun yaşadığı toplumu ne yönde etkilediğini anlamak ve bu karşılıklı etkileşim çerçevesinde dönemin ekonomik, sosyal, siyasi ve idari yapısını günümüz düşüncesi ile keşfetmek bu çalışmanın amacı olmuştur.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmaya özellikle Mehmed Sadık Rıfat Paşa hakkında yapılan tezleri incelemekle başlanmıştır. Bu tezler paşa hakkında genel bir değerlendirme yapılmasına yardımcı olmuştur. Tezlerin incelenmesinden sonra Tanzimat Dönemi ile ilgili kaynaklar taranmış, bu kaynaklardan Mehmed Sadık Rıfat Paşa ile ilgili olan kısımlar arasında bağlantılar kurulup analiz edilmiştir. Bu kaynaklardan daha çok dönemin siyasi olayları ve Paşa'nın siyasi yaşamı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Paşa ile ilgili orijinal bilgilere sahip olmak amacıyla Başbakanlık Osmanlı Arşiv'inden yararlanılmıştır. Ancak bu bilgiler bu çalışmada imkânların elverdiği ölçüde yer alabilmiştir.

Mehmed Sadık Rıfat Paşa ve dönemini tanımak adına Paşa'nın eserlerine önem verilmiştir. Özellikle "Müntahabât-ı Âsâr" adlı eseri titizlikle incelenmesi gereken ve içinde oldukça orijinal bilgiler bulabileceğimiz zengin bir kaynaktır. Bu çalışma sırasında Türk Tarih Kurumu'nun kütüphanesinden istifade edilen "Müntehabat-ı Âsar" on bir ciltten oluşmaktadır.

Bu çalışmada yararlanılan kısımları sekizinci ve dokuzuncu ciltte bulmak mümkündür. Bu eserin sekizinci cildi, Paşa'nın Meclis-i Vâlâ başkanlığı sırasında ve Meclis-i Tanzimat azalığında bulunduğu zamanlarda kaleme aldığı mazbataları içermektedir. Dokuzuncu cilt ise Paşa'nın iktisadî alandaki önerilerinden oluşmaktadır.

Paşa'nın Viyana elçiliği sırasında yazdığı eserleri de incelenmiş ve Avrupa'da kaldığı günlerin Paşa'nın fikirlerini nasıl etkilediği sorusuna cevaplar aranmıştır. Bununla birlikte Paşa ile ilgili tüm çalışmalar internette dahil takip edilmiş ve elde edilen güncel bilgiler bu çalışmaya taşınmaya çalışılmıştır.

BÖLÜM 1: MEHMED SADIK RIFAT PAŞA’NIN HAYATI VE KARIYERİ

1.1. Mehmed Sadık Rıfat Paşa’nın Hayatı

Mehmed Sadık Rıfat Paşa, 28 Ekim 1807 (25 Şaban 1222) tarihinde İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Babası, Enderun’da yetişen sırasıyla baştebdil ve Mart 1815 (Rebiyülâhir 1230) tarihinde bostancıbaşı, daha sonra kapıcıbaşı, 1821/22 (1237) tarihinde lağımçıbaşı, 1822/23 (1238) tarihinde Topçu Kışlası bina emini, 1827/28 (1243). tarihinde humbaracıbaşı, tophane nazırı, Nisan 1829 (Şevval) tarihinde tersane emini, Temmuz 1834 (Rebiyülevvel 1250) tarihinde masaRıfat nazırı olup, Ocak 1832 (Ramazan 1250). tarihinde vefat eden Hacı Ali Bey’dir. Dedesi, III.Selim devrinde vefat eden Said Bey’dir (Mehmed,1996: 247).

Mehmed Sadık Rıfat Paşa’nın Rauf, Ahmed ve Said adlarında üç oğlu vardır. Bunlardan 1244 İstanbul doğumlu olan Mehmed Rauf Bey’dir (B.O.A.,DH.SAİD:1-342). Ahmed Bey Müzehane memuru, Said Bey ise Bahriye zabitidir.Ahmed Bey’in oğlu ise genç yaşta şehid olan Rıfat Bey’dir. Ahmed Beyin kızlarından biri de Reşid Paşazade Ahmed Celal Paşa’nın eşiydi (Mehmed, 1996:1397).

Rıfat Paşa beş yaşında tahsil hayatına başlamıştır. On beş yaşında saraya memur olarak girmesinde babası etkili olmuştur. Babasının sürekli devlet hizmetinde bulunması ve geniş çevresinin olması sayesinde Enderun-u Hümayun’da bir yıl eğitim almıştır.

Tanzimat öncesinde resmi dairelerin ihtiyacı olan memurlar, “kalem” denen devlet dairelerinde iş içinde eğitim sistemiyle yetiştirilmiş; genellikle memur ve devlet ileri gelenlerinin çocukları küçük yaşta kalemlere devam etmeye başlamışlar; buralarda kâtiplerin yanında pratik bilgileri öğrenip zamanla kabiliyetleri ölçüsünde yükselmişlerdir (Akyıldız, 2004: 49).

Zengin bir ailenin tek erkek çocuğu olarak dünyaya gelen Mehmed Sadık Rıfat Paşa da zamanına göre okuduktan sonra Saray-ı Hümayun’daki Hazine odasına alınmış; ancak annesinin çocuğunun ayrılığına dayanamaması sonucu bu durum Sultan Mahmud’a bildirilmiş ve bir sene sonra Sadaret Mektubi odasına چراğ edilmiştir (Pakalın,1972:95). Burada gösterdiği performansla kısa zamanda amirlerinin gözüne girmeyi başarmıştır. Bunlardan en önemlisi de Vassaf Efendi’dir. 1243’de (1827/28)

haceganlık rütbesini alan Sadık Rıfat Paşa önce Salyane Mukataacısı olmuş daha sonra da amedi halifelerinden olmuştur (Süreyya,1996:1396).

Yunan sınırı ve Mısır meselesinin halli hususunda toplanan süfera meclislerinde görev alan Sadık Rıfat Paşa, 28 Aralık 1833 (15 Şaban 1249) tarihinde Küçük Evkaf Muhasebeciliğine terfi ettirilmiştir (Pakalın, 1978:77). Divan-ı Hümayun amedcisi Mustafa Reşid beyin ek görev olarak Paris Osmanlı elçiliğine atanması üzerine, Rıfat Bey amedi vekilliğine atanmıştır. Reşid Beyin Paris elçiliği ile birlikte Hariciye Nezareti müsteşarlığı ile görevlendirilmesiyle Rıfat Bey asaleten amedci olmuştur (Şeref, 1980: 95).

Osmanlı Devleti'nin sadaret makamı ve devletin yönetim merkezi olan Babıâli dediğimiz Cağaloğlu semti ve çevresi, Osmanlı bürokrasisinin, sadaret mensuplarının, paşaların yaşadığı bir bölge olmaya 19. yüzyılda da devam etmiştir. Mehmed Sadık Rıfat Paşa da bugünkü İran Konsolosluğunun karşısındaki Milli Eğitim Müdürlüğü binasında ikamet etmiştir. O zamanlar bir konak olan bu bina Paşa'ya atalarından kalmıştır. Bugünkü Hoca Paşa adıyla anılan mahallede ve Hükümet Konağı adlı sokakta bulunan Paşa'nın konağı, büyük hoca paşa yangınında yandıktan sonra oğlu Rauf Bey tarafından yaptırılmış, daha sonraki zamanlarda da varisleri tarafından hükümete satılmıştır (Şeref, 1980: 95).

Paşa'nın Beykoz'da da bir sahil hanesi bulunmaktaydı. Çubuklu'da Rıfat Paşa ailesine mahsus bu yalılar Boğaz'ın en güzel binalarındandı. Kanlıca vapur iskelesi ile Sahafıflar Yalısı arasında yer alan bu yalı XVIII. yüzyılda Rıfat Paşa'nın babası Hacı Ali Bey tarafından yaptırılmıştır. Bu yalıyı daha sonra II. Abdülhamit'in kız kardeşi Cemile Sultan satın almış, Rıfat Paşa da Çubuklu'da deniz kenarındaki bir araziye satın alarak buradaki körfezi doldurmuş, harem ve selamlıktan ibaret büyük bir yalı yaptırmıştır (Kent Haber (2006)., "İstanbul Yalıları I" 12.05.2007).

Rıfat Paşa Yalısı, Cemile Sultan'ın mülkiyetinde iken 1871 yılında yanmış, yangından arta kalan selamlık XIX. yüzyılın başlarına kadar ayakta kalmıştır. Daha sonra bu araziye Yağcı Hacı Şefik Bey ile ortağı satın almışlardır. 1905 yılında bu arazinin yerine Yağcı Şefik Bey Yalısı inşa edilmiştir. Kanlıca'da göreceğimiz ilk güzel yalı, yakın tarihte onarılmış olan diğer yalılara göre klasik bir yapısı olan bu yalıdır. Bu yalı "artnouveau" tarzında yapılmış olup, 1989 yılında da inşaat mühendisi Faruk Yalçın

tarafından restore edilmiştir. (wowTurkey.com (2004). “Boğaziçi Yalıları–2” 2.09.2004).

Rıfat Paşa, Çubuklu ile bu yalılar arasında bir bayır üzerindeki araziyi halka dağıtmış ve bu kısmın imarını da temin etmişti. Birtakım insanlar buralara evler yapmışlarsa da bu arazinin poyraza karşı olmasından kış mevsiminde oturmak imkânı bulamamışlardı. Böyle yeni bir mahallenin kurulması üzerine buraya bir müddet Rıfat Paşa Mahallesi denilmiştir. Fakat daha sonra yine eski adı olan Çubuklu ismiyle yad edilmiştir.

Şimdilerde ise Çubuklu’da bir cadde Paşa’nın ismi ile anılmaktadır. Çubuklu’da unutulmayan Rıfat paşa, yardıma muhtaç insanlara yaptığı yardımlarla ve iyiliksever kişiliğiyle tanınmıştır. Rıfat Paşa yalısının kendine özgü fırınında her gün pişirilen “Francala” isimli ekmeklerle bugün bile anılmaktadır (<http://www.Beykoz.bel.tr/16/02/2006>).

Mehmed Sadık Rıfat Paşa, dönemin diğer devlet adamları gibi sürekli atanma ve azillerle yorucu ve yıpratıcı bir hayat geçirmiştir. Özellikle ömrünün son yıllarında Meclis-i Vâlâ başkanlığı’ndan azli onu çok üzmüştür. Fuad Efendiye yazılan özel bir mektupta “Biçare Rıfat Paşa’nın hâlihazır tasavvur buyuracağınızdan yüz derece ziyadedir. İnfisalleri Babîâli’de iken vaki olması, kendisine pek ziyade telaş vermekle, ziyaretine gidenlerin cümlesine sebebi azlini sual etmekte olduğu söyleniyor.” diye yazılmıştır (Pakalın, 1972:106). Bu azilden sonra Meclisi Tanzimat azalığına tayin olmuşsa da tutulduğu şeker hastalığı, kalp hastalığı ve sonrasında ayağına gelen bir ağrı nedeniyle olduğu ameliyat üzere hastalığı daha da artarak dört ay sonra hayata gözlerini yumdu (Pakalın, 1972:106). 11 Şubat 1857 (16 Cemaziyelahir 1273) Çarşamba günü vefat etmiştir. Eyüp’te Bostan İskelesi sokağında Mihrişah Valide Sultan Türbesi haziresinde meftundur.

Cevdet Paşa, Mehmet Sadık Rıfat Paşa’nın vefatı için şunları yazmıştır:

“Cumâdelâhirenin on altıncı çarşamba günü meşhur Rıfat Paşa âzim-i râh-ı beka oldu. Gayet zeki ve nutku selis birzât idi. Fakat pek mütelevvin ve mütereddid idi. Servet ve gınâsı yerinde hânesi açık kişi-zâde bir hânedân-ı âlîşân idi. Fakat gayet harîs-i câh u mansıp olup vakt-ı mansûbiyyetinde azil korkusu ve ma’zûliyyeti zamanında mansup olmak telâşesi ile bî-rahat idi. Et’imesi nefis ve leziz olup hatta hâlis ve âlâ buğdaydan

ekmek çıkarır bir furun işletirdi. Bunda çıkan fırncalaya Rıfat Paşa Francalası derlerdi. Hânesinin tecemmülâtı ve sâir levâzımatı âlâ olup bu hususta dahi sâir dâirelere fâik idi. Reşid Paşa merhum bir gece haremli selamlıklı olarakanın yalısında müsâfir oldu. Ol gece fakir dahi orada bulundum. Et'imesi fevkalade nefis ve leziz idi ve gece içerde dışarıda yüz bu kadar yatak yapıldı cümlesi âlâ idi. Gece herkesin odasında abdest leğen ibrik ve havlu ve peştamalına kadar levâzımat-ı leyliyye müheyyâ idi. Elhâsıl ol gece böyle bu kadar kalabalığı bilâ-kusûr ağırladılar ve her gece sofrasında büyük küçük bir çok müsafirleri bulunup bazen böyle gece kalanlar dahi bulunur ve cümlesi bilâ-taksir ağırlanır idi. Merhûm-ı müşârunileyhin bu kere vefatı gecesi birkaç zat ile birlikte Fuad Paşa'nın yanında bulduk. Cem'iyet-i vükelâ için böyle bir zatın eksik olduğuna Fuad Paşa teessüf eder oldukça dedim ki

“Bence bunun en teessüf edecek ciheti böyle bir açık hânenin kapanmasıdır ki fî-mâ-ba'd açılmamak üzere kapandı. Vâkı'a oğlu Rauf Beyefendi pederinin makamına kaa'im olur. Lâkin böyle bir daireyi idare edemez. Zira bundan sonra zamane böyle şeylere müsaade etmiyecektir ve İstanbul'da mevcut olan açık haneler hep böyle açılmamak üzere kapansa gerektir. İşte benim İstanbul'ca en ziyade teessüf ettiğim keyfiyet budur.” (Ahmed Cevdet, 1960:18).

Paşa'nın vefatından yaklaşık bir hafta sonra münhal olan maaşının akraba ve çocuklarına belirlenen miktarın tahsisi ve kalan miktarın hazineye devredilmesi, Rıfat Paşa'nın damadı Osman Bey'in maaşına zam yapılması kararlaştırılmıştır (B.O.A.,A.MKT.NZD.214-31).

Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın dairesi mensuplarından olup Paşa'nın vefatı ile açıkta kalan Mehmet ve İsmail ağaların uygun bir işte istihdamları düşünülmüştür. Paşa'nın vefatı ile boşta kalan Mahmut Ağa'nın Galata Gümrüğü'nde, Hacı Mehmet Ağa'nın zaptiye bölükbaşılığında kavvaslardan Mehmet'in Maliye Nezareti'nde ve Hocapaşalı Mehmet kavasin Hazine-i Hassa Nezareti'nde istihdam edilmeleri uygun görülmüştür (B.O.A., A.MKT.NZD.214-46).

Onun ölümü ile daha birçok emekdarı iş yeri değiştirmiş ve bazıları da daha sonra işe yerleştirilmek üzere geçici işlere istihdam edilmişlerdir. Kimse bu üzücü olaydan dolayı madur edilmemiştir.

Eyüp'te Bostan İskelesi Sokağında, Mihrişah Valide Sultan türbesi haziresinde gömülü olan Rıfat Paşa'nın, türbe önündeki meydanda fesli lahdin yan yüzünde Fuad Paşa tarafından yazılan uzun hal tercümesi vardır (Haskan, 1996:191).

1.2. Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın Kariyerinde Etkili Olan İsimler

Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın Sadaret Mektubi odasında çırağ iken tanıdığı Vassaf Efendi, 1831 yılında II. Mahmut'un zamanın Sadaret kethüdası olan Pertev Paşa'nın yalısını şereflendirdiği gün padişahın maiyetinde bulunan Hassa Feriki Firari Ahmed Paşa tarafından padişaha takdim edilmiştir (Rıza ve Galib, 2001:52). Pertev Paşa'nın damadı olan Vassaf Efendi, 1832 yılında da II. Mahmut'un özel hizmetine girmiş ve Mehmed Sadık Rıfat Paşa'ya bir çok yardımları olmuştur. Mehmed Sadık Rıfat Paşa, tahsil hayatından sonra ilk işine sadaret mektubi odasında çıraklıkla başlamış ve kısa zamanda amiri olan Vassaf Efendi'nin de gözüne girmeyi başarmıştır.

Pertev Paşa, II. Mahmut'un çok güvenip takdir ettiği devlet adamlarından biridir. hayır müessesesi veya faydalı bir yapının yapılmasında ve bunun gibi organizasyonlarda yazdığı şiirler hep takdir edilmiştir.

“Üsküdar'da Selimiye vaki tarikat-ı Nakşibendiyye Hankahı'nın esasını Sultan Selim-i Salis mukaddema Selimiye arazisini ihya buyurdukları zaman muhtasarca inşa ettirmişlerdi. Müruruzamanla haraba yüz tutmuş, vüs'atsizliği cihetle dâhilen ve haricen sakinleri zahmet çekmekte bulunmuş olduğundan Sultan Mahmut müceddeden ve tevsian inşasını irade buyurmaları üzerine 1835 (1251) tarihinde etrafında birtakım arsalar mübayaa ve mahfel-i hümayun da ilave olunarak hitam-ı inşasında bir pazartesi günü resm-i küşadı kararlaştırılmıştı. Ol vakit Mülkiye Nazırı bulunan Pertev Paşa bilcümle meşâyih ve dervişâna bir ziyafet tertip ederek, Şemsi Paşa kasr-ı hümayununu teşrif etmiş olan hakan-ı müşârunileyhe işbu taamdan takdim edilmekle kasr-ı mezkûrda tenâvüle rağbet buyrulmuş ve badehu dergâh-ı mezkûru teşrif vaki olmuştur. Kurbanlar zebh olunarak edâ-yı salât-ı zuhr bir cemaat-i kübrâ ile ifa olunduktan ve zikr ü tevhit icra ve Hüdaî şeyhi tarafından dua edildikten sonra meşâyih ve dervişâna atıyyeler ihsanıyla avdet buyrulmuştur. Dergâh-

ı mezbûrun şürûuna ve hitamına Pertev Paşa tarafından tarihler inşad edilmiştir (Çoruk, 2001:78).

Pertev Paşa, yetenekli simaları seçmekle kalmayıp, onlara her zaman destek olmuş, onların iyi yetişip yükselmelerini de sağlamıştır.

Akif Paşa ise, emrinde çalışanlara bu denli içtenlik göstermemiş, herkesi kendine rakip olarak görmüştür. Bununla birlikte Akif Paşa, Pertev Paşa'ya göre daha ön planda bir statü elde etmiştir. Akif Paşa'nın aksine o dönemde Mülkiye Nazırı olan Pertev Paşa, önemli işlerinde Sadık Rıfat Paşa'ya çok güvendiği için onu tercih etmiştir. Ancak Akif Paşa'nın Mülkiye Nazırı olması ile dengeler değişmiş, Pertev Paşa'nın ve Vassaf Efendilerin sürgüne gönderilmesi ile Mehmed Sadık Rıfat Paşa içinde yeni bir süreç başlamıştır.

Pertev Paşa'nın ölümünden sonra Sadık Rıfat Paşa, Akif Paşa'nın emriyle amedcilikten alınarak, Osmanlı Viyana elçiliği'ne atanmak üzere Babiâli'den çıkarılmıştır. Akif Paşa sadece Rıfat Paşa'nın görevinde değil diğer pek çok memurun görevlerinde de değişiklik yapmıştır.

Akif Paşa, Pertev Paşa'nın sürgüne gönderilmesinden sonra yedi ay Mülkiye Nazırlığı görevini yürütmüş ve bu sırada Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın Mustafa Reşid Paşa ile birlikte Pertev Paşa hizbine mensub olması, kendisi aleyhine Saray'a yazılan şikâyetleri Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın kaleme alması gibi nedenlerle Mehmed Sadık Rıfat Paşa'yı merkezden uzaklaştırma kararı almıştır. Paşa'nın yeni görevi onun için bir kayıp değil, aksine kazanç olmuştur. Elçilik görevi, Paşa'yı devletin merkezi reform sürecinde Tanzimat döneminin önemli bürokratlardan biri yapmıştır.

1.2.1. Mehmed Sadık Rıfat Paşa ve Metternich

Mehmed Sadık Rıfat Paşa, Eylül 1837 (Cemaziyelahir 1253) tarihinde Viyana Ortaelçisi olarak göreve başlamıştır. Burada edindiği bilgileri düzenli olarak Babiâli'ye bildirmiş ve her gelişmeyi mutlaka rapor etmiştir. İki yıl bir ay süren elçiliği sırasında onun en yakın dostu Avusturya Başvekili Prens Metternich olmuştur. Paşa, bu dostluk sayesinde Avrupa'nın genel durumu ile Osmanlı Devleti'nin durumunu mukayese etme olanağı bulmuştur.

Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın Viyana elçiliği, onun hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Merkezden uzaklaştırılmaya çalışılan Rıfat Paşa, tam tersine merkezde olabilecek en büyük değişikliğin kaynağını teşkil edecek "Avrupa Ahvaline Dair Risale"sini bu sayede kaleme alacaktır. Tanzimat reformlarının yürütülmesinde de Rıfat Paşa en önemli görevleri üstlenmiştir. Tanzimat döneminde Sadık Rıfat Paşa'nın reform fikirlerinin şekillenmesinde ve somut olarak ortaya çıkmasında en etkili faktörün Metternich ve Metternich Avusturyası olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Metternich, Fransız Devrimi ve sonrasında ortaya çıkan yeni duruma karşılık Viyana Kongresi'ni toplamış ve Avrupa'da var olan düzenin korunması için elinden geleni yapmıştır. Napolyon savaşlarının ardından Avrupa'nın siyasal açıdan yeniden yapılandırılması ve Avrupa'da barış ve sükûnetin sağlanması onun tek hedefiydi. 19. yüzyılın ilk yarısında Avrupa tarihine damgasını vuran Metternich Avusturya'nın milliyetçilik akımlarının etkisine girmemesi için dünya da olup biten gelişmeleri yakından takip etmiştir.

Metternich, Osmanlı Devleti'ne iç yönetimini düzenlemesini, memleketin asayiş ve vatandaşların hukukunu, refahını sağlamasını uzun süreden beri tavsiye etmekteydi. İç siyasetine çeki düzen veremeyen bir devletin çeşitli dertlerden kurtulamayacağı, güç, kuvvet ve şanın gerçekten devamlı olamayacağı, dışarıda da saygınlık, güvenilir olmak yanında onuruna, dolayısıyla politikasına parlaklık kazandıramayacağını söylemiş ve yazmıştı (Şeref, 1978: 83). Avusturya, özellikle iç siyasete değinmiştir. Önce iç siyasette başarılı olmanın zorunluluğuna vurgu yapmıştır.

Avusturya Osmanlı reformlarına destek vermekle birlikte Tanzimat Fermanı'na olan karşıtlığını açıkça ilan etmiştir. Prens Metternich, Avrupa usullerinin Osmanlı Devletine zarar vereceğini iddia etmiş, Osmanlı Devleti'nin kendisi olması gerektiğini söylemiştir. Metternich, Avusturya'nın İstanbul'daki elçisi Aponi'ye gönderdiği mektubunda şunlar yazmaktadır:

"Osmanlı Devleti alçalma ve çökme durumundadır. Çökme nedenleri arasında, ilk temelleri III. Selim tarafından atılan; son padişahın da derin bir cahilliğe ve yetersiz bir düşe dayanan, Avrupa tarzındaki yeni düzene ilişkin düşünce ve tasarılarını saymak gerekir." (Tuncer, 1996:112).

Avrupa yasa ve tüzükleri yerine, dini yasalara dayanan bir düzen kurmayı öneren Metternich, aksi takdirde devletin zarar göreceğini ifade etmiştir. Yine Metternich, Osmanlı padişahına şu tavsiyelerde bulunmayı istiyordu:

“Bir güç olarak varlığınızın başlıca temelini ve padişah ile Müslüman uyrukları arasındaki birinci bağı oluşturan dinsel kurumların ışığı altında bir hükümet kurun. Yönetiminizi düzene koyun, reform yapın; mevcut yönetimi bir kenara atmayın. Sizin kurumlarınıza uymayacak yönetim biçimlerini Avrupa uygarlığından devralmayın çünkü batılı kurumlar, sizin ilkelerinizden farklı ilkeler üzerine kurulmuştur. Batı’daki kurumların temeli Hıristiyan yasasıdır. İslamiyet’e bağlı olan sizler, Hıristiyan toplumu oluşturamazsınız. Osmanlı olarak kalın ve Müslüman yasalarını göz önüne alın. Hıristiyan uyruklarınıza mutlak bir koruma sağlayın. Onların din sorunlarına karışmayın, onların ayrıcalıklarının koruyucusu olun ve onlara vermiş olduğunuz sözleri yerine getirin. Sizin sorunlarınıza karışmaya hiçbir hakkı olmayan danışmanlardan sakının. Size Batı’nın sözü olarak gözükeni dikkate almadan, doğru bildiğiniz yolda yürüyün.” (Tuncer, 1996:40).

Engelhardt’ın “Tanzimat” adlı eserinde Metternich’in Osmanlı idari sistemi hakkındaki düşünceleri şu şekildedir. “Kısacası Babıâli’nin idari sisteminin ıslahını durduracak değiliz, fakat ona, bu ıslahatın ilk örneğini Türk İmparatorluğunun şartlarıyla ortak hiçbir yöne sahip bulunmayan modellerde aramamasını, kanunlarında doğulu adetlere zıt düşen devletlerin kanunlarını taklide yönelmemesini salık veririz. Zira ithal malı reformlar yaratıcı ve teşkilâtçı güçten yoksun olduklarından Müslüman ülkeleri üzerinde ancak eritici bir etki uyandırır.” (Engelhardt, 1976: 39).

Osmanlı’nın modellerini tercihen aldığı Fransa’ya karşı duyulan kıskançlığı açıkça ortaya koyan bu beklenmedik ders “Osmanlı kalmaya davet ettiği Osmanlıları etkilemekte gecikmedi; Rıfat Paşa selefinin başvurduğu cüretli ilaçları reddettiğini bu ilaçların zayıf ve nazik bir bünyeye uygun olduğu yani her türlü sarsıntıdan uzak temkinli ve sakin bir rejimi benimsemek gerektiğini açıklayıcı bir bildiri yayınladı. Babıâli’yi yalnızlığa davet eder görünen Prens Metternich’i savunmak istiyormuşçasına şöyle diyordu:

“Dıştan öğüt alırız, fakat iç işlerimize yapılacak bütün müdahalelere karşı çıkacağız.”
(Engelhardt, 1976: 39).

Metternich’in bu tavsiyelerinin, Sadık Rıfat Paşa’nın şu tespitinde bulunmasına neden olmuştur:

“Devlet yeni hastalıktan kalkmış adam gibidir. Ona hafif ilaçlar vererek tedavi lazım iken Reşid Paşa hazretleri sert ilaçla tedaviye kalkışıyor” demiştir (Danışmend, 1972:127).

Sadık Rıfat Paşa’nın bu sözü bize reformların uygulanma aşamasında temkinli davranılmadığını, sosyal bünyeye uygunluğunun gereği kadar düşünülmediğini de ispatlıyor. İsmail Hami Danışmend de Sadık Rıfat Paşa’nın reform hakkındaki bu sözünü destekler şekilde “Her halde Reşid Paşa ile arkadaşlarının en büyük hatası, imparatorluğun temel taşı olabilecek hakim bir millet ve hatta ümmet esasını ihmal etmiş yahut hiç düşünmemiş olmalarında gösterilebilir.” (Danışmend, 1972:127).

Sadık Rıfat Paşa ile Reşid Paşa’nın reformların yapılması konusunda hemfikir olmalarına rağmen, onları farklı yapan uygulamada Sadık Rıfat Paşa’nın Avusturya’yı, Reşid Paşa’nın ise diğer Avrupa devletlerini model almasıdır. Sadık Rıfat Paşa ile aynı toplumda yetişen Reşid Paşa’nın daha radikal oluşu, Avrupa devletlerinin tamamının desteğini almak istemesinden olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek.

“Avrupa devletlerinin umumi alakasını celbetmek suretiyle devletin harici gailelerini tesviye etmek endişesinin de dâhil olma ihtimali çok kuvvetlidir. Bilhassa Mısır buhranının hallinde Tanzimat’ın Garp memleketlerinde uyandırdığı umumi alakanın büyük tesiri var.” (Danışmend, 1972:128).

Metternich, İngiltere ve Fransa’daki yönetim yapısının Osmanlı ile uyuşmadığı konusunda uyarılar yapmakta, bu uyarılarını bizzat Babıâli’ye iletmiş gibi Londra ve Paris elçiliklerinden dönerken Viyana’ya uğrayan Reşid Paşa’ya da aktarmıştı. Fakat Metternich’in reformlara en önemli etki vasıtası, Viyana Sefiri Rıfat Paşa idi (Akyıldız,1993: 301).

19. yüzyıla gelindiğinde artık Osmanlı Devleti’nin çöküşe doğru gittiği gerçeği, hem Osmanlı bürokratları hem de yabancı diplomatlarca kuşkusuz kabul edilen bir gerçektir.

Bu devletin yıkılmaması için acil başvurulacak çareler içinde reform yapılması tek çözüm olarak görülmüştür.

Viyana’da kaldığı süre içerisinde sürekli gözlem yapan ve kurumları araştıran Mehmed Sadık Rıfat Paşa, burada gördüğü, ülkesi için artı olabilecek gelişmeleri kendi ülkesine taşımak istemişti. Metternich’le çok yakın dost olan ve sürekli görüşme imkânı bulan Sadık Rıfat Paşa, Avrupa’nın siyasal durumunu bu sayede iyice kavramış ve bu konudaki düşüncelerini ve görüşlerini belli bir çerçeveye oturtmuştur.

1.2.2. Mehmed Sadık Rıfat Paşa ve Canning

İngiltere Sefiri Canning, Babîâli’ye kabul ettirilmesi zor tekliflerden biri ile gelmiş ve bu teklifin nasıl bir tepki ile karşılaşacağını tahmin etmekle birlikte sonuca katlanmaktan çekinmemiştir. Babîâli’de onun önerisi ile yapılan her yenilik bazen onun otoritesini kuvvetlendirirken bazen de aksine gözden düşmesine sebep olmuştur. Kur’an esaslarına dayandığı iddia edilen ceza kanununun maddelerinden biri Canning’in çözmeye çalıştığı bir sorun haline gelmiştir.

Bir Hıristiyan mezhebinden diğerine geçmeyi yasaklayan 1834 fermanının 1844’de kaldırılmasından birkaç ay önce Lord Stratford, dinden çıkan veya dinine hakaret eden Müslüman’ın idamını emreden Kur’an’ı Kerim’in maddesine sertçe karşı çıkmıştır (Engelhardt, 1976:88).

Canning, Müslüman olup da din değiştirenleri ölüme götüren bu kanun maddesinin değişmesi gerektiğinde ısrar etmiş ve bu maddenin değişmesi için elinden geleni yapmıştır. İnanılmaz bir direnişle karşılaşan Canning bu olayı teferruatlıca izah etmek için olayı şöyle anlatmaktadır:

“Üzücü bir olay, Osmanlı hükümetinin ilkelerinde olmasa bile, törelerinde yeni bir değişikliğe yol açtı. Genç bir Ermeni İslamiyet’i kabul etmiş, sonradan pişman olarak eski dinine dönmüş. Bu yüzden Türklerin gazabına uğruyor, hapis, mahkeme filan derken, başı uçurulacak. Akrabalarının şikâyeti üzerine olan biteni öğrendim. Büyükdere yolunda arabamın önüne durarak, ağlaya sızlaya yardımımı istediler. Ben de dostça bir ağızla Babîâli’ye başvurduğum, Ermeni gencinin bağışlanmasını rica ettim. Meğer o arada biçare öbür dünyayı boylamış. Ama boşuna dökülmedi kanı. Hariciye

Nezareti'ne yolladığım raporla Fransız elçisinin faaliyeti iyi sonuçlar verdi. Lord Aberdeen'den kesin talimat aldım, Fransız elçisi de benimle birlikte hareket etmesi yolunda hükümetinden gelen direktif üzerine teşebbüse geçti. Babiâli'den bundan böyle İslamiyet'i kabul ettikten sonra eski dinine dönen azınlıkların cezaya çarptırılmamasını talep etme yetkisini kazanmış oluyordum. Gene de bu talebimize red cevabı verildiği takdirde ne gibi bir hareket yolu tutacağımıza dair bir emir almış değildik. Türk nazırlarını ürküterek bir sonuç alınabileceği umuduyla işe giriştim. Baş tercümanımız Pisani'nin eline notayı tutuşturduğum zaman, her zamanki açık sözlülüğüyle, bu işin yürümeyeceğini söyledi. Ben de cevaben: "Yürüyecek. Mr. Pisani! diye karşılık verdim. İşin aslına bakarsanız, en de başarı kazanacağınızdan pek umutlu değildim. Hariciye Nazırı Rıfat Paşa nezaketle notamı kabul etti ve böylece çatallı bir müzakere kapısı açıldı."

Müzakerelerin başlamasıyla birlikte Türk devlet adamları arasında açık fikirli ve ileri görüşlü şahsiyetlerin de bulunduğu anlaşılmıştır. Veziriazam Rauf Paşa, Büyükelçi ile hemfikir olduğunu, yok yere kan dökülmesini kötü gözle gördüğünü, yalnız Kuran'ın emirlerine karşı gelinemeyeceğini, Ermeni gencinin ölüm cezasına çarpılmasının önüne geçilemeyecek bir felaket olduğunu söylüyordu.

Hariciye Nazırı Mehmed Sadık Rıfat Paşa da aynı özrü ileri sürmüştür. Rıfat Paşa'nın bundan böyle bu çeşit bir olayla karşılaşıldığı zaman meselenin örtbas edileceği vaadi lafta kalmıştır. Açık ve bir o kadar da kesin kanunlara sahip olan Babiâli'nin kanunlarına herkes uygun davranmak zorundaydı. Bursa'da aynı nedenlerle bir ölüm cezasının daha infaz edilmesiyle beş elçi de aynı şekilde protestoda bulunmuştur. Lord Aberdeen tarafından desteklenen Canning'in notası okuyan Rıfat Paşa yerinden fırlamış ve kendini odadan dışarı atmıştır (Poole,1959:117).

Rıfat Paşa'ya "Avrupa'da kalmak istiyorsanız, kan dökmeye son vermeniz gerekir." demiş, Osmanlı veziri de şöyle cevaplamıştır:

"Siyaset alanında Avrupa'nın öğütlerini daima saygıyla karşılayacağız; fakat din konusunda bağımsızlığımızı saklamaya kararlıyız. Din, kanunlarımızın temeli, hükümetimizin ilkesidir. Değil biz, padişah bile bu alanda en ufak bir değişiklik yapamaz. Vicdanımızı sızlatan tasarruflarımızı engelleyeceğimize dair size özel olarak

söz vermek isteriz ve veririz; fakat hukukumuzun aksiyonlarından birini lağveden bir emirname isterseniz, iktidarımızı kökünden baltalamış olursunuz; halkımızdaki itaat hissini yok edersiniz; huzurunuzu istiyoruz derken İmparatorlukta ayaklanmaların çıkmasına yol açarsanız.” (Engelhardt, 1976: 88). demiştir.

Tanrı tarafından indirilmiş bir kanunun müminler tarafından değiştirilemeyeceğini ileri sürmüş, bu yolda bir hareketin Sultanın tahtını, tacını bile tehlikeye sokacağı belirtilmiştir. Böylelikle Canning, son çareyi Kur’an metnini incelemekte bulmuştur.

İnceleme sonunda böyle bir hüküm doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu inceleme ile ortaya çıkan sonuç sayesinde Babiâli notalaşmayı kabul etmiş ve bir daha böyle olayların yaşanmayacağına dair garanti vermiştir. Canning işin sonunu şu cümleleri ile özetlemektedir:

“Gerçi notamıza verilen cevap Babiâli’nin bu konuda isteklerimizi kabul ettiğini gösteriyordu ama Sultanın bana şifahen tebligatta bulunarak yapılan antlaşmayı tekit etmesini diledim. Paşa beni atlatmak için uğraştıysa da nihayet Sultanın huzuruna çıkmam kaabil oldu. Abdülmecid bu denli tavizde bulunan ilk Osmanlı padişahı olduğunu ve tarihi şerefe benim muhatap oluşumdan büyük sevinç duyduğunu söyledi. Ben de Sultanın elini öpen ilk elçi olma şerefini bağışlamalarını istedim.”Yo! yo !” dedi. Dostça elimi sıktı. Böylece bu çapraşık iş sona erdi.” (Poole,1959:117).

Paşa’nın bu konuda İngiliz elçisini atlatmayı düşündüğünü söyleyemeyiz. Paşa, Osmanlı toplum yapısının nelere izin verip neleri kabullenmeyeceğini çok iyi bilmiş ve toplum ile idare arasındaki hassas dengeyi korumaya çalışmıştır. Canning de ise böyle bir kanının oluşması son derece doğaldır. Canning her ne kadar Osmanlı ülkesini tanısa da bu konunun toplumda meydana getireceği tepkiyi bir Osmanlı paşası kadar iyi bilemezdi.

Canning’in Hariciye Nazırlığı’na gönderdiği bir raporla başlayan ve çok tartışmalı geçen bu süreç, Babiâli’ye yaptığı bir yanlışı düzeltme imkânı vermiştir. Mehmed Sadık Rıfat Paşa’nın müzakerelere fırsat vermesi sayesinde böyle ilginç ve bir o kadar da ibret verici bir durum yaşanmıştır.

1.3. Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın Kişiliği

Rıfat Paşa, yönetici olmaktan çok diplomattır. Zeki, anlayışlı, yetenekli olmakla beraber aynı zamanda siyasi işlerden anlayan ileri görüşlülüğünün yanında fikrini şiddetle savunan bir kimse değildi. Bundan dolayı konuşma ve tartışmaların yapıldığı meclislerde bir sorun hakkında çeşitli çözüm yolları gösterebilir, fakat çözüme en uygun olanı kendisi gösteremediği gibi toplantıda bulunan üyeleri de genellikle şaşırtırdı. Hatta günün birinde üyelerden biri “Paşa hazretleri siz evinizde iyice düşünüp kesin karar verdikten sonra buraya gelseniz iyi olur. Değişik sözlerinizle zihnimizi darmadağın ediyorsunuz” diyerek Rıfat Paşa'yı iğnelemiştir (Şeref, 1978: 84 – 85).

İşte Reşid Paşa ile olan farkları bu önemli noktada kendini gösterir. Çünkü Reşid Paşa'da bir iş hakkında çeşitli tedbirler öne sürerse de geçerli olanı korkusuzca uygulayabilirdi. Tanıdığımız becerikli, iş yapabilen devlet adamlarından olan Said Paşa ikisinin arasında, arada bir derecededir. Oysaki Kâmil Paşa bir iş için bir çözüm yolu bulur ve tereddüt etmeksizin onun üzerinde dururdu.

Rıfat Paşa süratli ve kolay yazan bir kimseydi. Kullandığı ifade açık, anlaşılır olup vekâleten “amedcilik” görevi ve müsteşarlığındaiken Babiâli'den yazılan yazıların önemli olanlarının pek çoğu kendi kaleminden çıkmıştır. Viyana Elçisi iken, her postayla Babiâli'ye gönderdiği mektupları ve raporları gelirdi. Yazı yazmaktan, çalışmaktan usanmaz, üşenmez bir kimseydi. Bir insanın tuttuğu yol ve yaradılışı yazdıklarından belli olduğundan Rıfat Paşa bir işi kırıp dökmeyerek, amaca ulaşmak için bin dereden su getirmek suretiyle “idare-i maslahat” dediğimiz bir işi iyi kötü yoluna koyma yöntemini kendine esas olarak seçtiği buradan anlaşılmaktadır.

Yumuşak yaradılışından doğan bu hali Osmanlı Devleti'nin yeni düzenlemelere gereksinme duyduğu ve Tanzimat-ı Hayriye'nin hükümlerini kesin olarak verdiği sırada uygun bir şekilde yararlı ve etkili sonuçlar doğurmasına engel olurdu.

Bunun yanında doğruyu, gerçeği söylemekten ve savunmaktan çekinmemesi, görevlendirildiği yerlerde her zaman için iyileştirme, ilerleme esaslarını göz önünde tutarak bağılıktan ayrılmadan çalışması Rıfat Paşa için gerçekten övünç kaynağıdır.

Özellikle zamana göre devletçe politikanın değiştirilmesi gerektiğinde diğer devlet damplarının aksine diplomasi üslup ve tutumunda bir dengenin sağlanması bakımından Rıfat Paşa'nın önemli hizmetleri görülmüştür. Dördüncü Dışişleri Bakanlığı sırasında Rus Elçisi Mençikof İstanbul'a gelerek önerilerini ileri sürdüğünde savaş belirtilerinin ortaya çıkması üzerine Rıfat Paşa ileri sürülen önerileri iki kısma ayırarak yani kutsal yerler sorununu ve Ortodoks kilisesini koruma sorunundan ayrı tutarak Rus Elçiliği'ne akla uygun inandırıcı cevaplar vermiş, bu arada da Fransa ve İngiltere'nin övgülerini kazanarak diplomasideki kabiliyetlerini öne çıkarmıştır.

Yine Londra Konferansı'nın kararlarını bildirmek için İskenderiye'de yaptığı geçici görevde gösterdiği başarı ve hizmetlerini de buna ilave edebiliriz. Rıfat Paşa eli açık, ikram etmesini seven, sohbeti samimi, servet sahibi, hayır yapmayı seven, bir kişi olduğunu da biliyoruz (Şeref, 1978:84 - 85).

1.4. Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın Eserleri

Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın en ünlü eseri olan Müntahâbât-ı Âsâr oğlu Rauf Bey tarafından tab olunmuştur. Bu eserin biri büyükçe mufassal, diğeri daha küçük olmak üzere iki ayrı baskısı bulunmaktadır. On altı cüzden ibaret olan büyüğünün tabında yeri ve tarihi kayıtlı değildir. Daha az cüz ihtiva edenin baskısı ise 1858 (1257) de "Takvimhane-i Amire" matbaasında basılmıştır. Eserin baş kısmında oğlu Rauf Bey tarafından yazılan bir hal tercümesi vardır. Bu eserin diğeri adı "Metrukat-ı Asar-ı Rıfat Paşa"dır (Günay, 1992:39). Rıfat Paşa'dan kalanlar anlamına gelmektedir.

Münşi ve siyasi bir zat olan Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın "Müntahabât-ı Âsâr-ı Rıfat" ismindeki matbû mecmûaları, Kırım Harbi tarihi ile mülkî idare hakkında bazı layihaları, vesâir siyasi yazıları toplamıştır. Basılmış eserlerinden olan "Risale-i Ahlâk" ile "Âsâr-ı Rıfat" ismindeki hususi ve siyasi müsveddelerini muhtevi mecmûası ahlâkî, edebî, siyâsî istifadeli eserlerdendir. 1275 tarihinde bir arada basılan "Rusya Muharebesi Tarihi", "Avrupa'nın Ahvâline Dâir Risale", "İtalya Seyahatnâmesi", "Kelimât-ı Nushıyye ve Müsellemeyi Mutazammın Risale" isimlerindeki mecmûasının mukaddimesinde mufassal hal tercümesi bulunmaktadır (Bursalı Mehmed Tahir Efendi, 1972:322).

Paşa'nın "Risale-i Ahlâk" isimli küçük eseri eskiden okullarda okutulmuştur (Gövsa,1946: 326). Meclis-i Vâlâ Reisi Rıfat Paşa'da "iptidailer için Risale-i Ahlâk" adlı eserini hazırlamıştır (Ertan, 1964: 15-16). Onun bu eseri bir babamın oğluna öğütleri şeklindedir. Gene Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâ-ı Adliye'deki reisliği zamanında değerini muhafaza etmiş bir rehber eser vermiştir (H.1275/M.1858-59). tarihli Gülbin-i İnşâ adlı risalesi elkab ile devlet adamlarına yazılacak yazı örneklerini ve anahtar ifadeleri ihtiva eden bir el kitabıdır. Tanzimat adamı için edebiyat artık sadece şiirden ibaret olmayıp, hangi konuda olursa olsun güzel yazmak, doğru ve özlü nesir sanatıdır. Devlet yazışmalarında da bu tür bir nesir sanatının inkişaf ettirildiğini ve inşa sanatının geçmiş yüzyıllara göre saygınlığının ve öneminin arttığını söylemek mümkün olup bu 19.yüzyıl aydınlarının yeni bir boyutudur (İnalcık ve Seyitdanlıoğlu, 2006:288).

Rıfat Paşa'nın Avrupa'nın Ahvali'ne dair Risalesi, Gülhane Hattı'nda gerçekleştirileceği vaadolunan mal, can, ırz emniyeti, müsaderenin kaldırılması, askerlik ve vergi mükellefiyetlerinin düzene sokulması esaslarını Hattı'n ilanından birkaç yıl önce ifade etmiştir. Yabancı dil bilmemesine rağmen Rıfat Paşa, Avrupa medeniyeti hakkında doğru ve sağlam görüşler ortaya koymuş ve Mustafa Reşid Paşa'ya da muhtemelen tesir etmiştir. Rıfat Paşa'nın bu risalesi Gülhane Hattı'ndan daha ihatalı bir belgedir. Risalede eğitimin Avrupa ülkelerinde yaygınlığı üzerinde durulduğu halde ve basın hürriyetinden bahsedildiği halde Hatta bu konulara yer verilmemiştir (Kuran,1981:1452). Ancak ilerleyen zaman içinde Paşa'nın üzerinde durduğu konular üzerinde çalışmalar yapılması, onun fikirlerinin Osmanlı düşünce yapısını ne derece etkilediğinin açık kanıtıdır.

Müntahabât-ı Âsâr, Paşa'nın kendi kaleminden çıkan yazıların başlıklarına göre ciltlenerek bir araya getirilmesinden oluşmuştur. Bazı ciltler bir risaleden oluşurken bazı ciltler de birbiri ile ilişkili birkaç başlığın bir araya getirilmesi ile meydana getirilmiştir. Paşa'nın Müntahabât-ı Âsâr adı altında toplanan matbû mecmûlalarının bazı başlıkları şunlardır:

1. Avrupa'nın Ahvaline Dair Risale
2. Viyana'da İbtidaki Sefareti'nde Bazı Mesail-i Mühimme Hakkında Prens Metternich ile Vuku Bulan Mekatibini Mübeyyin Olan Mekatibi Resmiiyenin Suretleridir

3. Viyana'da İbtidaki Sefaretinde Prens Metternich ile Mesalih-i Mühimmeye dair Vuku Bulan Mukalematını Mübeyyin Babıâli'ye Gönderdiği Mektuplardan Bazılarının Suretleridir
4. Düvel-i Müttefika Beyninde Akd Olunan Muahede İktizasınca Karargir Olan Mevaddı Teklif Etmek Üzere Rıfat Paşa'nın İskenderiyeye azimetinde Merhum Mehmed Ali Paşa İle Vuku Bulan mukamelatını Mübeyyin Gönderdiği Mekatibinin Suretleridir
5. Bi'd-Defeaat Hariciye Nazırı Bulunduğu Esnada Yazmış Olduğu evrakdan Bazılarının Suretleridir
6. Rıfat Paşa Merhumun bi'd-defaat Meclis-i Vâlâ Riyasetinde ve Muahheren Meclis-i Tanzimat Azalığında Bulunduğu Vakitlerde Kaleme Almış Olduğu Mazbatalardan Bazısının Suretleridir
7. Bazı Islahata Dair Rıfat Paşa Merhumun Bazı Layihalarının Suretleridir
8. Bazı Islahata Dair Rıfat Paşa Merhumun Bazı Asar ile Mekatib İçin Yazdığı Ahlak Risalesidir
9. Ahlâk Risalesinin Zeyli
10. İdare-i Hükümetin Bazı Kavaid-i Esasiyesine Mutazammın Rıfat Paşa Merhumun Kaleme Aldığı Risaledir

BÖLÜM: 2 MEHMED SADIK RIFAT PAŞA'NIN DEVLET HİZMETİNE GİRİŞİ VE ALDIĞI GÖREVLER

2.1. Mehmed Sadık Rifat Paşa'nın Siyasi Görevleri

Mehmed Sadık Rifat Paşa, Sadaret Mektubi kaleminde çırak olarak işe başladığında Osmanlı Devleti çok önemli iç ve dış problemlerle uğraşmaktaydı. Mora İhtilali ve onu izleyen Rusya seferi, Mısır'daki Mehmed Ali Paşa olayı gibi sorunlar Osmanlı Devleti'nin yalnız iç sorunları olarak kalmamış, büyük devletlerin de işe karışmasıyla Babîâli'yi çok zor durumlarda bırakmıştır. Bu sorunlara hem içerde çözüm bulmak hem de dış politikada uzlaşma sağlamak amacıyla yapılan genel ve özel toplantılar oldukça sık aralıklarla yapılmıştır. Bu olayların görüşülmesi sırasında Rifat Paşa yazmanlık yapmış ve elçilerle yapılan görüşmelerde de konuşulanların tutanaklarını tutmakla da görevlendirilmiştir (Şeref, 1980: 95).

2.1.1. Yunanistan'ın Bağımsızlığı Süreci ve Edirne Barış Görüşmelerinde Heyet Başkanı Olarak Mehmed Sadık Rifat Paşa

Yunan ayaklanması, imparatorluk içinde “bağımsızlık” talebiyle ortaya çıkan ilk harekettir. Daha önce Sırbistan'da bir ayaklanma ortaya çıkmışsa da Sırp'ların amacı bağımsızlık değil, sadece özerlikti.

Batı dünyasına çok yabancı ve ters gelebilecek özgürlüklere sahip olan Rumlar, ulusçuluk fikri, Rusya'nın etkisi kadar Yunan entelektüellerinin ve burjuvazisinin de etkisi ile “Etniki Eteryâ” adında bir cemiyet, 1814 tarihinde Odesa'da Nikolas Skupas, Emanuelle Ksantos ve Anastasyon Çakalof isimlerinde ikisi Rum, biri Bulgar üç tüccar tarafından kurulmuştur. Kuruluş amacı, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki gayrimüslim tebaanın eğitimi olmasına karşın, asıl amaç merkezi İstanbul olmak üzere Bizans İmparatorluğu'nun yeniden oluşturulması idi.

Cemiyetin oluşturulması konusunda Rus çarının bilgisi olduğu gibi, örgütlenmesi konusunda da en büyük desteği vermiştir. Bu cemiyetin yöneticisi olan Aleksandır İpsilanti Çarın yaverlerindendi. Bununla birlikte görünürdeki başkan ise daha sonra yeni Yunan devlet başkanlığı görevini bir süre için üstlenecek olan Capo d'İstria idi. Rusya'nın hizmetinde bulunan bu kişi Rus heyeti içinde katıldığı Viyana Kongresi sırasında cemiyet için önemli miktarda bağış toplamıştır (Ateş,1989:289).

İlk Yunan ayaklanması, Yunanistan'dan oldukça uzak bir bölge olan Eflak ve Boğdan'da başlamış bu sayede Rus yardımı sağlamayı ve tüm Ortodoks halkları ayaklandırarak Balkanlarda genel bir ayaklanma çıkarmayı hedefleyen Aleksandr İpsilanti, hem bölgedeki halkların kendisine destek olmaması hem de Avrupa diplomasisinin özellikle Metternich'in bu gelişmelere karşı çıkmasıyla başarıya ulaşamamıştır. Çar I. Aleksandr ise Rumları açıktan desteklemekten vazgeçmek zorunda kalmış ancak bundan kısa bir zaman sonra Rumlar Mora'da ayaklanmışlardır.

6 Nisan 1821'de Mora'da ayaklanan Rumlar buradaki Türklere oldukça kötü davrandılar ve şiddet göstermişler ve II. Mahmut, Etniki Eteryia Cemiyeti'nin gerçek amaçlarını anlayınca bu cemiyete ve üyelerine karşı sert önlemler almıştır. Avrupa devletleri ise tüm bu gelişmeler karşısında en başta tarafsız bir politika izlemiştir. Ancak Rusya, kendi himayesinde bir Yunan devleti kurma çabasında diretmemiş ve Rumlara olan desteğini sürdürmüştür. Bunun için 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması çerçevesinde Osmanlı hükümetinden Ortodoks uyruklar hakkında güvence istemiştir.

Bu ise Rum isyanının bastırılmaması anlamına geliyordu. Babıâli bu isteği reddetmiştir. Gerilen Osmanlı-Rus ilişkileri, Rumların herhangi bir devletin koruyuculuğuna girmek istememesi sonucu, Rusya yeniden Osmanlı Devleti ile anlaşmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti 1824 yılına geldiğinde tüm güçlerini seferber etmesine rağmen Mora isyanından hala bir sonuç alamamıştı. Bunun üzerine Babıâli Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istedi.

26 Şubat 1825 yılında Mehmet Ali Paşa kuvvetleri, Osmanlı kuvvetleri ile birleşerek asilerin ellerine geçen yerleri geri almaya başlamış ve 1827 yılında da Atina alınarak isyan bastırılmıştır. Bu beklenmeyen başarıdan sonra Rum isyanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir iç sorunu iken I. Nikola'nın tahta geçmesi ile Avrupa devletlerinin de müdahale ettiği devletlerarası bir sorun haline gelmiştir. I. Nikola Mehmet Ali Paşa'nın Mora ve Girit'te söz sahibi olmasını kendi çıkarlarına aykırı bulmuştur (Uçarol, 2000:144).

Bu nedenle Rusya 17 Mart 1826'da Osmanlı hükümeti'ne bir kesin uyarı göndererek 1812 Bükreş Antlaşması'nın uygulanmasındaki bazı hususları bahane ederek Osmanlı Devleti ile görüşmelerin başlatılmasını talep etmiştir. Rusya'nın Rumlar lehine

İngiltere ile anlaşmak istediği bir sırada, İngiltere Mehmet Ali Paşa'nın Mora ve Girit'e yerleşmesi ihtimali ile Rusya'nın Yunanistan vasıtasıyla Akdeniz'de nüfuz kazanması ihtimalini düşününce endişelenmeye başlamıştır. Böylece İngiltere'de kendi himayesinde küçük bir Yunanistan kurulması için Rusya'nın anlaşma önerisine olumlu cevap vermiş ve bu amaçla İngiltere ve Rusya arasında 4 Nisan 1826'da St. Petersburg Protokolü imzalanmıştır. İngiltere ve Rusya arasında St. Petersburg Protokolü imzalanmasıyla Yunanistan Devleti'nin kurulması için devletlerarası diplomasi yolunda ilk adım atılmıştır. İmzalanan bu protokol kararları diğer Avrupalı devletlere bildirilmiş ve bu kararları kabul etmeye davet edilmişlerdir. Bu davete Avusturya ve Prusya icabet etmezken Fransa ise siyasi nüfuzunu güçlendirmek için katılmıştır.

Bu protokol esasları bir nota ile Osmanlı Devleti'ne bildirerek bu esasların uygulanmasını istemişlerdir. Buna göre Yunanistan Osmanlı İmparatorluğu'na vergi ödemek suretiyle muhtar bir devlet olacak, bütün Türkler Yunanistan'dan çıkarılacak, İngiltere ve Rusya kendi şahsi düşüncelerini bir kenara bırakıp bu maddeleri Osmanlı Devleti'ne kabul ettireceklerdi. Osmanlı Hükümeti, söz konusu bu protokolün İngiltere, Rusya ya da başka hiçbir devletin Osmanlı İmparatorluğu toprakları hakkında herhangi bir karar verme yetkilerinin bulunmadığını bildirmiştir (Yücel ve Sevim, 1991 :187). Bu arada St. Petersburg Protokolünden altı ay sonra 7 Ekim 1826'da Rusya'nın Osmanlı Hükümeti'ne 17 Mart 1826'da yaptığı görüşme önerisi kabul edilerek Akkerman sözleşmesi imzalandı. Rusya diplomatik bir zafer kazanmıştır.

St. Petersburg Protokolü'nün Osmanlı hükümeti tarafından kabul görmemesi sonucu Avrupa devletleri yaklaşık bu protokolden bir sene dört ay sonra Yunan sorununun çözümlenmesinde Osmanlı Devleti'ne açıkça cephe alıp birleşmişlerdir. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın temsilcileri 6 Temmuz 1827'de Londra'da Yunanistan'ın sükûn ve asayişinin iadesi için Londra Antlaşmasını imzaladılar. Bu antlaşma maddelerine göre Yunanistan muhtariyetine sahip bir hükümet olacak, lâfzen Osmanlı İmparatorluğu'na tabi bulunacaktı. Bunun için bu üç devlet Babiâli'ye baskı yapacaklar ve Mora'daki asilerle bir mütareke akdettireceklerdi. Bunu bir nota ile Babiâli'ye tebliğ etmişler fakat Babiâli'nin bu notaya red cevabı vermesi üzerine ikinci bir nota 16 Ağustos 1827 tarihinde vermişlerdir. Bu notayı imzalayan sefirler Kont Guilleminot, Stratford Canning, Ribaupierre'dir (Ekrem,1934:144).

Notaları tekrar reddedilen müttefik devletler Navarin’de Osmanlı ve Mısır donanmasını ağır kayıplara uğratmışlar ve bunun üzerine Osmanlı Devleti donanmasını imha eden İngiltere, Fransa ve Rusya’dan bir nota ile tazminat istemiştir. Bu devletlere bundan sonra Yunan sorunu ile ilgilenmemelerini bildirmiştir. Boğazları bütün yabancı devletlerin gemilerine kapatmıştır. Bu öneri ve isteklerinin benimsenip kabul edilmesine kadar da bu üç devletin elçileri ile ilişkilerini kesmiştir. Siyasi olayların gelişmesinin Rusya’nın siyasi amaçlarına uygun düşeceğini gören ve Osmanlı Devleti ile savaşmak istemeyen İngiltere ve Fransa endişeye kapılıp, Rumların ayaklanmasını önleyebilmek için büyük çabalar göstermiş, her iki devlet Mısır askerlerini Mora’dan Mısır’a dönmelerini sağlamak amacıyla Mehmet Ali Paşa ile bir antlaşma yapmıştır.

İngiltere ve Fransa’nın bu yönde bir tutum izlediği sırada Rusya Osmanlı Devletine savaş açmıştır. II. Mahmut, 20 Mayıs 1828 tarihinde başta Pertev Paşa ve yanlıları olmak üzere olağanüstü toplanan savaş meclisinde ileri gelen devlet erkânı, ordu mensupları ve ulemanın isteğiyle savaşa ikna edilmiştir (Uçarol, 2000: 149).

Bu savaşta Rusların Osmanlı topraklarını işgalleri ve güneye inmeye başlamaları üzerine kendi çıkarları doğrultusunda endişelenen Avrupa devletleri Osmanlı- Rus savaşının sonucunu beklemeden duruma müdahale etmeye karar vermiştir. Çok geçmeden Londra’da bulunan Avrupa devletlerinin elçileri bir konferans düzenleyerek bir araya gelmişler ve müzakere sonucunda 22 Mart 1829 tarihinde bir protokol imzaladılar. Buna göre:

Bağımsız bir Yunan devleti kurulacak ve Avrupa devletlerinin seçecekleri bir Hıristiyan bir prens tarafından yönetilecek, bu devlet her yıl Osmanlı Devletine belli bir miktar vergi ödeyecekti.

Babıâli önce bu protokol kapsamındaki kararları kabul etmediyse de Rusların Edirne’ye kadar gelip, Edirne’yi işgal etmesi üzerine Akkerman sözleşmesi ve Londra Protokolü kararlarını kabul etmek zorunda kalmıştır. Çar I Nikola’da kendi ordularının içinde bulunduğu tehlikeli durum ve İngiltere ve Avusturya’nın baskıları sonucu Osmanlı barış teklifini kabul etmiştir.

Bu gelişmeler üzerine Osmanlı ve Rus delegeleri Edirne’de barış görüşmelerine başlamıştır. Osmanlı heyet başkanı Sadık Rıfat Paşa, Rus heyeti de Kont Aleksandr Orloff

ile Kont F. De Pahlen ve diğ erlerinden oluşuyordu. Bunların hazırladığı barış şartlarını Osmanlı heyeti itirazsız kabul etmeleri üzerine Edirne Antlaşması imzalanmıştır (14 Eylül 1829) On altı madde olan barış antlaşmasının başlıca konularını Yunan Devleti'nin kurulması, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş tazminatı ödemesi, Rus tacirlerinin zarar ve ziyanlarına ödenecek tazminat, işgal edilen Osmanlı memleketlerinin terk edilmesi ve Eflak ve Boğdan'a yeni haklar tanınması oluşturmaktaydı (Uçarol, 2000:151).

2.1.2. Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın Viyana Sefaretine Gönderilmesi (1837-1839).

Tanzimat ricalinin çoğu Akif ve Pertev Paşaların himayesinde yetişmiştir. Ancak bu Paşalar arasında sürekli bir mücadele söz konusudur. Aralarındaki rekabet ve geçimsizlik Babıâli bürokratlarını iki gruba ayırmıştır. Mustafa Reşid, Sadık Rıfat, Sarım, Ali ve Fuad Paşalar Pertev Paşa'nın himayesinde yetişmişlerdir. Mülkiye Nazırı olan Pertev Paşa, Sadık Rıfat Paşa'nın çalışkanlığını ve yeteneklerini keşfedince onu kendi himayesine alır. Pertev Paşa önemli işlerin şifahen Padişah'a bildirilmesi ve karar alınması durumunda Sadık Rıfat Paşa'yı Babıâli ve Saray arasında görevlendirmiştir. Bu süreçte dış politika başta olmak üzere tüm devlet işlerinde bir fikre sahip olmuştur.

Ancak Akif Paşa'nın Pertev Paşa'yı Mülkiye Nazırlığı'ndan azlettirerek, Edirne'ye sürdürmesi ve Paşa'nın orada öldürülmesiyle Pertev Paşa taraftarları Akif Paşa'nın öfkesinden nasiplerini alırlar. Akif Paşa Babıâli'de aleyhinde yazılanların birçoğunun Sadık Rıfat Paşa tarafından kaleme alındığını öğrenince onu amedcilikten azleder ve Babıâli'den uzaklaştırmak için kendisini Ortaelçi olarak Viyana Sefareti'ne sürer. Bu durumdan da şunu anlıyoruz ki sefaretlerin önemi halen anlaşılammış ve sürgün yeri olarak kullanılmıştır. Oysaki bu dönemde Osmanlı Devleti'nin yaşadığı birçok problemin kaynağında dünyada yaşananlara uzak kalma, kendi kabuğuna çekilme ve dünyaya ilgisiz kalma vardır. Çözümü ise dünyada yaşanan değişime ve gelişime ayak uydurma ve bu değişimden kaçmadan bu değişimin içinde var olmaktır.

İşte Sadık Rıfat Paşa bu ilk elçilik görevi ona diğ er dünyaların kapılarını aralamış ve orada gördüklerini ve yaşadıklarını kaleme almıştır. Milano'da Avusturya İmparatoru Ferdinand'ın İtalya kraliyet tacını giyme resmi törenine bütün elçilerle birlikte katılan Sadık Rıfat Paşa'nın, bu seyahat sırasında "Avrupa'nın Ahvaline Dair Risale" adlı eserini kaleme almıştır (Şeref, 1978: 83).

“Avrupa’nın Ahvaline Dair” adlı risalesi oldukça önemlidir. Viyana elçiliği’nin ilk ürünü olan bu çalışma, Sadık Rıfat Paşa’nın ilk ve kapsamlı reform fikirlerini içermektedir. Paşa’nın bu risalesinin aynı zamanda Tanzimat Fermanı’na fikri bir alt yapı oluşturduğunu, Gülhane Hattı’na da ilham kaynağı olduğunu söyleyebiliriz (Kuran,1997:191). Sadık Rıfat Paşa’nın elçiliği döneminde yazdığı ikinci bir eseri de İtalya Sefaretnamesi’dir (Unat, 1992:13).

Mehmet Sadık Rıfat Paşa’nın çağdaşı olan Mustafa Sami Efendi, 27 Nisan 1838’de Paris Sefareti Başkâtipliği vazifesi ile Paris’e gitmiştir. Yolculuğu esnasında Viyana Sefiri Sadık Rıfat Paşa’ya uğramayı ihmal etmemiştir. 7 Temmuz 1838’de Mehmed Sadık Rıfat Paşa ile görüşmüştür. Mustafa Sami Efendi’nin 40 sayfalık Avrupa Risalesi ile Mehmed Sadık Rıfat Paşa’nın “Avrupa’nın Ahvaline Dair” adlı risalesi aynı dönemde yazılmıştır (Andı, 1996: 27).

Mehmed Sadık Rıfat Paşa’nın Viyana’da bulunduğu iki sene, Osmanlı Devleti’nin Mehmed Ali Paşa isyanlarıyla mücadele ettiği bir dönemdir. Mehmed Sadık Rıfat Paşa bu zaman zarfında Mısır Meselesi ile meşgul olmuştur. Sultan Abdülmecid’in 1 Temmuz 1839’da on yedi yaşında iken tahta çıkışı ile birlikte Mustafa Reşid Paşa, Mehmed Sadık Rıfat Paşa’yı Hariciye Müsteşarlığı’na getirmek istemiştir. Ancak Mısır sorununun yeniden ortaya çıkması ve Nizip Olayı ile sorunlu bir dönem yaşandığı için Mehmet Sadık Rıfat Paşa’nın da bir süre daha Viyana’da kalmasına karar verilmiştir. Paşa bu tarihten itibaren Mısır meselesine daha da yoğunlaşarak çalışmış ve birçok müzakerelere katılmıştır. Paşa, bu müzakerelerde Prens Metternich, Avusturya Hariciye Nazırı Müsteşarı Baron Otenfeli, Fransa Elçisi ile Mısır meselesi hakkında detaylı görüşmelerde bulunmuş ve burada alınan kararları Osmanlı hükümetine bildirmiştir (B.O.A., İ.MTZ: 1-9).

Mehmed Sadık Rıfat Paşa’nın vazifesinde gösterdiği gayret ve başarı merkezde her zaman takdir edilmiştir. Tanzimat Fermanı’nın ilan edilmesinden sonra Babiâli’nin isteği üzerine, Prens Metternich de reformlarla ilgili görüşlerini de bildirmiş ve Mehmed Sadık Rıfat Paşa’dan övgü ile bahsetmiştir. İstanbul’a gelmeden önce de 1839 Ekim (Şaban 1255). tarihinde Hariciye Nezareti Müsteşarı olmuştur. Hariciye Müsteşarlığı payesi ile Ortaelçilikten Büyükelçiliğe terfi etmiştir.

2.1.3. İtalya ve Mehmed Sadık Rıfat Paşa

İtalya coğrafyası, seyahatnameler içerisinde ilk olarak Sadık Rıfat Paşa'nın İtalya Seyahatnamesi ile karşımıza çıkar. Avusturya'dan İtalya'ya seyahat eden Paşa, Milano'ya yöneldiği sırada İtalya ile ilgili ilk geniş değerlendirmelerini yapmıştır. Garda Gölü civarından İtalya içlerine yönelen Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın ilk dikkatini çeken, tabiat güzellikleriyle toprağın verimliliği olur. Bu, bilhassa Kuzey İtalya için böyledir. Garda gölü kıyısındaki San Giovanni ise konumu ve güzelliğiyle Paşa'ya Boğaziçi'ni hatırlatmıştır. Burada bir gün kalan Paşa, Garda Gölü'nün görülmeye değer yerlerini kayıkla gezerek ertesi gün buradan ayrılmıştır (Asiltürk, 2000:116).

Venedik, Sadık Rıfat Paşa'nın İtalya Seyahatnamesi ile tanıdığımız İtalyan şehirlerinden biridir. Paşa, Venedik'in Avrupa'daki diğer şehirlerden konumu itibarıyla ayrıldığını ve dört tarafı ve altı tamamen sularla kaplı olduğundan benzersiz bir yer olduğunu söylemiştir (Asiltürk, 2000:123).

Milano'yu ise düz, geniş ve muntazam bir şehir diye tanımlayan Paşa, şehrin etrafının sayısız ağaçlarla dolu olup İrem Bağı'nı andıran bahçelerle çevrili olduğundan bahsetmiştir.

Seyyahların ilgisini çeken bir diğer yer de Pisa'dır. Şehir yapısıyla ve eğik kulesiyle ünlü olan Pisa'yı da yine bize ilk olarak tanıtan Mehmed Sadık Rıfat Paşa'dır. Bu şehirde çok sayıda büyük binaların bulunduğunu ve Varda Nehri'nin de bu şehirden geçtiğini belirtmiştir. Tome Kilisesi (Pisa Katedrali) Roma İmparatorluğu döneminden kalan önemli yapılarıdır. Ayrıca "temelinden mahsus eğri yapılmış kule" şeklinde ifade ettiği Pisa kulesi de ismini bu şehirden almıştır (Asiltürk, 2000:132).

Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın yolculuğu sırasında sadece içinden geçtiği veya çok kısa süre kaldığı yerler ise Trento, Verona, Como, Piacenza, Parma, Modena, Monza, Bologna, Livorno ve Floransa'dır.

Paşa'dan edindiğimiz bilgilere göre Trento, iki dağ arasında kurulmuş büyük bir şehirdir. Verona ise 1500 yıllık eski ve büyük bir şehir olup, çok sayıda eski bina, büyük bir köprü ve elli-altmış bin kişilik eski tiyatrosu ile dikkat çekmektedir.

Como’da eski ve büyük bir kilise binası ve eski bir konak bulunmaktadır. Paşa, bu konakta Kanuni Sultan Süleyman’ın resminin bulunduğunu öğrenince gidip resmi görür ve kısaca resmi tasvir eder. Resim, Sultan Süleyman’ın tahta çıktığı küçük yaştaki halini göstermektedir. Yine aynı konakta Yemen fatihi Sadrazam Sinan Paşa ve Kaptan-ı Derya Barbaros Hayrettin Paşa’nın da resimlerini de görmüştür.

Piacenza, binaları eski nüfusu az olan bir şehirdir. Parma, geniş ve mamur bir şehir olup kiliseleri, kütüphanesi ve resim-heykel müzesi bulunmaktadır. Modena ise o tarihlerde müstakil bir dükalkıdır. Monza, birkaç yüz odalı sarayı ile meşhurdur.

Bologna, kemerler altına yapılmış dükkânlarıyla Paşa’nın ilgisini çekmektedir. Livorno kentinde ticaret çok ilerlemiştir. Sağlam ve geniş bir limana sahiptir. Kale civarındaki geniş hendeklerde kayıklarla gezilmektedir. Floransa o tarihlerde Toscana grandükasının hükümet merkezidir. Paşa, Floransa’da birkaç gün kalmıştır (Asiltürk, 2000:137).

Sadık Rıfat Paşa, 1838’deki İtalya seyahatinin sonunda asıl görev yeri olan Viyana’ya dönmüştür. Viyana şehri hakkında pek bilgi vermeyen Paşa, o tarihte Viyana Ortaelçisidir (Asiltürk, 2000:141).

2.1.4. Mısır Meselesinin Ortaya Çıkışı

1801 yılında Mısır’ın Fransızlar tarafından boşaltılmasından sonra Osmanlı hükümeti’nin atadığı valilerle Mehmed Ali Paşa arasındaki güç mücadelesini Mehmed Ali Paşa kazanmıştır. Osmanlı hükümeti’nin atadığı son vali olan Hüsrev Paşa da Mısır’da ulema ve eşrafın desteğini alan Mehmed Ali Paşa tarafından saf dışı bırakılmıştır. O sırada çok daha ciddi problemlerle karşı karşıya gelen III. Selim Mehmed Ali Paşa’yı Mısır Valiliği’ne atamak zorunda kalmıştır.

III. Selim, Mehmed Ali Paşa’nın vali olmasına karşılık düzenli vergi ödemesinin yanında Hicaz’daki Vehhabi İsyânını da bastırmasını şart koşmuştur. Hicaz’ın ele geçirilmesi için Suriye bölgesinin kendisine gerekli olduğuna inanan Mehmed Ali Paşa, bu isteğini III. Selim’e iletmiş ancak olumlu bir cevap alamamıştır. Mehmed Ali Paşa bu isteğini Mora İsyânı ile gelen süreç içerisinde yinelemiştir. II. Mahmut 1821’de başlayan Mora İsyânını bastırılmaması üzerine bu problemi halletmek üzere Mehmed Ali Paşa’dan yardım istemiştir.

Osmanlı ve Mısır kuvvetlerinin Mora İsyanı'nı bastırması yeni gelişmelere neden olmuştur. 1827'de filosunu yitiren Mehmed Ali Paşa, zararını telafi etmek için arayış içine girmiş ve ilk önce Fransız hükümeti ile anlaşmayı denemiş, Fransız konsolosu Drovetti ile Kuzey Afrika'daki Osmanlı eyaletlerinin Mısır tarafından Fransız desteği ve Osmanlı rızasıyla işgal edilmesini görüşmüştür. Karşılığında ise Fransızların bölgede siyasal ve ekonomik ayrıcalıklar elde edeceğini vaat etmiştir. Bu planlardan bir şey çıkmadığı gibi, Fransa Cezayir'i kendisi işgal etmeye karar vermiştir. Mehmed Ali Paşa, benzer önerilerle İngiltere'ye de başvurmuş, İngiltere işbirliğini kabul etmeyince tek başına harekete karar vermiştir (Zürcher,2002:60).

Mehmed Ali Paşa, önce III. Selim'den talep ettiği Suriye'yi, sonra da II. Mahmut'tan Mora'daki kayıplarını tazmin için istemiştir. Bu isteği yeniden reddedilen Mehmed Ali Paşa, 1827'lerden sonra Suriye'de birbirleri aleyhine çalışan valilerin aralarındaki anlaşmazlıklardan faydalanarak bölgede etkisini arttırmayı başarmıştır. 1831 yılında Özellikle Akka Valisi olan Abdullah Paşa ile mücadele etmiştir. Osmanlı Devleti bu iki valisi arasındaki anlaşmazlığı barış yoluyla çözümlenmeye çalıştıysa da, iki valisi arasındaki nüfuz mücadelesinin gittikçe şiddetlenmesine engel olamamıştır.

Mehmed Ali Paşa Suriye'yi işgal için en uygun zamanı seçmiş ve oğlu İbrahim Paşa komutasındaki bir orduyu Akka Valisi Abdullah Paşa üzerine göndermiştir. Mehmed Ali Paşa kuvvetleri tüm Suriye'yi 1832'de işgal etmiştir.

Mehmed Ali Paşa, Suriye'nin kendisine verilerek bir anlaşma yapılmasını önerdiyse de II. Mahmut bu öneriyi reddetmiştir. Bunun üzerine 21 Aralık 1832'de Konya'da karşı karşıya gelen iki ordunun arasındaki mücadele Mehmed Ali Paşa lehine sonuçlanmış ve Mısır ordusuna İstanbul yolu açılmıştır. Mehmed Ali Paşa karşısında çaresiz kalan II. Mahmut, çözümü Avrupalı devletlerin yardımında görmüştür. Böylece Mısır Sorunu uluslararası bir nitelik kazanmıştır (Ateş, 1989:308).

II. Mahmut'un yardım çağrısına ilk etapta Rusya cevap vermiştir. Diğer Avrupa devletleri ise kendi siyasetlerine uygun olarak ilk başta sessiz kalmış ve gelişmeleri uzaktan takip etmişlerdir. Böylece Osmanlı Devleti Rusya'nın önerdiği yardımı kabul etmiştir.

Rus donanmasının 20 Şubat 1833'te İstanbul Boğazı'ndan geçerek Büyükdere önlerine kadar gelmesiyle diğer Avrupa devletleri de harekete geçmiştir. İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Mehmed Ali Paşa'ya baskı yapmışlar ancak bu girişimden olumlu bir sonuç elde edememişlerdir. Bunun üzerine II. Mahmut Rusya'dan askeri yardım istemiş, 12.000 civarında bir Rus kuvveti İstanbul'a gelmiştir. İstanbul Boğazı'na yerleşen Rus kuvvetleri, İngiltere ve Fransa'nın Mehmed Ali Paşa'nın üzerinde daha çok baskı yapmasına neden olmuştur.

İngiltere ve Fransa'ya göre Rusların Boğazları terk etmesi Mehmed Ali Paşa ile Osmanlı Devleti'nin bir antlaşma yapmasına bağlıydı. Sonuçta II. Mahmut'un da Adana'yı Mısır Valisi'ne bırakmayı kabul etmesiyle Mısır Valisi, anlaşmak zorunda kalmış, Padişah ile valisi arasındaki soruna çözüm olması amacıyla imzalanan Kütahya Antlaşması neticesinde Mehmed Ali Paşa'ya Mısır, Girit valilikleri, Suriye, İbrahim Paşa'ya da Cidde Valiliği'ne ek olarak Adana Valiliği verilmiştir. Bu antlaşma, fermanla valilerine verdiği yetki ve görevleri bildirmekte olduğundan iki tarafı da memnun etmemiş ve soruna kesin çözüm getirmemiştir.

Osmanlı Devleti, Rusya ile yeni bir anlaşma yapma ihtiyacı hissetmiş ve 8 Temmuz 1833'te Hünkâr İskeleyi Antlaşması yapılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti Rus yardımını sağlamış ve Rusya Boğazlar üzerinde söz sahibi olmuştur. Hünkâr İskeleyi Antlaşması İngiltere ve Fransa tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ancak Avusturya ve Prusya'nın Rusya'dan yana olmasıyla fazla ileri gidememişlerdir. Rusya'nın da anlaşmanın uygulanmasında fazla ısrar etmeyeceğini açıklamasıyla uzlaşma sağlanmıştır (Uçarol, 2000:175).

Osmanlı Devleti bu büyük problemi karşısında İngiltere'nin desteğini alabilmek için İngiltere'ye yeni ve önemli ticari ayrıcalıklar vermek zorunda kalmıştır. Bir süre sonra aynı koşullarla Osmanlı Devleti ile bir anlaşma yapmak isteyen Fransa da Mısır meselesindeki tavrını değiştirmiş ve Mehmed Ali Paşa'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır. Bu soruna büyük devletler de kendi çıkarları açısından bakmışlar ve önce kendi hesaplarını yapmışlardır. II. Mahmut'un Suriye ve Mehmed Ali Paşa mücadelesi aslında 16 Ağustos 1838 Balta Limanı Antlaşması ile sonuçlanmıştır.

2.1.4.1. Mehmed Sadık Rifat Paşa'nın Mısır'a Gönderilmesi

İngiltere ve Fransa'nın tam desteğini alan II. Mahmut, 1839'da ikinci defa bağımsızlık için ayaklanan Mehmed Ali Paşa'ya savaş açmış ancak Osmanlı ordusu 24 Haziran 1839'da Nizip'te büyük bir yenilgiye uğramıştır. Bu haberi almadan ölen II. Mahmut'un yerine oğlu Abdülmecid geçmiştir. Sultan Abdülmecid, Mehmed Ali Paşa'yı affettiğini ve Mısır saltanatını kendisine verdiğini gösteren bir ferman göndermişse de Mehmed Ali Paşa, Osmanlı donanmasının da elinde olmasına dayanarak kendi elindeki tüm topraklarda saltanatının kabulünü istemiştir.

Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını henüz istemeyen Avrupalı devletler olaya müdahale etmişler ve sorunu devralmışlardır. Avusturya başbakanı Metternich'in önerisi üzerine Avrupalı devletler Osmanlı Devleti'ne ortak bir nota vermişler ve tek başına Mehmed Ali Paşa ile Antlaşma yapmamasını tavsiye etmişlerdir. Avrupalı devletler Babîli'nin de isteklerini dikkate alarak özellikle Suriye'nin tekrar Osmanlı Devleti'ne bağlanmasını kararlaştırmışlardır. Bu kararın uygulanması için de Mehmed Ali Paşa'ya bir kesin uyarı verilmesi ve bunun reddedilmesi halinde de askeri harekât kararı almışlardır. Bu karara yalnız Fransa karşı çıkmış ve bu da İngiltere ile Fransa'nın arasını açmıştır. Böylece Fransa hariç 15 Temmuz 1840 yılında Rusya, Prusya, Avusturya ve İngiltere arasında Londra Antlaşması imzalanmıştır.

Mehmed Sadık Rifat Paşa Viyana'dan ilk dönüşünden 9 ay sonra da 1840'ta Londra Konferansı'nda alınan kararları Mehmed Ali Paşa'ya bildirmek için Mısır'a gitmiştir.

Bu antlaşmanın birinci maddesine göre, Mısır Valiliği'nin Mehmed Ali Paşa'nın oğullarına verasetle, Akkâ Vali ve Kumandanlığı'nın ve Berüş-Şam güney bölgelerinin kayd-ı hayat şartı ile verilmesini kabul edilmiştir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin bir memuru tarafından kendisine resmen haber verildikten sonra yürürlüğe girecekti. Yani paşaya on günlük bir süre tanınıyordu. Ayrıca Cidde Eyaleti ile bu eyalet dahilinde bulunan mukaddes şehirlerden Mekke ve Medine'den Girid Adası'ndan ve Mısır ve Akka Paşalıkları hududuna dahil olmayan bütün yerlerden çekilmeleri için kara ve deniz orduları kumandanlarına verilecek emirde bu memura tevdi olunacaktı.

İkinci madde, Mehmed Ali Paşa on gün içinde bunu kabul etmediği takdirde Akka vali ve Kumandanlığı'nın kendisinden alınacağını bildiriyordu.

Üçüncü madde, Mehmed Ali Paşa'nın devlete vereceği vergileri tayin ediyordu.

Dördüncü madde, Osmanlı donanmasının on günden yirmi güne kadar tayin edilmiş olan müddetin bitiminden evvel müttefik devletler donanmaları kumandanları huzurunda Osmanlı Devleti memuruna teslim edileceğini,

Beşinci madde de ise, Osmanlı Devleti'nin bütün kanun ve ahitnamelerinin Mısır ve Akka vilayetlerinde yürürlükte kalacağını açıklıyordu (Sertoğlu,1963: 2972).

Hariciye Nezareti Müsteşarı Mehmed Sadık Rıfat Bey 15 Temmuz 1840 tarihinde İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya tarafından Londra'da imzalanan antlaşma kararlarını Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya bildirmiş, Mehmed Ali Paşa bu kararları reddetmiştir. Bunun üzerine bu dört devlet konsolosları durumu sözlü ve yazılı olarak kendi devletlerine resmen bildirip cevap için belli süreler vermişlerdir.

Konsoloslar ilk müddetin sona ermesiyle Sadık Rıfat Bey'le birlikte kendisini ziyaret ettiklerinde Mehmed Ali Paşa'nın cevabı yine aynı olmuştur. İkinci süre de sona erince Mehmed Ali Paşa büyük bir öfke ile bir savaş başlarsa derhal İstanbul'a yürüyeceğini, Sadık Rıfat ile birlikte çekilip gitmelerini söylemiştir. Konsoloslar ise daha on günlük mühletleri olduğunu bildirip, bu on gün içinde de talepleri kabul edilmezse Akka'yı kaybetmiş olacağını da Mehmed Ali Paşa'ya hatırlatmışlardır.

Mehmed Ali Paşa, Sadık Rıfat Paşa'yı iki gün sonra tek başına davet edip bu işin Müslümanlara ait olduğunu, bu nedenle ailece halledilmesi gerektiğini ve bu işe yabancıların karıştırılmasının iki taraf için de zararlı sonuçlar doğuracağını, konsolosların yanında da bu yüzden hiddetli görüldüğünü, aslında Mısır'ın veraset, Akka'nın da kayd-ı hayat şartı ile kendisine verilmesine razı olup, Girit, Adana ve Hicaz'ı derhal terk edebileceğini ve bunları anlatan bir arize ile itaatini arz edeceğini söyleyerek, bu mektubun hükümdara kendisi tarafından takdim edilmesi ricasında bulunmuştur.

Sadık Rıfat Bey bu vazifeyi kabul etmiş; ancak bu mektubun yazıldığı gün konsolosların verdiği süre sona ermiştir. Konsoloslar cevap almak üzere geldiklerinde Mehmed Ali Paşa'nın rahatsızlığı dolayısıyla görünemeyeceğini, itaatini Hünkâra yazdığı mektupla arz etmiş olduğunu da kâtipi Sami ve tercüman Boğos beylerden öğrenmişlerdir.

Konsoloslar Mehmed Ali Paşa'nın Londra Antlaşması'na itaat etmediğini anlatan bir yazı hazırlayıp, bir nüshasını Mehmed Sadık Rıfat Paşa'ya verip Babıâli'ye göndermişlerdir. Rıfat Paşa hem Mehmed Ali Paşa'nın mektubunu hem de konsolosların yazdığı yazıyı yanına alarak İstanbul'a hareket etmiştir. Hariciye nazırı Mustafa Reşid Paşa'nın isteği ile daha önce Mehmed Ali Paşa'nın doğrudan doğruya yapacağı bütün müracaatların reddine karar verilmişti. Mehmed Ali Paşa'nın Sadık Rıfat Bey'in ilk teklifine verdiği cevabın mahiyeti de öğrenilince kendisine kaydı-hayat şartı ile verilen Akka'da elinden alınmıştır.

11 Eylül 1840'ta toplanan meclis Sadık Rıfat Bey'in getirdiği arizayı ve verdiği takriri, konsolosların verdiği zabıtları tekrar görüşmüştür. Uzun ve şiddetli tartışmalardan sonra Mehmed Ali Paşa'nın üçüncü defa azline karar verilmiş ve Mısır Valiliği İzzet Mehmed Paşa'ya tevcih edilmiştir. Bu haber 22 Eylül'de İskenderiye'ye ulaşmış, dört devlet konsolosları İskenderiye'yi terk etmişlerdir (Sertoğlu,1963: 2972). Bunun üzerine diğer konsoloslar ve Mehmed Sadık Rıfat Paşa belirlenen sürenin de bitmesi üzerine Mısır'dan ayrılmışlardır (Karal, 1998:199).

2.1.4.2. Mısır Meselesi'nin Sona Ermesi ve Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın İlk Hariciye Nazırlığı

Mehmed Ali Paşa, Fransa'ya güvenerek Londra Antlaşmasının kararlarını kabul etmemiştir. Antlaşma gereği yapılan savaşı Osmanlı Devleti 1840 Kasımında kazanmıştır. O sırada Fransa'da da Osmanlı Hükümetini destekleyen Gizo hükümetinin kurulması ile Mehmed Ali Paşa en büyük destekçisini kaybetmiştir. Ayrıca Fransa, İngiltere ile savaşı göze alamadığından bu çözüm şeklini kabul etmek zorunda kalmıştır. Ortak donanma karşısında tutunamayan Mehmed Ali kuvvetleri yenilmiş ve bu antlaşma kararlarını tanımak zorunda kalmıştır. Londra antlaşmasının kararlarını Fransa'nın da katılması ile Osmanlı lehine oluşan ortamda Babıâli, Mehmed Ali Paşa'yı tamamen azletmek istemişse de Avrupa devletleri böyle bir teklifi kabul etmemiştir (Ateş,1989:316).

1841 yılına gelindiğinde ise 1833 Hünkâr İskeleyi Antlaşması süresini doldurmuştu. Bu antlaşma ile Rusya'nın Boğazlar üzerinde siyasi bir hâkimiyet kurmuş olması, Boğazlar meselesini ortaya çıkarmıştır. Özellikle bu durumdan endişe eden İngiltere ve Avusturya Osmanlı Devleti'nin Mısır ile bir an önce Anlaşmasını istemişlerdir.

Ancak Mehmed Ali Paşa ile Mustafa Reşid Paşa'nın uzlaşması hemen sağlanamamıştır. Kabinedeki vekillerin çoğu, Mısır meselesinin çözümünü, Tanzimat-ı Hayriye'nin icrasına bağlayarak iki işi birlikte yürütmek isteyen Reşid Paşa'nın ortaya koyduğu Tanzimat-ı Hayriye'den hoşnut olmadıkları halde, yalnız Mısır meselesinin çözümlenmesine yardımcı olunması için Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanına muvafakat etmişlerdi (Eryılmaz, 1992 :79). Mehmed Ali Paşa'nın evladları içinde halef tayin olunacak olanın padişah tarafından seçilmesi, gelirin belli bir kısmının verilmesi gibi maddeler Mehmed Ali Paşa'nın itirazlarına maruz kalmıştır (Rasim,1999:2171).

Dışişleri Bakanı Reşit Paşa'nın Mısır meselesindeki tavrı açık ve net olunca onun azli için gereken ortam oluşmuştur. Böylece yerine Mehmed Sadık Rıfat Paşa, 30 Mart 1841 (6 safer 1257) tarihinde vezaret rütbesi ile hariciye nazırı olmuştur.

Paşa'nın azli ile Tanzimattan vazgeçildiği gibi bir düşünce oluşmaması için Babıâli'ye gönderilen bir Hatt-ı Hümayunla Tanzimat hareketinin devam edeceği bildirilmiştir (Sertoğlu,1963:2987). 22 Mayıs 1841 tarihinde Avusturya, Büyük Britanya, Prusya ve Rusya'nın İstanbul'daki delegeleri tarafından Mehmed Ali meselesi hakkında Babıâli'ye verilen müşterek beyanname Reşid Paşa'nın itirazlarına rağmen Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın yalısında kabul edildi (Ekrem, 1934:177).

Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın Hariciye Nazırlığı'na tayin edilmesiyle, Mısır Valisi Mehmed Ali'ye gönderilen tevcihat fermanları kabul edilerek onaylanmıştır. Mehmed Sadık Rıfat Paşa değişikliklere rıza göstermekle birlikte hükümlerlik haklarına ait olan şartları ağırlaştırmayı başarmıştır. Buna göre, Mısır meselesine kat'i olarak son veren ferman 24 Mayıs 1841 tarihli "Mısır Valiliği İmtiyaz Fermanı"dır. Mehmed Sadık Rıfat Paşa, Hariciye Nazırı olunca iki ay içinde değişiklikleri yapmış ve şu kararlar kabul edilmiştir:

Mısır Valiliği'nde verasetinin büyükten büyüğe intikali, askeri rütbenin miralaylığa kadar vali tarafından verilebileceği, verginin seneliğinin 40 milyon kuruş olması takdir edilmiş, fakat hükümlerlik haklarına ait olan şartlar daha ziyade ağırlaştırılarak her yeni vali tayininde ferman çıkarılması, teşrifat merasimleri için valinin İstanbul'a gelmesi, Mısır ordusunun 18 bin kişiden ibaret olup, ancak savaş esnasında iradeyle çoğaltılabileceği, gerek elbise gerekse paranın Osmanlı Devleti'nin elbise-i askeriye ve

parasına benzer ve uygun olması, deniz harp gemilerinin yapılmasının engellenmesi, Haremeyn'e eskisi gibi zahirenin vilayetten gönderilmesi şart olarak kabul edilmiştir.

Mehmed Sadık Rıfat Paşa, Hariciye Nazırlığı'na getirildikten bir müddet sonra Osmanlı devlet merkezinde Rıza Paşa ve Reşid Paşa dengeleri Reşid Paşa aleyhine bozulunca Paşa'nın azli kaçınılmaz olmuştur. Reşid Paşa'nın Paris'e Büyükelçi olarak gitmesiyle ortam Rıza Paşa'ya kalmıştır. Sadrazam Rauf Paşa da Rıza Paşa'nın etkisindeyse de Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın azli Sadrazam Rauf Paşa'nın yerine sadarete geçen İzzet Mehmed Paşa'nın emri ile gerçekleşmiştir. Yeni Sadrazam, Rıfat Paşa'yı azl ile yerine Reşid Paşa aleyhtarlarından Sarım Efendi'yi tayin ettirmiştir. Bu yeni atama eski usulü beğenenleri memnun ettiği gibi, İhtisab Nezaretinde (Belediye Dairesi). meydana getirdiği değişiklik ahalinin de hoşuna gitmiştir (Rasim, 1999: 2174).

Paşa, ilk Hariciye Nazırlığı'ndan dokuz ay sonra "idaresizlik" suçlaması ile alınmıştır. Paşa'nın bu ilk Hariciye Nazırlığı dahili ve harici gaili bir döneme tesadüf etmesine rağmen işinde muvaffak olmuş iken o bu azline bir anlam verememiş ve azlinden dolayı çok üzölmüştür. Bu durumu Londra Sefiri olan Ali Paşa'ya yazdığı mektubunda şöyle dile getirmiştir:

"Halefi zamanında tahaddüs Sırbistan meselesinden ve Rusya İmparatoru'nun ol baktaki şedid itirazlarından ve Prens Metternich'in müessir ihtarlarından bahsederek ve kendisinin nezaret hizmetinden idaresizlik isnadı ile azli ve Sarım Efendi'nin malumatından ve cerbezeden dolayı nasbı maddesine telmih eyleyerek "ecnebinin müdahaleden eli kestirilmesi muradımızdır denilir iken, ayağı girdirilmesinden Hüda hıfzylesün bir akıl ve münsif olup ta idare-i sabıka ve lâhika ve atıyyeyi müvazene ve mukayese eylese, memnun olurum. Ne çare hep sayü taap gider yabane, ahir dediğın eder zamane işte bu suretler hep usulü mültezemei haliyenin âsârı muzırrası ve belki bir mestanı zamanenin efkârı acibesidir."

İkinci mektubunda da "Cezirei calıye ve cesareti iğfaliye suretinin def'i müdahale-i ecnebiyeye faydası olmadığı bu mesele de acaba anlaşıldı mı, yoksa layıkıyla idare-i matlube denilen maksat ve matlab bu nevi harekât ve televvünat demek midir? Tatlıca

sözlerle yaparım demek kolay ise de, icra merkezi müşkülcedir. Yalan söylememek kabahat oluyor.” diyerek içinde bulunduğu durumu açıkca ifade etmiştir. Azlinden sonra sekiz ay hiçbir görevde bulunmamakla beraber Mehmed Sadık Rıfat Paşa, bir babanın çocuklara nasihati olan “Ahlak Risalesi”ni kaleme almıştır (Pakalın,1972:100).

2.1.5. Sürekli Azil ve Atamalarla Geçen 15 Yıl

Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın ilk azli vezir rütbesi ile Hariciye Nazırlığı görevinde iken gerçekleşmiştir. Rıfat Paşa'nın ilk nazırlığı dokuz ay sürmüştür. Bu kısacık zaman diliminde çok uzun süreden beri devam eden Mısır Meselesi kesin neticeye bağlanmış ve Boğazlarda Rusya'ya verilen ayrıcalıkları kaldırarak, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet hakkını pekiştiren 1841 tarihli Londra Antlaşması imzalanmıştır.

Rıfat Paşa'nın Hariciye nazırlığı'na ilk tayininde yazılan Hatt-ı Hümayun'da “derkâr olan dirayet ve istikamet ve ehliyet ve liyakatinden” bahsedilmekteyken azlinde ise “Hariciye nezareti umurunu layıkıyla idare edemediği malûm-ı şahane olduğu” için görevden alındığı söylenmektedir (Durmaz, 1998: 12).

Ülke yönetiminde Tanzimat'ın uygulanmasını yerinde denetlemek ve yeniliklerin uygulanmasında karşılaşılan güçlükleri saptamak amacı ile hükümet, 1840 yılında Rumeli ve Anadolu'ya ayrı ayrı denetleme kurulları göndermiş ancak bu girişim sonuç vermemişti. Haziran 1841'de teftişten vazgeçildiği, güvenliğin sağlanması işinin müşir ve defterdarlara bırakıldığı, mali ve benzeri konularda denetimin yöneticilerce yürütülmesine karar verildiği belirtilerek, Anadolu'ya ve Rumeli'ye gönderilmiş kişiler geri çağırılmış ancak bu ilk teftiş girişiminden aşağı yukarı bir yıl sonra 1842 yılında yeniden Anadolu ve Rumeli yörelerine iki kişi teftişle görevli olarak gönderilmiştir.

Böylece Rıfat Paşa, Rumeli Eyaleti Müfettişliği'ne atanmıştır (B.O.A., İ.DH: 62-3088). 19 Receb 1258 tarihinde görevlendirilmiştir (B.O.A., 62-3235).

Eski Hariciye Nazırı Rıfat Paşa Rumeli, eski Meclis-i Vâlâ Reisi Hasib Paşa da Anadolu taraflarını teftişe memur edilmiştir (Çadırcı, 1991: 198). Ancak bir süre sonra İzzet Mehmed Paşa'nın sadrazamlıktan alınması gelen süreçte kış mevsiminin de yaklaştığı gerekçesi ile teftişin ertelenmesine karar verilmiştir (B.O.A., İ.DH: 65-3241).

Rıfat Paşa, Eylül 1842 tarihinde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye üyeliğine atanmıştır (B.O.A., İ.DH: 67-3316). Paşa üyeliğinin devam etmesi şartıyla ikinci defa Viyana

sefaretine 11 Ramazan 1258 de tayin olmuştur (B.O.A, İ.HR: 18-886). Mehmed Sadık Rıfat Paşa, Viyana Sefareti'ne memuriyetinden dolayı çok memnun olmuş ve teşekkürlerini arz etmişlerdir (B.O.A., İ.HR: 18-889).

Paşa, Viyana'da kaldığı zaman zarfında Avrupa'daki gelişmeleri de gazetelerden takip etmiş ve önemli bulduğu gelişmeleri kaleme alarak Babıâli'ye postalamıştır (B.O.A, İ.HR:19-933). Rebiyülahır 1259 tarihinde “idaresizlik” isnadı ile ayrıldığı Hariciye Nazırlığı'na 8 Mayıs 1843 tarihinde Sarım Paşa'nın yerine ikinci defa tayin edilmiştir. İkinci defa tekrar Hariciye Nezareti'ne getirilmesinin gerekçesi şu şekilde ifade edilmiştir:

“Derkâr olan dirayet ve istikamet ve ehliyet ve liyakatından” bahsedilmiş olduğu halde dokuz ay mürurunda “Hariciye Nezareti umurunu layikiyle idare edemediği malumu şahane olduğu” beyanıyla azil ve ikinci defa olarak Hariciye Nezareti'ne tayininde de “bazı esbaba mebni nezaretten mukaddemce infisali vukubulmuş ise de zaten müstakim ve dirayatkâr ve malûmatı sabıkası iktizasınca nezareti mezkureyi idareye sahibi iktidar görüldüğünden” denilerek duruma açıklık getirilmeye çalışılmıştır (Pakalın,1972:102).

Mehmed Sadık Rıfat Paşa, bir sene altı ay sonra muhaliflerinin çabasıyla 3 Kasım 1844 (21 Şevval 1260). tarihinde ikinci Hariciye Nazırlığı'ndan da azledilmiştir. Hariciye Nezareti'nden ayrılması hakkında yazılan tezkereye cevaben kendisi de bir tezkere sunmuştur (B.O.A., İ.DH: 95-4790). Bundan bir ay sonra Meclis-i Vâlâ-ya üye, 18 Ağustos 1845 (14 Şaban 1261). tarihinde Meclis-i Vâlâ Reisi olmuştur.

28 Şubat 1848 (23 Rebiyülevvel 1264). tarihinde Maliye Nazırı, 22 Nisan 1848 (18 Cemaziyelevvel 1264). tarihinde üçüncü defa Hariciye Nazırı olmuştur. 13 Ağustos 1848 (13 Ramazan 1264). tarihinde ikinci defa Meclis-i Vâlâ Reisi tayin edilmiştir (B.O.A.,A.DVN.MHM: 6-19).

25 Nisan 1849 (2 Cemaziyelahir 1265). tarihinde azlolunmuştur. Ocak- Şubat 1850'de (Rebiyülevvel 1266). tarihinde Meclis-i Ali'ye memur olup, 29 Nisan 1850 (16 Cemaziyelahir 1266) tarihinde üçüncü defa Meclis-i Vâlâ Reisi olup, 27 Ocak 1851 (4 Rebiyülahır 1268). tarihinde yine azlolunmuştur.

5 Nisan 1853 (25 Cemaziyelâhir 1269). tarihinde Fuad Efendi'nin istifası sonrasında dördüncü defa Hariciye Nazırı olmuştur. Fuad Efendi, Prens Mençikof'un görüşmelere Fuad Efendi istifa etmeden başlamayacağını söylemesi üzerine istifa etmiştir. Bu durum önceden planlanmışçasına Prens Mençikof gelir gelmez rolüne başlamış ve sadrazamı günlük kıyafetleri ile ziyaret etmiş ve Hariciye Nazırı Fuad Paşa'ya ise hiç uğramamıştır (Danışmend, 1972:142). Böylece Fuad Paşa'nın istifasına giden süreç başlamıştır. Mehmed Sadık Rıfat Paşa Hariciye Nazırı olduktan sonra Prens Mençikof hem Sadrazam Mehmed Ali Paşa'dan hem de Rıfat Paşa'dan Fransızca bilmedikleri gerekçesi ile huzur-u hümayuna şikâyette bulunmuştur. Böylece her ikisi de azlolanmıştır (Pakalın,1972: 105).

15 Mayıs 1853 (6 Şaban 1269). dördüncü defa Meclis-i Vâlâ Reisi olup, 23 Mart 1854 (23 Cemaziyelahir 1270) tarihinde görevden ayrılmıştır. 8 Ekim 1854 (15 Muharrem 1271) tarihinde Meclis-i Tanzimat'a üye olmuştur. 1856 ortaları (1272) sonlarında Meclis-i Tanzimat Riyaset Vekâleti'nde bulunmuştur.

BÖLÜM: 3 OSMANLI DEVLETİ'NİN MODERNLEŞME SÜRECİ VE MEHMED SADIK RIFAT PAŞA

3.1. Modernleşme ve Merkezileştirme

XIX. asır ortalarına doğru Osmanlı Devleti, Avrupa'nın yarısı kadar bir saha üzerinde, üç kıtaya yayılmış, 36 milyon nüfusa sahip büyük bir İmparatorluk olarak görülmüştür. Aslında bu büyük imparatorluk, iktisadi, siyasi her türlü birlik esasını kaybederek dağılıp parçalanmak üzereydi (İnalçık,1992:1). Geniş hudutları olan bu imparatorluk kuvvetli ve muntazam bir devlet kadrosu göstermekten çok uzaktı. Hiç eksik olmayan sorunlar, büyük buhranlar ve parçalanmalarla sonuçlanmaktaydı.

İşte Tanzimat, geçen felaketli asırların bıraktığı ve son buhranların pek sarstığı bu çürük yapıya muntazam bir devlet kadrosu vermek, Osmanlı saltanatını modern esaslara dayanan bir Avrupa devleti yapmak iddiasındaydı. İnalçık'a göre Tanzimat'ı, temel müesseseleri bozulmuş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, yepyeni bir medeniyetle yükselen ve taarruza geçen bir Avrupa'nın ezici üstünlüğü karşısında yeniden teşkilatlanma teşebbüsünün kat'i safhası olarak telâkki etmek mümkündür (İnalçık,1992:2).

Tanzimat Dönemi, bürokratik teşkilat ünitelerinde kadro ve işlem hacminin büyüdüğü, idari-mali-askeri yönden merkeziyetçiliğin arttığı bir dönemdir (İnalçık ve Seyitdanlıoğlu, 2006:285).

Bâb-ı âli'nin egemenliği bürokrasinin modernleştiği, güçlendiği dolayısıyla Türkiye tarihinde modern merkeziyetçiliğin kurulduğu dönem olup, Osmanlı bürokrasisinin geleneksel yapısı, ideolojisi, eğitim ve çalışma biçimi üzerinde etkili olmuştur (Ortaylı, 1995:78).

Tanzimat hareketi ile Osmanlı Devleti'nin geleneksel yapıda kurulan ve hantallaşan kurumları modernleşme ve merkezileşme yolunda önemli adımlar atmıştır. Osmanlı Devleti'nin kısa zamanda toparlanmak zorunda oluşu, ona modern-merkeziyetçi bir devlet tipine geçişi yaşatmıştır. İşte Tanzimat dönemi bu geçiş sürecini en iyi şekilde ifade etmektedir.

Avrupa'nın herhangi bir devletinde rastlanacak genel modele göre gerçekleştirilen bu merkeziyetçilik, devlet bürokrasisini şubelere ayırmak, memurlara maaş vermek ve hazinenin gelir ve giderlerini bir elden yapıp mali kontrolü kurmak diye özetlenebilir (Ortaylı, 1995: 110).

3.2. Yönetimde Yeniden Yapılanma

Reform, öncelikle askeri alanda başlamış ve reform hareketleri önce ordudan başlatılmıştır. Ancak askeri alanda yapılan reformlar yalnızca kışla ile sınırlı kalmamış ve ihtiyaçlar doğrultusunda asker için düşünülen hizmetler daha sonra tüm topluma yayılmaya başlamıştır. Devamlı merkezi bir orduya sahip olmak, çözüm olarak görüldüğünden Osmanlı Devleti'nin modern merkeziyetçi sisteme dayalı mali idare oluşturması şart olmuştur.

Reform, bürokrasinin statüsüne de önemli değişiklikler getirmiştir. Yönetici sınıfın çeşitli kolları arasında 19. yüzyıl reformlarından en kazançlı çıkan, sivil bürokrasi olmuştur. Reform dönemi başlarken Osmanlı devlet adamları öncelikle savunmayla ilgilenmişlerdi. Ancak Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlılar İmparatorluğun artık yardım alınmaksızın kendi kendini savunamayacağını fark etmeye başladılar. Askeri ve öbür alanlarda ıslahat ve yenilik çabaları sürdürülürken, dışardan yardım sağlamak için harcanan diplomatik çabalar da artmıştır. Bu durum, 17. yüzyıldan başlayarak, yabancı elçilerle ilgilenen kalem efendilerinin nüfuzunu giderek artırmış ve bu eğilim Tanzimat döneminde en yüksek düzeye çıkmıştır.

Ancak 18. Yüzyıl sonlarında kalemiye hala önemsiz bir konumdaydı. Boyutu küçüktü. yalnızca 130–200 kadarı Bâbîâli'de çalışan 1.000-1.500 memurdan oluşuyordu. Dairelerde çıraklık dışında daha açık belirlenmiş bir intisap ve eğitim sistemi yoktu. Teşkilat ve muamelat da esnafça bir görünüşe sahipti. Dairelerdeki başlıca personel kategorileri çıraklar veya şagirdan, kâtipler (hulefâ). ve amir (hacegân) lerdî (Findley, 1985: 259).

Bir kaleme çırağ edilecek erkek çocukların, önce sıbyan mektebinde kıraat usulünü öğrenerek ilk tahsilini bitirmiş olması, sonra cami derslerine devam etmiş ve kibar ailelerden ise hususi muallimlerden Arapçanın sarf ve nahvini görmüş ve bir dereceye kadar da Farsça dil kaidelerini biliyor olması gerekiyordu. Pederi veya yakın akrabaları

vükela ve devlet ricalinden olan çocukların kâtiplik mesleğine girmeleri doğaldı. Böyle vükela ve rical-i memuriyetten olmayan diğer küçük memurlar veya dairelerden birinde kâtip olanlarda evlatlarının kendi mesleklerine girmesini arzu ederlerdi. Kendileri kaleme başladıklarında en büyük arzuları büyük adam olmak ve nihayet *meratib-i beşeriyye* tabir edilen vezirliğe ulaşmaktı. Kendileri gerçekleştirememiş oldukları halde çocuklarının o mertebelere kadar yükselebilecekleri hayaliyle ümitlerini kesmezler, “hiç olmazsa bir kalem efendisi denir” düşüncesiyle çocuklarını bir kaleme çırağ etmeyi istemişlerdir (Abdülaziz Bey, 2002:85).

Mehmed Sadık Rıfat Paşa da 19. yüzyılın başlarında II. Mahmud’un Topcu kışlası bina emini olan babasının taltif etmesiyle hazine odasına alınmıştır. Sadaret mektubi odasında memuriyet hayatına başlamış ve Vassaf Efendi’den yardım göyerek çalışkanlığı sayesinde amir rütbesiyle önce Salyâne Mukaatacısı ve bu gibi diğer hizmetlerde bulunup “âmedi” kâtiplerinden oldu (Mehmed Süreyya,1996: 1396).

Tanzimat’a gelindiğinde, memurluğa hazırlanma ve giriş yöntemi de değişti. Osmanlı Devleti’nde öteden beri kamu hizmetinde görev alacak memur ve yöneticilerin yetiştiği iki önemli kurum vardı. Bunlar Enderun Mektebi ve medreselerdi (Eryılmaz, 1992:162).

Babîâli, o dönemde bir hükümet merkezi olduğu kadar, aynı zamanda, yaparak göyerek öğrenme yöntemine dayalı memur yetiştiren bir eğitim kurumuydu. Memur olmak isteyenler, nüfuzlu bir paşanın yardımıyla genç yaşta Babîâli’deki “Divan-ı Hümayun Kalemi”ne girerler, orada yönetimi, resmi yazışma kurallarını ve yazının her çeşidini öğrenirlerdi. Hacı ya da hoca adı verilen kıdemli memurlar, buraya devam eden “şakird” veya “mülazim”lere rehberlik ve hocalık yaparak onları memurluğa hazırlarlardı. Bu şekilde memurluğa girenler, liyakat ve kıdemine göre üst rütbelere terfi ederlerdi (Eryılmaz, 1992:164).

XVII. yüzyılın ortalarında, Babîâli’nin oluşumu, aynı zamanda Osmanlı bürokrasisine bir takım yapısal yenilikler kazandırmıştır. Bunların başlıcaları ve en önemlileri sadrazamın alt bürolarını oluşturan sadaret kethüdası, reisülküttap ve çavuş başı idi. Babîâli’de sorumlulukları altında geniş büroların bulunduğu oldukça güçlü devlet ricaliydiler. Babîâli’de yapısal açıdan yapısal açıdan yeni oluşan kalemler ise sadrazamın özel kalemi durumunda olan mektubi kalemi, kethüdanın sorumluluğunda

bulunan kethüda kitabeti kalemi ve reisülküttabın idaresinde bulunan âmedi kalemleri idi (Doğan,1999: 201).

Osmanlı Devleti'nde reisülküttaplığın içinde Divan-ı Hümayun kalemi, onun başında da Beylikçi bulunmaktaydı. Bu daire 18. yüzyıla kadar “kalem” denen üç bölüme ayrılmış olup bunlardan beylik bölümü yasaların, Müslüman olmayan tebaanın hukuki statüsüne ilişkin kuralların, yabancı ülkelerle yapılan Anlaşmaların ve verilen ayrıcalıkların kaydı ile bunlara uyulup uyulmadığının anlaşılabilmesi için gereken önlemlerin alınması ile görevliydi. Tahvil bölümü çeşitli atamaların kayıtlarının tutulması, has, zeamet ve tımar gibi toprak ayrıcalıkları ve bunlardan doğan geliri gösteren tahvil tezkeresinin çıkarılması ile uğraşıyordu. Rûus dairesi ise rûus denilen rütbelerin verilmesi ile görevlendirilmiş olup, bu bir yazışma kalemi olmakla birlikte, asıl görevi dini eğitimi bitirmiş olanları rûus sınavına sokarak, kazananları dini kuruluşun çeşitli kademelerine atamaktı. Devletin dış işlerini yürüten bu kuruluş, uzmanlaşmış olmaktan uzak ve dış ilişkilerin yanında toprak ve din işleriyle uğraşmaktaydı (Sander, 2001:330).

Tanzimat yönetimi, dışişlerini ve dış ilişkileri kurumlaştırmıştır. Bazılarının iddia ettiği gibi ilk Büyükelçiliklerin kuruluşunu Osmanlı dış işlerinin başlangıcı saymak ve bundan öncesini dünyaya kapalı bir Osmanlı Devleti olarak yorumlamak doğru değildir; çünkü Osmanlı diplomasisinin tarihi bu kadar yeni değildir. Ancak bugünkü Türk diplomasisi ve dış işleri teşkilatının ve geleneğinin başlangıcı Tanzimat'tır. Klasik dönemde bu görevi yerine getiren ofisleri büyüten, ihtisaslaştıran ve bir meslek grubunun ortaya çıkmasını sağlayanlar, Tanzimat devri bürokratlarıdır (Ortaylı, 1999:285).

II. Mahmud'un tahtta bulunduğu dönem, gerçekten de devletin varlığını tehdit eden iç ve dış olayların meydana geldiği son derece karışık bir devirdir. 1821 Yunan İsyanı, İran'la savaş, Mehmed Ali Paşa İsyanı, Rusya ile harb ve Hünkâr İskeleyi Antlaşması, Fransa'nın Cezayir'i zaptı gibi çok önemli hadiseler, Osmanlı Devleti'nin çok hızlı ve ihtiyatlı bir siyaset izlemesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Genişleyen ve ayrıntılı bir hale gelen dış ilişkileri düzenlemek ve kurulan sefaretlerle haberleşmeyi sağlayabilmek için Babıâli'nin klâsik eski yapısının yeterli olmayacağı anlaşılmış ve bu yeni gelişmelere, yeni müesseselerle ve çözümlerle cevap vermek ve

devlet yapısında bazı değişiklikler yapma gereği ortaya çıkmıştır. Bu amaçla II. Mahmud, yayınladığı bir Hatt-ı Hümayunla, gördükleri işleri isim olarak açıklayamayan bazı müesseselerin ad ve teşkilat yapılarında önemli değişiklikler yapılmasına karar vermiştir. Böylece reisülküttaplık müessesesinin, bir müddet sonra harici işleri de üstlenen bir kurum haline gelmesi, kurulduğu zamandan geldiğı güne kadar yaptığı işin mahiyetinin değişmesi ve harici işleri ifa ettiğine dair isminde bir çağrışımın bulunmaması gerekçeleriyle sadaret kethüdalığı, umûr-ı mülkiye nezâreti'ne, bütün harici işlerin mercii olduğundan dolayı reisülküttaplık da umûr-ı hâriciye nezâreti'ne dönüştürülmüştür. İsmi değişen bu nezarete çalışma yeri olarak Viyana Sefiri Rıfat Bey'in konağı tahsis edilmiştir. İlk nazır olan Akif Paşa, kalemiyeden olduğundan kendisine askeri bir rütbe olan paşalık ünvanı verilmemiştir. Ancak ondan sonraki nazırın paşalık ile atanmasından sonra mülküye ve hariciye nazırlarının diğer memurlardan ayrıcalıklı konumlarını belirtmek üzere kendilerine paşalık ünvanı verilmiştir (Akyıldız, 1993:79).

Nazırlara yardımcı olmak üzere birer müsteşar atanmıştır. İki nezaretin alt bürokratik örgütleri de ayrıntılaşmıştır. Bu husus ise uzman memur yetiştirilmesi ve işlerin düzgünce yürütülmesi için son derece önemlidir. Öteden beri Reisülkütuba bağlı olarak görev yapan âmedî, beylikçi, tahvil ve ruus adlı eski divan kalemleri, bu alışkanlığın bir devamı olarak hariciye nezaretinin maiyetinde bırakılmıştır.

Klasik dönem bürokrasisinden intikal eden bu kalemler reformlardan fazla etkilenmediyse de, eski önemlerini kaybederek varlıklarını sembolik olarak devletin sonuna kadar sürdürmüşlerdir. Ancak dış ilişkilerle yakın irtibatı ve önemli evrakın saklandığı bir yer olması bakımından âmedî odası, daha önce sahip olduğu önemini reform döneminde de sürdürmüş; ayrıca tercüme odasında olduğu gibi, bir bürokrat yetiştirme okulu fonksiyonunu da yerine getirdi. Nitekim Akif Paşa, Mustafa Reşid Paşa, Mehmed Sadık Rıfat Paşa, Şekip Paşa, Sarım Paşa ve Fuad Paşa gibi Tanzimat döneminin en renkli ve önemli bürokratları bu odadan yetişmiştir (Akyıldız, 2004:53).

Devletin merkez teşkilatı “dâhiliye” ve “hariciye” nezaretleri olarak örgütlenmekle birlikte, memurların bakanlıklara göre ayrımı yapılmamış ve 1837 yılında hariciye nezareti memurlarının dâhiliyeden ayrılmasına kâtip ve büroların buna göre yeniden düzenlenmesine karar verilmiştir. Babiâli'deki amedci odası dâhiliye ve hariciye olmak

üzere ikiye ayrılmış, dâhiliye kısmına maruzat-ı dâhiliye ve hariciye kısmına da maruzat-ı hariciye odası denilmiştir.

3.3. Tanzimat Bürokratları ve Sivil Bürokrasi

Devletin merkez teşkilatının nezaretler halinde örgütlenmesinin sonucunda, sadrazamlık makamının işleri azalmıştır. “Meclis-i Has” ya da “Meclis-i Vükelâ” adıyla sadrazamın başkanlığında bir kabine kurulmuş, ancak bakanlar sadrazam tarafından değil, padişahça atanmış ve ona karşı sorumlu olmuştur. Bakanlıkların faaliyetlerini koordine edecek ve bir hükümet politikası oluşturacak olan sadrazam, reformlarla ilgili yasa önerileri hazırlayıp padişaha sunmakla da görevlendirilmiştir. Ancak sadrazamın bu görevleri onu padişahın mutlak vekili olma durumundan fiilen çıkarmaktan kurtaramamıştır. Sadrazam ve şeyhülislam’da toplanmış bulunan yetkiler çeşitli bakanlıkların kurulması ile bunlar arasında paylaştırılmıştır. Merkezi idarenin siyasi, idari, iktisadi ve sosyal alanlarda üstlendiği görevlere paralel olarak yeni bakanlıklar ortaya çıkmış ve merkezi hükümet bürokrasisi giderek büyümüştür (Eryılmaz, 1992: 70).

II. Mahmud’un 1839’da ölmesiyle, Sultan ile yüksek dereceli memurlar arasındaki güç çatışması asgari düzeye inmiş ve 1871 yılına kadar sürecek olan yeni bir reform dönemi açılmıştır. Bu sürecin yaşanmasında, Abdülmecid’in çok küçük yaşta tahta geçmesi, Osmanlı Devleti’nde çok önemli siyasi olayların yaşanması, 1830 reformlarının yüksek kademeli memurlara sağladığı memuriyet güvencesi ve böylece gücün sultandan yüksek memurlara kayması, siyasal gücün reform yanlılarının eline geçmesi, 1871’de ölecek olan büyük devlet adamlarının başarılı yönetimleri etkili olmuştur (Sander, 2001:336).

Memur zümresine dayanan sivil bürokrasinin güçlenerek yönetimde söz sahibi olması Tanzimat döneminin en kayda değer olaylarından. Bürokrasi, idarenin şekli örgütlenmesini, teşkilatlanma içerisindeki muamele kalıplarını ve bunların bağlı olduğu kuralları ifade eder. Ayrıca yönetim kademelerinde görev yapan insanları nitelendirmek için de kullanılan bürokrasi terimi, en geniş anlamıyla idari hizmetler olarak tanımlanabilir (Akyıldız, 2004:45).

Osmanlı İmparatorluğu'nun sivil reformlar devrini açan bürokratlarla, Avrupa'da Restorasyonun mimarı olan Metternich arasındaki ilişkiler üzerinde durulmuş ve farklı yorumlar getirilmiştir. Osmanlı imparatorluğu'nun 1830'lardan sonraki tarihi, Babiâli bürokratlarının yaptığı ıslahat ve bu ıslahatın ideolojisi, siyasi ve idari tutum ve hareket tarzları Metternich dönemini anlamaya ve değerlendirmeye yardımcı olacaktır (Ortaylı, 2000: 441).

Metternich Avusturyası, Fransız İhtilali'nin getirdiği özgürlüklere, anayasal kurumlara, vatandaşlık düzeni ve bilincine, kitlenin siyasal katılımına karşı olan düzen olmakla birlikte, bu konuda reaksiyoner Avrupa'nın da öncüsü ve yönlendiricisi olmuştur. Restorasyonun mimarı ve Avusturya'nın karşı inkılâpçı başbakanı olan Metternich, aynı zamanda yenedünyanın sanayi, tarım, ticaret, bankacılık ulaşım alanındaki yeniliklerinde sürükleyicisidir. Metternich Avusturyası, mülkiyet ve kazanç güvenliğinin bulunmadığı, vergi adaletsizliğinin ve müsaderenin ise var olduğu bir rejimin de tam tersidir ve böyle bir rejimin de sessizce ve kararlıca karşısında olmuştur. Adil ve kanunî bir idare, kazanç ve yatırım güvenliği içinde, sanayi ve bankacılıkta servetler toplanıp artmıştır. İmparatorluk bürokrasisinin modernleşme yolunda asıl büyük değişimi Metternich döneminde geçirmiştir.

“Avrupa uyum içinde olmalı, birinin toprak bütünlüğünü ulusalcı ihtilaller tehdit ediyorsa, diğerleri bunu önlemelidir” düsturu Metternich'e aittir. Avrupa uyumunu ısrarla savunan Metternich'in dış politikaya getirdiği bu sistem, 1830'larda reformlarını gerçekleştirmeye çalışan Osmanlı İmparatorluğu'nu da yakından ilgilendirmiş ve bu politikalar Metternich'le Tanzimat devrinin yöneticilerini yakınlaştırmıştır (Ortaylı, 2000: 442).

1830'lardan sonra uluslararası ortamdaki yaşanan gelişmeler, beraberinde birçok değişikliği de beraberinde getirmiş, özellikle Ortadoğu sorunu, Avrupa'nın büyük devletlerinin ilgisini eskisine nazaran daha çok çekmiştir. Avrupa devletler, Mehmed ali Paşa bunalımına ortaklaşa müdahale etmişler ve Osmanlı Devleti'ni bu konuda desteklemiştir. Bu desteğin bir sınırı ve bedeli olduğunu düşünen Avrupalıların istedikleri reformların yapılması kaçınılmaz olmuş ve kendilerine ticaret alanında da çeşitli ayrıcalıklar verilerek bu bedel ödenmeye çalışılmıştır.

İşte bu koşullar altında II. Mahmud'un diplomatları, Mısır ve Cezayir sorunlarının çözümü, gümrük tarifelerinin görüşülmesi, Avrupa basınına etkilemek ve yeni diplomatları eğitmek gibi görevlerde başarılı olamadılar ama bir başka alanda etkili oldular ki bu da Avrupa'daki deneyimlerini tam anlamıyla hazmetmeleri ve halka bunu anlatmadaki başarıları olmuştur. Böylece, Osmanlı Devleti'ni batı'ya değil, Batı'yı Osmanlı Devleti'ne tanıtmaya yolculuğuyla, dış ilişkilerin dar çerçevesini aşan bir nüfuza sahip olup, 19. yüzyıl reform hareketlerinin yürütücü motoru, işte bu diplomat kökenli ve aydın devlet adamları olmuştur.

Yeni Osmanlı diplomatlarının en iyileri, dönemin etkili devlet adamları Metternich ve İngiliz Başbakanı Palmerston ile doğrudan temasları olan akıllı ve yetenekli diplomatlardır. Mehmed Sadık Rifat Paşa ve Mustafa Reşid Paşa gibi diplomatların merkeze gönderdikleri raporlar, 1830'ların Avrupa'sından alınacak derslerle dolu olmakla birlikte bu yetenekli kişilerin Osmanlı elitindeki sayıları oldukça azdır. Mehmed Sadık Rifat Paşa ve Mustafa Reşid Paşa ve daha genç olan Ali ve Fuad Efendiler vb. ancak zamanla hem sayıları hem de etki ve uzmanlıkları artmıştır. Bunların Osmanlı reform hareketleri içindeki yerlerine uygun olarak, reisilküttâblık artan bir önem kazanmıştır (Sander,2001: 335).

Sivil bürokrasinin yükselişi, dahili olaylara yabancı devletlerin müdahale etmesine, harici olayların devleti zor durumlarda bırakmasına ve dış ilişkilerin artmasına paralel olarak gelişmiştir. Ticaret, savaş ve sair vesilelerle Osmanlı Devleti'nin Batı'yla olan ilişkilerinin artması sonucu, klasik kurumların işlevini artık yerine getiremediği anlaşılmıştır. Dış olayların baskısı ile yeni ve uzmanlık alanları belirlenmiş kurumların gerekliliği iyice kendini hissettirmiştir. Daha önce dış ilişkilerle ilgilenen ve devletin harici münasebetlerini tanzim eden reisülküttap, aynı zamanda merkezdeki divan kalemlerinin başıydı. Bu kalemler ise hem dahili hem de harici işlerle ilgiliydi. Oysa dış hadiselerin ve savaşların artması, yabancı dile ve çağdaş diplomasi kurallarına hâkim uzman memurların ve kurumların varlığını kaçınılmaz kılıyordu (Akyıldız, 2004:51).

Geleneksel Osmanlı kamu bürokrasisi, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren köklü olarak değişikliğe uğramıştır. Merkezi idarenin bakanlıklar şeklinde örgütlenmesi çalışmaları Tanzimat'la gelişerek devam etmiştir. Bahsedilen bakanlıkların yanında,

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Meclis-i Dar-ı Şura-yı Askeri, Meclis-i Umur-u Nafia, Meclis-i Maarif-i Umumiye, Meclis-i Maliye, Meclis-i Ali Tanzimat gibi çeşitli meclisler kurulmuştur. Bu meclisler ilgili oldukları bakanlıklara danışmanlık hizmeti vermişlerdir. Yürütme organı olarak bakanlıklar, danışma birimi olarak da meclisler, Osmanlı yönetim düzeninin yeni merkez örgütünü meydana getirmişlerdir (Eryılmaz, 1992:156).

Modern bürokrasinin özelliklerinden biri her makama belli bir yetki ve görev verilmesidir. Maalesef bu sorun 19. yüzyıl Osmanlı idare reformu çerçevesinde hiçbir zaman tatmin edici bir şekilde çözülmemiştir (Neumann, 2000:197).

3.4. Meclisler ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye

Tanzimat'ın Osmanlı siyasal sistemi üzerindeki etkileri yalnızca yönetime ilişkin olarak kalmamıştır. Yöneten-yönetilen ilişkisinde önemli değişimler ortaya çıkmış, gerek merkezde ve genel kapsamlı, gerekse yerel ve bölgesel yönetimlerin birer unsuru olarak meclisler, yönetilenlerin siyasal temsilini sağlamaya yönelik girişimler olmuştur. Müslim ve gayri-müslimlerin tek bir siyasal yapı içinde temsili, Osmanlı siyasal sistemi için önemli bir yenilik olmuştur (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 1986: 17).

Osmanlı İmparatorluğu'nda geleneksel olarak, savaş ve barışa karar verilirken ya da ülke için çok önemli sayılan işlerin yapılması düşünülürken, Divan-ı Hümayun dışında kalan üst düzeydeki yöneticilerin katıldıkları toplantılar yapılmıştır. Meclis-i Meşveret adı ile anılan bu kuruluş, yapılacak yenilikler hakkında da padişaha fikir vermiştir.

Meclis-i Meşveret ve Meclis-i Şura adları ile anılan bu toplantılarda sadrazam başkanlığında Şeyhülislâm, kazasker ve diğer ileri gelenlerin toplanarak kararlar almışlar ve bu kararlar padişah tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girmiştir.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra merkez örgütünde yeni düzenlemeler yapan II. Mahmud devlet ileri gelenleri ile beraber sık sık toplantılar yapmıştır. Bu toplantılarda yapılacak yenilikler görüşülmüş ve öncelikle müsaderenin kaldırılmasına öncelik verilmiştir. Yayınlanan adalet fermanında müsaderenin kaldırıldığı, Müslüman ve reayadan her kim olursa olsun öldüklerinde servetlerinin varislerine kalacağı ilan edilmiştir. Bundan sonra alınan bütün önemli kararlar için böyle toplantılar yapılmıştır.

Redif askeri teşkilatının kurulmasından sonra hükümet örgütünde yapılan düzenlemeler, sadrazamlığın başvekâlete dönüştürülmesi, bakanlıklar kurulması, memurların hariciye ve dâhiliye olarak iki sınıfa bölünmesi gibi kararlarda Meclis-i Meşveret'in önemli etki ve katkıları olmuştur. Bu tür toplantıların yararını gören II. Mahmud saltanatının son yıllarında birer danışma meclisi niteliğinden öteye geçmeyen bu toplantılara resmi bir hüviyet kazandırmak istemiştir. Bu nedenle 24 Mart 1838'de "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye" adı ile bir meclis oluşturulmasını uygun görmüştür (Çadırcı, 1991:185).

Meclis-i Vâlâ'nın kuruluşunda Tanzimatçılar tarafından örnek alınan mutlak monarşi ile idare edilen Avusturya ve Prusya'da da danışma meclisleri bulunmaktaydı. Rusya'da olduğu gibi Avusturya ve Prusya'da bulunan meclisler, hükümdarlar tarafından seçilen üyelerden oluşmaktaydılar. Almanya'da III. Friedrich Wilhelm 1838'de çıkarttığı bir yasada (Hanedan Yasası) Reichstag'ın yani karma bir meclisin varlığı söz konusuydu. Bu meclis eyalet meclisleri üyeleri ve Devlet Konseyi (Staatsrat= Şûrâ-yı Devlet) üyelerinden oluşmuştur. Yasama kralın onaylamasına bağlıydı.

20 Mart 1817'de kralın ve hükümetin danışma organı olarak toplanan Staatsrat, yeni yasaların müzakere edilmesi, hazırlanması ile görevli olup, 34 üyeye sahipti. Bunlar hanedanın yetişkin prensleri, yüksek devlet kurumlarının başkanları, devlet bakanları, ordu komutanları ile kral tarafından seçilmiş kişilerdi. Bu mecliste hazırlanan yasa taslakları ancak kralın onayından sonra kesinleşerek kanun halini alabiliyordu. Yine de bu danışma organı Prusya yasamasında önemli bir konuma sahip olmuştur. Öyle ki hiçbir önemli yasa bu meclisin görüşü olmaksızın ve ona rağmen çıkarılamazdı.

Meclis-i Vâlâ'nın Osmanlı İmparatorluğunda bulunduğu konumdaydı. Farkı daha geniş üye sayısına sahip olması ve prensler ve bakanlar gibi farklı nitelikte üyelerinin bulunmasıydı. II. Mahmud, Mustafa Reşid Paşa ve Mehmed Sadık Rıfat Paşa Avrupa'daki bu danışma meclislerinden habersiz değillerdi. Mustafa Reşid Paşa Paris ve Londra elçiliklerinde bulunduğu yıllarda bu ülkelerin sosyal, siyasi ve idari bünyelerindeki değişmelerden haberdardı. Aynı şekilde ilk kuşak Tanzimatçıların önde gelenlerinden olan Mehmed Sadık Rıfat Paşa da Viyana'da elçilikte bulunduğu yıllarda (1837–1839) bu ülkeyi tanıma fırsatı bulmuştur. Mehmed Sadık Rıfat Paşa

“Avrupa’nın Ahvaline Dair” yazdığı risalede Tanzimat prensipleri paralelinde değerlendirmelerde bulunmuş ve düşünceleri ile Mustafa Reşid Paşa’yı etkilemiştir (Seyitdanlıoğlu, 1994:28).

II. Mahmud’un nezaretleri kurması ve ardından sadreti başvekâlete dönüştürmesi, şeklen de olsa Avrupa kabine sistemine doğru atılmış bir adım olarak değerlendirebilir. Meclis-i Hâss-ı Vükelâ, meşveret meclisinden yumuşak bir geçişle, nazırlardan ve yüksek rütbeli memurlardan teşkil edilmiş bir nevi bakanlar kurulu olup, hükümeti temsil etmiştir. Kararlar oy çokluğu ile alınmış ve devletin en yüksek yasama ve yürütme organı olmuştur. Bu meclis sadrazamın başkanlığında haftada iki gün toplanmış ve icra işinde nezaretler arasında koordinasyonu sağlamıştır. Bu meclisin kolektif bir sorumluluğu yoktu yani alınan karar bütün meclis üyelerini bağlamamış, her bir nazır kendi nezareti’nin görev alanına giren işlerden sorumlu olmuştur. Üyeler padişah tarafından atanmıştır. Meclis, kendi gerekli gördüğü veya alt kademelerdeki meclislerin hazırladığı yasa tasarılarını ve meseleleri tartışıp lüzumlu düzeltmeleri yaptıktan sonra sadrazamın tezkiresiyle padişahın onayına sunmuştur (Akyıldız, 2004:63).

Zaman zaman değişmekle beraber meclis genel olarak sadrazam, şeyhülislam, serasker, meclis-i vâlâ reisi, maliye, ticaret, hariciye, evkaf-ı hümayun nazırları, sadret müsteşarı, darphane-i amire nazırı, zaptiye müşiri, tophane müşiri, kapudan-ı derya, divan-ı deavi nazırı, valide kethüdası. Bunların dışında hükümet üyesi olmasalar da tecrübelerinden yararlanılmak üzere bazı devlet ileri gelenleri ve vükela mazulleri de mecâlis-i âliye memuriyeti adı altında meclis-i vükelâya ve meclis-i umumîye üye olarak atanabilmiştir.

Babıâli’de Meclis-i Vâlâ’nın biraz daha geniş katılımıyla toplanan meclis-i umumi, bazen Meclis-i Vâlâ dairesinde, bazen de vükelânın birisinin konağında toplanmıştır. Meclis-i Vâlâ’nın genişletilmiş şekli olduğundan, Meclis-i Vâlâ da yapılan tüzük değişiklikleri aynen burada da uygulanmış ve aldığı kararlar meclis-i vükelâ’nın onayından sonra padişaha sunulmuştur (Akyıldız, 2004: 64).

Merkezi idareye yeni bir şekil verilerek yürütme düzenlenirken, yasama alanında da öncü olarak bir takım girişimler yapılarak yeni danışma kurulları oluşturulmuştur. Divan-ı Hümayun’un bıraktığı boşluk ve Meşveret Meclisi’nin ihtiyaca cevap

verememesi bu danışma kurullarını ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede ilk olarak askeri reformları düzenleyip uygulamak amacıyla Dâr-ı Şurâ-yı Askerî kurulmuştur. Başvekâlete danışma kurulu olarak çalışmak üzere Dâr-ı Şurâ-yı Bâbîali oluşturulmuştur (Seyitdanlıoğlu, 1994: 24).

En son olarak da bütün bu meclislerin üzerinde çalışacak olan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye kurulmuş ve bir hafta içinde üye ve başkanı atanarak kuruluşu tamamlanmıştır. İlk toplantısını 31 Mart 1838'de yapan Meclis-i Vâlâ, müsaderenin kaldırılması kararını ikinci kez kabul etmiştir.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye başkanlığına eski serasker Hüsrev Paşa atanmıştır. Üyeliklere ise, kazaskerlerden Eminbeyzade Abdullah Kadir Bey, İhtisab Nazırı Emin Faik Efendi, Tütün Gümrüğü Emîni Mustafa Kâni Bey ile Evkâf-ı Hümayûn Nazırı Ahmed Ziver Efendi görevlendirilmiştir. Meclis kâtipliklerine ise, başkâtip olarak eski Tezkere-i Sâni görevlisi Ahmed Akif Bey, ikinci katib olarak kapı kethüdası Mehmed Muhsin Efendi seçilmişlerdir. Meclis, böylece bir başkan, beş üyeden oluşturulmuş, yazı işleri için de iki kâtip görevlendirilmiştir (Çadırcı, 1991:186).

1845 Temmuz'unda Mehmed Sadık Rıfat Paşa başkanlığındaki Meclis-i Vâlâ ise, şu üyelere oluşuyordu:

Arif Paşa, Kâmil Paşa, Arif Efendi, Enveri Efendi, Nafi Efendi, Lebîb Efendi, Hazine-i Evrak Müdürü Ahmed Şükrü Bey, Hazine-i Evrak Müdürü Muhsin Efendi, I. Kâtip Nail Bey, II. Katib Talat Efendi idi (Çadırcı, 1991:188).

Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın bürokratik reform sürecine olan katkılarının daha çok Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye üye olması ile başlamıştır. Tanzimat'ın ilanından sonra Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye oldukça önemli görevler verilmiştir. Bu tarihten sonra meclis Tanzimat Fermanı'nın amaçladığı yasal düzenlemeleri yapacak bir üst kurum olarak belirlenmiştir.

Merkezi idareye yeni bir şekil vermek, ülkenin ihtiyaç duyduğu yasa ve tüzükleri çıkarmak amacıyla kurulan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Tanzimat'ın ilanından sonraki birçok yasal düzenlemeyi gerçekleştirmiştir.

Tanzimat döneminde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye hakkında yazılmış eser sayısı çok azdır. Bununla birlikte bu eserlerin ilki ve en önemlisi Mehmed Sadık Rıfat

Paşa'nın birçok devlet görevinde kaleme almış olduğu yazılardan oluşmaktadır. Özellikle "Meclis-i Vâlâ riyasetinde ve muahharen Meclis-i Tanzimat azalığında bulunduğu vakitlerde kaleme almış olduğu mazbatalardan bazısının suretleridir." başlıklı yazısı önemlidir. Kitabının bu bölümünde meclis ve meclisin uygulamaları üzerine hazırlamış olduğu mazbataları yayınlanmıştır. Eser bu nedenle birinci derecede bir kaynaktır (Seyitdanlıoğlu, 1990: 10).

1842 yılında Meclis-i Vâlâ üyesi olan Paşa, meclise üye olmakla birlikte aynı zamanda ikinci defa Viyana elçiliğine atanmıştır. Azlinden bir ay sonra ikinci defa Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye üyeliğine atanmıştır. Paşa, 1845'te bu meclise ilk defa başkan olmuştur. İki buçuk sene süren Meclis-i Vâlâ reisliği esnasında imtiyaz nişanına layık görülmüştür. Paşa, bu görevini de başarı ile yerine getirdikten sonra 1848 yılında Maliye Nazırı olmuştur.

İki buçuk ay sonra hükümette büyük çapta bir değişiklik olmuş ve Paşa Maliye Nazırlığı'ndan azledilerek üçüncü defa Hariciye Nazırı olmuştur. Üç buçuk ay sonra tekrar Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin Başkanlığı'na getirilmiştir. İkinci Meclis-i Vâlâ başkanlığı dokuz ay sürmüş, 25 Nisan 1849'da bu görevi de sona ermiştir. Sekiz ay devlet görevinden uzak kalan Paşa 1850'de Meclis-i Ali'ye üye olmuştur. 29 Nisan 1850'de üçüncü defa Meclis-i Vâlâ başkanı, 5 Nisan 1853'te dördüncü defa Hariciye Nazırı, 15 Mayıs 1853'te de son olarak dördüncü defa Meclis-i Vâlâ başkanlığı'na atanmıştır.

İlk kuşak Tanzimatçılarından olan Mehmed Sadık Rifat Paşa, Tanzimat'ın bu ilk devresinde (1839–1856) muhalif gruplar ve iktidar mücadelelerinden nasibini almıştır. 1839'dan 1855 yılına kadar geçen on altı yılda tam 14 sadrazam değişikliği olmuştur. Meclis-i Vâlâ başkanlığında ise 22 başkan değişikliği yaşanmıştır (Seyitdanlıoğlu, 1990: 48).

Tanzimat-ı Hayriye'nin hâmi-i hâkikisi olarak resmen adlandırılan bu meclisin üyeleri doğrudan padişah tarafından bir yıllık süre için yeni yılın başlangıcı kabul edilen Muharrem ayı başında atanırlar ancak başta meclis başkanı olmak üzere üyelerin görevde kalmalarını güvenceye bağlayan bir kural yoktu. Padişah dilediği zaman hiçbir gerekçe göstermeksizin başkan ve üyeleri değiştirebilirdi. Dönemin diğer görevlileri

içinde geçerli olan bu durum, işlerin aksamasına yol açmış ve özellikle meclis başkanlığında istikrarsızlık yaşanmıştır (Çadircı, 1991:187).

Meclis başkanlığında görülen bu istikrarsızlık üyeler içinde geçerli olmuştur. Üst düzeyde görev yapmış kimseler üyeliğe atandıktan sonra yapılan herhangi bir değişiklik zincirleme etki yapmakta, meclis üyesi iken, nazırlığa ya da başka görevlere atanmaların yerlerine yenileri gelmekte bu da sürekli bir çalışmayı gerektiren işlerin aksamasına neden olmaktadır (Çadircı,1991: 188). Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Tanzimat döneminde adeta “Tanzimatçı” yetiştiren bir okul olmuştur. Tanzimat’ın ihtiyaç duyduğu yeni ve modern Osmanlı bürokrasisinin en önemli kaynaklarından birisi olmuştur. Devlet yönetimine dair yeni ilkeleri öğrenen meclis üyeleri burada kazandıkları deneyimlerle bilinçli yöneticiler olmuşlardır.

Babîâli, idarî ve mali bozukluklar karşısında yeni ıslahat kararları almış ve böylelikle büyük devletlerin müdahalelerini engellemek istemiştir. Özellikle Bulgar meselesinin halledilmesi için, irade de söylendiği gibi “reayanın idare-i hazıradan hoşnud-i kâmilleri husulü” için Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’de hususi bir komisyon teşkil edilmiştir. Bu komisyona Ali Paşa, Fuad Paşa, Meclis-i Vâlâ Reisi Rıfat Paşa gibi başlıca Tanzimat büyükleri girmiştir. Bu da meseleye ne kadar büyük önem verildiğini gösterir (İnalçık,1992: 19). Tanzimat döneminin önde gelen devlet adamları da Meclis-i Vâlâ üyeliğinde bulunmuşlardır. Bunlardan Mithat Paşa, Mehmed Sadık Rıfat Paşa’nın da yardımlarıyla 1849’da Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası’na halife olarak alınmış, meclis bürokrasisinden yükselerek valilik, Şura-yı Devlet Başkanlığı ve sadrazamlığa kadar çıkmış bir devlet adamıdır (Seyitdanlıoğlu, 1990: 90).

3.5. Devlet ve Ekonomi

Merkantilizm XVI. asırdan XVII. asır sonlarına kadar dünyada etkili olmuştur. Dünya ekonomisinin merkezini o dönemlerde Batı Avrupa ve İngiltere oluştururken, Amerika ve Avustralya henüz Avrupa’dan gelen göçlerin yerleşim alanları durumundaydı. Afrika, Uzak Doğu ve dünyanın öteki yöreleri genellikle İngiltere, Hollanda, İspanya, Portekiz, Belçika gibi Batı Avrupa ülkelerinin sömürgelerini oluşturuyordu. Merkantilist dönemden önce dünyada yaygın bir ticaret olayından söz etmek güçtür. Bunun tek istisnası Ortaçağ’da Uzak Doğu ile Avrupa arasında yaşanan ve Türkiye’yi bir köprü durumuna getiren İpek Yolu ticaretidir.

Ulusal devletlerin kurulmakta olduğu bir dönemin görüşlerini yansıtan Merkantilizm adeta feodalitenin yerini almıştır. İngiltere, Fransa, İspanya, Hollanda, İsveç, Norveç ve Danimarka önceleri ayrı bir otorite durumunda olan çeşitli prenslik ve feodal beyliklere ayrılmışken bu ülkelerin ulusal birlikleri sözü edilen dönemde sağlanmıştır. Ulusal devletlerin oluşma sürecinde merkantilist görüşler, kralların otoritesini arttırma ve ulusal birliği destekleme amacına da hizmet etmiştir.

Merkantilizme göre, dış ticaret politikasının temel amacı, hazinenin altın stokunu arttırmaktır. Ödemeler dengesinde fazlalıklar oluşturmak bunun için gereklidir. Altın ve değerli madenleri servetin kaynağı olarak gören merkantilistler, hazinenin altın stokunu aynı zamanda ekonomik ve siyasal gücün temeli saymışlardır. Yoğun devlet müdahaleciliğine dayanan merkantilizm ihracatın artırılmasına birinci derecede önem verir ve mamül mal ithalinin ise sıkı bir biçimde kısıtlanmasını öngörür. Bununla birlikte ham maddelerin ithali serbesttir (Seyidoğlu, 2001: 14).

Sanayi devrimi ile ekonomik hayatta geçerli olan Merkantilizmin yerini liberal görüşler almaya başlamıştır. Merkantilizm diye adlandırılan dönemde özellikle İngiltere’de liberal düşünceler gelişmeye başlamıştı (Savaş, 2000:183). Sanayi devriminin İngiltere’de ortaya çıkması, bunda etkili olmuştur. İngiltere, aşırı korumacılık dönemini geride bırakmış ve eski şirketler imtiyazlarını yavaş yavaş kaybederken dış ticarete de büyük bir canlanma ortaya çıkmıştı. Bununla birlikte dış ticarete hala çok ağır sınırlamalar olup, kamuoyunda bu sınırlamalara karşı büyük bir memnuiyetsizlik oluşmuş ve Adam Smith’in “Ulusların Zenginliği” adlı kitabı ise Merkantilizmin bu ilke ve sınırlamalarına karşı yöneltilen ilk sistematik eleştiri olmuştur (Savaş, 2000: 261).

Osmanlı Devleti’ne gelen yabancı, diplomat, gazeteci, misyoner, seyyah ve benzer özellik taşıyan şahıslar Osmanlı iktisat anlayışını değiştiren unsurlardır. Bunlardan biri olan David Urquhart, İngiliz çıkarlarının temsilcisi olarak diplomatik memur sıfatıyla görev yaparken Smithyan klasik iktisat düşüncesinin savunusunu yapmış, bu görüşlerin Osmanlı Devleti’nde de yerleşmesi konusunda çaba sarf etmiştir (Çakır, 2005: 92). Bu görüş ve düşünceler birçok Osmanlı düşünürünü etkilemiştir.

Batı siyasal düşüncesi, Osmanlı İmparatorluğu’nu, başlangıçta siyasal düşünürlerinin eserleri yoluyla değil, aksine Batı’da fizyokratlar olarak bilinen bir kamu yönetimi

kuramcılarının uzantısı sayılan “kameralizm” yoluyla etkilemiştir. Özellikle II. Mahmud devrinin sonlarına doğru Batı’da görevli bulunan Osmanlı elçileri Batı’nın kendileri için önemli olan bir özelliğini keşfetmişlerdi ki bu da merkeziyetçi devlet kurucularının “aydın despotizmi” de denilen ve tekellerinde tutmak istedikleri gücü parçalayan her türlü unsuru ortadan kaldırmaya yönelik, devleti tek elden yönetme girişimidir. Amaç ise egemenliği tek elde toplayan, merkezden idare edilen, bütün birimleri aynı bir devlet yapısı kurmaktır.

Kameralistlere göre güçlü bir devlet, güçlü bir orta sınıf demektir. Böylece tebaya eğitimi ve ticareti kolaylaştırarak, tebayı üretici hale getirmek ve bu yolla elde edilen vergilerden de yeni tipte bir orduyu, bürokrasiyi ve devlet kurumlarını güçlendirmek mümkün olacaktır. Osmanlı bürokratlarını da etkilemiş olan bu düşünce, hükümete göre kanunla halka dayatılmış iktisadi refah devleti ve ulusal güç tarafından yapılan bir planlama anlamına gelmekteydi.

Avrupa’ya düzenli bir şekilde giden Osmanlı diplomatları devlet sistemlerini incelemeye başladıklarında, Kıta Avrupası’nda böyle bir sistemle karşılaşmışlar ve gerilemenin nedenlerini devletin vergi kaynaklarını elinden kaçırmış olmasına bağlamışlardır. Kameralizmin uygulanması ile Avrupa’daki düzen arasındaki ilişkiyi çözmeye çalışan Avusturya Büyükelçisi Mehmed Sadık Rıfat Paşa ve Tanzimat’ın mimarı olan Mustafa Reşid Paşa burada anılması gereken iki devlet adamıdır. Osmanlı devlet adamları milli çapta idari, hukuksal ve iktisadi tedbirlerle Osmanlı İmparatorluğu’nda yer alan çok çeşitli milletleri bir Osmanlılık bilinci etrafında toplayabileceklerine inanmışlardı. Bu çerçevede Tanzimat Fermanı ile uygulamaya geçirilen yeniliklerin, teorik temellerinin atılmasında ve bu fermanı hazırlayan Reşid Paşa’yı etkilemesinde Osmanlı devlet adamı Mehmed Sadık Rıfat Paşa önemli bir paya sahiptir (Çaylak, 1998:185).

Osmanlı iktisat düşüncesinin oluşum ve intikal kanallarına bakacak olursak başta yurt dışında görev yapanlar olmak üzere Osmanlı bürokratlarının görüşlerinin etkili olduğunu görürüz. 1837–1839 ve 1842–1843 yılları arasında iki kez Viyana Elçisi olan Sadık Rıfat Paşa, ilk olarak Viyana’dan mektuplar gönderen ve o dönemde iktisat politikası ve maliye politikası anlamında ülke içinde fikirler ileri süren ilk isim olarak karşımıza çıkmaktadır (Çakır, 2005: 95).

19.Yüzyılın başlarında Avrupa'ya dışardan bakıldığında ilk göze çarpan bu kıtayı tamamen etkisi altına almış olan iktisadî faaliyetlerdir. 17. ve 18. Yüzyıl ise üretim tekniklerinde yapılan keşiflerle 19.Yüzyılın iktisadî altyapısı oluşturulmuş, birçok sosyal değişimler de yaşanmıştır. Bu yüzyılda Avrupa'da insanlar iktisat ilminin kurallarına uydukları sürece refah seviyelerini ilerletip arttırabilecekleri görüşündeydiler.

3.5.1. Avrupa'da Ekonomik Kalkınma ve Osmanlı Devleti

İktisadî terakki fikri, Avrupa düşünce sisteminde önemli bir yer işgal etmiştir. Gerçekten de Avrupa'da bu düşüncedeki insanların görüşlerini destekleyen gelişmelerin yaşanması, Avrupa'da refaha doğru gidildiğine dair bir ortam oluşturmuştur. Bu ortam, 1830'larda ve daha önce Avrupa'ya giden Osmanlılarda mühim izler bırakmıştır. Bu nedenle birçok Tanzimat devri düşünürleri, eserlerinde bu meseleden özellikle bahsetmişler ve ülkenin refah yollarını tespit etmek en önemli meseleleri olmuştur. Avrupalıların iktisadî gelişme yolunda kaydettikleri başarılarla karşı duyulan hayranlığı Mehmed Sadık Rifat Paşa'nın eserlerinde görmek mümkündür (Mardin, 2006;103).

Avrupa tarihi'nde 1815'ten 1870'lere kadar olan dönem, üç büyük fikir akımının, toplumları etkilediği ve toplumlarda çalkantı ve dalgalanmalara sebep olduğu dönemdir. Liberalizm yani Hürriyetçilik, Nasyonalizm yani Milliyetçilik ve Sosyalizm'dir. Bu fikir akımlarının toplumlara egemen olması ve etkin bir şekilde ortaya çıkması kronolojik bir sıra takip etmiştir.1830 İhtilalleri'nin egemen faktörü Liberalizm olmuş iken, 1848 İhtilalleri'nin etkin faktörü Nasyonalizm veya Milliyetçiliktir. Başka bir deyişle, başka devletlerin egemenliği altında yaşayan milletlerin bağımsızlık için ayaklanmalarıdır (Armaoğlu, 1999; 111). Bu milletler, buldukları durumdan daha iyi bir duruma gelme beklentisi ve diğer büyük devletlerin kendi hedefleri doğrultusunda yönlendirilmeleriyle bağımsızlık için büyük istek duymuşlardır. İktisadi terakki fikri bu milletler üzerinde derin etkiler bırakmış ve refah seviyelerinin artacağını ve daha özgür ve bağımsız serbest hareket edecekleri umuduyla bu ihtilalleri gerçekleştirmişlerdir.

Fransız İhtilali'nin önce bütün Avrupa'ya sonra da tüm dünyaya yaymış olduğu liberal fikirlere Viyana Kongresi ve Metternich de engel olamamış ve monarkların tüm çabaları zaman kazanmaktan öteye geçememiştir.

1815-1830 arasında liberal fikirler sadece siyasal alanda gelişmiş olmayıp, toplum faaliyetlerinin bir çok kesimine de yansımış ve bir bakıma toplumların fikir yapılarını önemli ölçüde değiştirmiştir. Liberalizm bu dönemde çok cepheli olarak gelişmiş ve bunun sonucu olarak da 1830 yılının liberal hareketleri kolaylıkla genişleme imkânı bulmuştur (Armaoğlu, 1999;112).

19.yüzyılın başlarında özellikle Avrupa'da iktisadî liberalizm çok etkili olmuş ve etki alanı giderek genişlemiştir. Osmanlı insanının ise ekonomik ve ticari hayata bakışı (1789 -1838) yılları arasında anti-merkantil bir yapıya sahipti. Ancak 1774'te Azak-Korfu-Belgrad hattının açılması ile Osmanlı insanı Avrupa'nın akla dayalı medeniyetini zihninin karşısına almış ve Avrupa karşısında haysiyetini korumanın yollarını aramıştır (Sayar, 1986: 170).

Mehmed Sadık Rıfat Paşa da gerek insanların kendi olurlarına bırakıldıkları takdirde girişecekleri faaliyetlerin topluma faydalı olacağı görüşüyle, gerek tabiatla denge kuran bir "gizli el "in varlığına olan inancıyla, devletin kuvvetinin zenginliğine bağlı olması ve hususi mülkiyet ve serbest ticaretin devletin müdahalesine maruz kalmadan gelişmesi fikriyle ve hatta serbest iktisadî faaliyetlerin devlet tarafından korunmasının gereğine olan inancıyla, klasik iktisat okulundan ve fizyokratlardan etkilenmiştir (Mardin, 2006;106).

Liberalizm, pratik davranış olarak hür ve serbestlik fikirlerini benimseyen, bu sebeple de başkalarının hürriyetine hürmetkâr olan kimsenin tutumunu, öğreti olarak siyasi ve iktisadi anlamda umumi menfaatin, fertlerin hürriyetlerinin en son hadde kadar genişletilmesini, devletin hürriyetinin ise daratılmasını ifade eder.

Çağdaş liberalizm ise üretimi, sağlık ve emniyet tedbirlerini, çocuk ve kadın haklarını, bireyleri güvence altına alan sigorta ve emeklilik haklarını düzenleme adına devlet müdahalesine izin verir. Planlı İktisat hayatında üretimde yön verici faaliyetleri, şahsi mülkiyete dokunulmaması şartıyla kabul eder (Bolay,1999: 402).

Liberalizm, Avrupa’da aristokratlarla burjuvalar arasındaki çatışmaya paralel olarak ihtiyaçtan doğmuştur. Bu iki sınıf arasındaki eşitsizlik ve adaletsizlik liberalizmin güç kazanmasına kadar devam etmiştir. Burjuvaların ekonomik sorunları yoktu ama burjuvaların önündeki en büyük engel toprak soyluların (aristokratlar) doğuştan sahip buldukları hukuksal ayrıcalıklar olmuştur. Önemli siyasal, askeri, yönetsel ve dinsel görevler toprak soyluların tekeline bırakılmıştı. Devrimden sonra yayınlanan “Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi” bir anlamda liberalizmin haklar ve özgürlükler listesidir. O listede “kutsal ve dokunulmaz” ilan edilen tek hakkın “mülkiyet hakkı” oluşu ilginçtir (Kışlalı, 2002:261).

3.5.2. Mehmed Sadık Rıfat Paşa’ya Göre Ekonomi

Tanzimat Fermanı’nda özellikle üzerinde durulan maddelerden biri mal güvenliğinin sağlanması hususudur. Ondan sonra vergi gelmektedir. Mehmed Sadık Rıfat Paşa’nın iktisadi görüşlerini değerlendiren yazarlar onu farklı iktisadi düşünce ekolleri içerisinde almışlar ya da Paşa’nın sistematik düşünce gruplarının arasında yakınlıklar aramışlardır. Paşa’nın iktisadi fikirlerini ilk değerlendiren sosyal bilimcilerimizden Profesör Şerif Mardin, Mehmed Sadık Rıfat Paşa’yı fizyokratlara ve klasik iktisatçılara bağlamakta, hatta onda görünmez el fikrinin bulunduğunu da kaydetmektedir. Mardin daha sonraki yazılarında bu tespitlerini terk edecek, Mehmed Sadık Rıfat Paşa’nın görüşleriyle Colbertizm, kameralizm ya da bunları geniş çapta ihata eden merkantilizm ile bağlar kuracaktır. Cemil Meriç ise Şerif Mardin’in Mehmed Sadık Rıfat Paşa için ileri sürdüğü Merkantilist tespitini tekrarlar.

Profesör Niyazi Berkes’in Sadık Rıfat Paşa’nın iktisadi fikirlerini değerlendirmesi ve ulaştığı sonuç Şerif Mardin’in ilk tespiti ile tam bir zıtlık içerisinde. Berkes bu tespitine ulaşırken şu ilgi çekici ilişkiden ortaya çıkmaktadır: Lord Palmerston’a göre İngiltere’de başlayan sanayi devriminin önünde durmaya hiçbir az gelişmiş ülkenin gücü yetmez. Batı dünyasında İngiliz liberalizmine karşı başlayan tepki himayeciliği doğurmuştur. Palmerston’un Mehmed Sadık Rıfat Paşa’ya etkilerini kabul eden Berkes, “Sadık Rıfat Paşa’nın yazılarında himayecilik fikrinin yansımalarını” görmektedir. Birbirleriyle çelişen veya birbirlerini tamamlayan ya da biri diğerinin benzeri olan bütün bu değerlendirmelerinin ışığında Sadık Rıfat Paşa doktrin tarihi perspektifinde Merkantilizmden Fizyokrasiye, Smithian iktisattan himayeciliğe kadar hemen her kamp

içerisinde mütalaa edilmiştir. Doktrin dünyasını oluşturan farklı düşünce kalıplarına Paşa'nın fikirlerini oturtmaya çalışmakla pek tutarlı bir yaklaşım çizgisine varılması mümkün değildir (Sayar,1986: 230).

Paşa kendi dönemine göre Batı'ya açılışın ve kadim ekonomik düşüncenin yerinde bir terkididir. Batı standartlarına geçmek isterken Batı iktisat düşüncesinin ürettiği ve her an kırılıp dökülen ileriye açık alet ve vasıtaları yerine Osmanlı ekonomik düşüncesinin tecrübe ve yordamlama ile ulaşılan bazı aletlerine işlerlik kazandırmak ister. Bu arada kadim sistemin bazı politikalarını da terk eder. Dolayısıyla Sadık Rıfat Paşa normatif dünyadan reele geçişte başarılı, potansiyel meyveli bir öneriler demetinin bizdeki ilk temsilcisidir (Sayar,1986: 231).

Her ne kadar Paşa'yı bir öneriler demetinin ilk temsilcisi olarak düşüsek de Paşa liberal düşüncelerden yeterince beslenmiş ve onun bu düşünceleri gelecek zamanlarda onu halk egemenliği kavramına kadar taşıyacaktır. Şöyle ki hükümdarların otoritesine

1820'lerde başlayan tepkiler ve ardından getirdiği cumhuriyet fikri her ne kadar açıktan söylenemese de Osmanlı İmparatorluğu'nda birey haklarından ve hükümdarın nasıl davranması ve konumunun ne olması gerektiğinden bahseden Paşa o sırada dünyada cereyan eden olayları kafasında belli sisteme oturmuş ve fikirlerinin arkasında durmuştur. Bireye ve bireysel özgürlüklere fikirlere yol açması ve merkeze insanı oturtması ile çağını aşan düşüncelere sahip olmuştur. Avrupa'da 1830'larda ortaya çıkan Cumhuriyetçiliğin İlk işaretleri, böylece birkaç Osmanlı aydınında da yansımalarını bulmuştur.

3.6. Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın Yönetim Anlayışı ve Bir Hükümdarda Olması Gereken Vasıflar

Mehmed Sadık Rıfat Paşa, özellikle bu iki kavram üzerinde çok düşünmüş ve bu düşüncelerini risalelerinde dile getirmiştir.

İnsanlar toplum içinde yaşayan ve medeniyet kurmaya muhtaç toplumsal varlıklardır. Toplumsal hayatta kendiliğinden bir düzen olamayacağına göre düzeni sağlamak ve fesadın önüne geçmek için bir devletin gerekliliği şarttır. Bu devlet adalet, düzen ve askeriye ibaret olmalıdır. Devletin devamı ise adaletin uygulanmasına bağlıdır. Zulüm ve sitem ise devletin yıkılış sebebidir. Devletin esası adalettir. Adalet ise toplum

menfaatini gözetmekle ve milletin iyi niyeti ile olur. Bunun tersini yapan hükümetlerin kalıcı olması mümkün değildir.

Devletler halk için vardır. Halk devlet için yaratılmamıştır. Devletin işlevi adalet, sorumluluk, toplum düzenine riayet etmektir. Toplumun asayışı devletin kuvvetli olması ile sağlanır. Fiili eylem olmadıkça hiçbir sonuç alınamaz. Devlet hangi esas üzere kurulursa kurulsun merkezi idarenin icra kuvvetinin mükemmel olması çok önemlidir. Eğer icra kuvveti zayıf ise sonucu ihtilal ve toplumsal kargaşa olur.

Her devlette iyi hizmet edenleri mükâfatlandırmak, ihanet edenleri ise cezalandırmak şarttır. Buna riayet edilmezse devlet denetiminin bozulacağı muhakkaktır. Devletin namusu insanların ruhu gibidir. Devletin namusunu korumak herkesin birinci meselesidir. Devlet, asker ve mal ile oluşur. Mal ise halkta olur. Ahali ise adalet ile intizam bulur. Devletin zaafı daima bu şartların ihlalden ve vezirler arasındaki çekişmeden ileri gelmiştir.

Gaddar hareket eden devlet, düşmanlarından çok halkından çekinmelidir. Bir devlette ne zaman ilim erbabına kıymet verilirse o devlette huzur sağlanır. Ancak devletin devamı halkın tam itaatine iyi niyetli sevgisine bağlıdır. Bir devletin kudreti sahip olduğu arazilerle değil o toprakların mamuriyeti ve verimliliği ile ölçülür. Toprağı işleyen kişi ortalama bir kazanç elde etmeyi amaçlamamalı aksine daha fazla çalışarak daha fazla asker beslemelidir.

Bir millet fakir gibi geçinir, yani kanaat ehli olursa zaruri ihtiyaçları ile iktifa ederse zengin olur. Bu devletin mahsul ve sanayi ihracatı, ithalattan fazla olarak nüfus dışarı çıkmazsa o yerler mamur olur. Eğer bunun tersi olursa o yerler harabe olmaya başlar. Devletler ihtiyaten bir senelik zahire ihtiyaçlarını depo etmelidir. Devletlerin nüfusu arttıkça mamuriyeti de artar. Bir devletin iyi idaresi gelir ve giderlerinin eşit olmasına bağlıdır. Eğer gideri fazla olur ise ya gitgide kuvvetten düşer ya da halkına fazla vergi ile zulmeder. Servet sahipleri kendilerini emniyette bulursa paralarını kullanırlar. Eğer servet sahipleri emniyette olmazlarsa servetlerini harcamazlar ve bu durumda devlet için genel bir fayda oluşmaz.

İdarede mühim meselelerde başarısız kalmanın mazereti olmaz. Eğer şer'i hukuk ve kanunlardan daha çok şahsi işlere itibar edilirse veya şariat ve kanunlara uyulmazsa

memlekette hiçbir vakit rahat ve huzur olmaz. Zira kanun ve nizamlar tam olarak uygulanırsa birçok zorluklar ortaya çıkar ve emniyetsizlik hasıl olur. Ahlak ve edebin geleneklerin geleceği kanun ve nizamın uygulanmasına bağlıdır. Kanunun esası ise herkesin şahsi menfaatlerini yapamayacak şekilde hukukla sınırlandırılmalıdır. Devlet eğer adaleti ve kanunları uygulamada ihmal ve zulme meylederse düzenin bozulacağı muhakkaktır. İnsanı ıslah ve terbiye eden kanun ve nizamdır. Ahlakın düzenini ise genel kanun ve nizamlar oluşturur. Bir devletin devamı ve nizamı sadece hükümdarların iyi idaresi ile olmaz, memleketin gelişmesini sağlayacak imar ve bayındırlık işlerini nizamla uygulaması ile olur.

Adil bir hükümdar, ülkesinde adaletli kanunlar olsa bile, mevcut kanunların zamana göre yenilenmesi veya değiştirilmesi gerektiğinde toplumun genelinin faydasını ve emniyetini düşünerek kanunları yenilemelidir. Bunun dışında yapılan kanunların baki olamayacağı muhakkaktır.

Hukuki kurallar her zaman insanların idaresine yetmeyeceğinden askeri güçlerin varlığı şarttır. Bu nedenle devletin bekası için asker toplamak şarttır. Ancak bunda zulme ve suiistimale zemin hazırlamamak için çok dikkat edilmelidir. Asker, gerektiğinde bazen tecavüzü önlemek bazen de tehditleri önlemek için gerekli olduğu gibi bazen de asayişini sağlamak için de kullanılmaktadır. Asker tüm bu görevleri yerine getirirken pek çok beyhude masrafa da yol açar. Bu durum memleketin gelirlerinin yetmeyeceği kadar asker kullanılması durumunda devlet için pek sıkıntılı ortamın oluşmasına da sebep olur. Bundan dolayıdır ki devlet, askeri işleri intizam ederken gereği kadar asker bulundurmalı ve ülkeye maddi bir sıkıntı vermeyecek şekilde bu askerleri bir nizama tabi tutmalıdır.

Halkın düzenine muhalif olan hükümdar daima geçerli olmaz geçerli olsa bile bu cebren olacağından devletin kuvveti zayıfladığında hükümdarın bu durumu da geçici olur. Doğal olana muhalif olan şey hiçbir zaman iyi olmaz. Meşru olmayan idarelerde vatan gerekli olmaz. Şahsi menfaatler, şan, şöhret ve kin olur.

Emirler devletten gelir. Eğer emir halktan devlete gelir ise devletin bekası payidar olamaz. Devlette ehl-i şer emniyet içinde bulunursa, namus ehli ve hayır sahipleri emniyet içinde olmaz. Sefahat ve ihtişamların varlığı devletin kötüye gittiğini gösterir. Çünkü sefahat ve ihtişam maliyeyi zayıflatır. Maliyesi zayıf olan devletin itibarı olmaz

ve yavaş yavaş adalet dışı uygulamalar meydana gelerek devlet içinde pek çok isyanlar ortaya çıkar.

Hukukta tabii olan milletleri eşit tutmak adaletin gereğidir. Halk iki türlü yönetilir. Birincisi, halkı hoşnut etmek, diğeri ise halkı korkutarak kontrol altında tutmaktır. Devlet olarak halka zulümle hükmedersen isyan biçersin. Nüfuz kanun ve kurallardan daha etkili oldukça ve askeri güçler zulümle iş gördükçe o devlet yıkılır. Halkta olan manevi duygular çoğu zaman devletin güçlerine üstün gelmiştir. Çünkü zamanın durumuna göre oluşan halkın etrafı coşup akan bir nehre benzer. Dünyada önünde durulmayan iki şeyden birisi itikat, diğeri ise halkın efkârıdır. Bunlara muhalefet vahim sonuçlar doğurur. Halkın galeyana ve heyecanında devletlerin halkın durumuna göre davranması gerekir. İdareden hoşnut olan milleti fesada sürüklemek zordur. Bu nedenle her devlet fesat ehlinin şerrinden adaleti uygulayarak kurtulur.

Eski zamanlardan beri meydana gelen isyan ve ihtilallerin sebebi servet sahiplerinin ve nüfuzunun itidalli hareket etmemesi veya ihtiyaç sahiplerinin çaresizliğe düşmeleridir. Nizam ve şeriat yerine zor kullanarak harekete eden devletler pek uzun ömürlü olmamışlardır. Bir hükümdara ne kadar az adam müdahale ederse işler o kadar iyi görülür. Müdahil olan gruplar birbirine üstünlük sağlamak isteyecek payidar olabilirler. Hükümet ise adalet ile devam edebilir. Halkın nefret alametleri müşahede edilmezse boş kaldığı zaman önü iyi muameleyle alınmadığında devlet zaafa uğrar. Genellikle fitne ilk olarak halkın düşüncesinde ve gizli olarak başlar. Sonra bunun insanlar arasında çoğalması ve ittifakla halkın şikâyetlerinin artmasına sebep olur. Bu durum ise ancak zor kullanarak bastırılır.

Fitne çıkarıcıların ortaya çıkarılmasında devlet bile acziyet içinde bulunmaktadır. Fitnenin giderilmesinde en önce mümkün merteye sebepleri ortadan kaldırmaya çalışmalıdır. Emniyet ve hürriyet olmayan memlekette dirayetli olanlar iş yapamaz. İntizamlı olmayan devletlerde ahali arasında ittifak olmaz. Fesat çıkarıcılar dinin şartlarına riayet etmezler. İşlerine gelene uyarlar gelmeyene uymazlar. Böylece iyi devlet adamları kötü: kötü devlet adamları iyi olarak görünür. Nizamsız devletlerde genellikle insanlar ahlak dışı hareketlere müptela olurlar. Şöyle ki bazı kimseler bazı adetleri nizamdan üstün tutar ve böylece durumun düzeltilmesi nizamla mümkün olmaz. Buna göre ahali arasında kin ve nefret bayağı adet halini alır. Birlik ve

beraberlik bozular ve halk çeşitli gruplara ayrılır. Böylece ahlaksız adamlar yüz bulur. Herkes bir grubun başında bulunmaya gayret eder. Kötü adamlar hırs ve menfaatlerinde iyi adamlar da mecburiyetten bir gruba dâhil olurlar. Bu durumda da kanun ve nizamdan şahsi menfaatler için kullanılır. Devletin asıl önemli meseleleri ortada kalır.

Millet terbiyesine özen göstermek devletlerde işe yarar liyakatli adamlar az yetişiyor. Diğerleri fitne ve fesada alet oluyor. Ahlaklı ve edepli olmadıklarından çeşitli sefalete dalıp bütün zamanlarını nefislerinin isteklerini yerine getirmeye harcarlar. Gelirlerini beyhude yerlere harcarlar. Sonrada gelir elde etmek için türlü türlü yollar ararlar. Bu durumları giderek halka sirayet eder. Ahlaklı ve güzel edepli milletler hürriyete müstahak olurlar. Ahlakı reddeden milletler serbestliğe layık olamazlar çünkü serbest olsalar serbestiyetin iyiliklerini kendilerine sarf ederler. Mevcut nizamın etkisi hükümetin delilidir.

Hükümdarlar adaletli olmak için en önce halkın rızasını kazanacak bir hükümet oluşturmalıdır. Dini bütün milletlerde her türlü hayırlı meselenin meydana gelmesi doğaldır. Dini bütün olmayan taifelerde ise her türlü şerrin meydana gelmesi muhtemeldir.

“Dini esas rızay-ı yazdândır

Mülk anâ haris ve nigejbândır”

Dini usullere hürmet ve riayet eden devletlerin saadetli ve şanlı olduğu gibi bunları yerine getirmeyen devletler de harap olmaya mahkûmdur. Özellikle bu riayetsizlik hükümdar tarafından olursa onun emrine hiç kimse o, uymaya mecbur değildir. Zira halk ilahi kuralara, insan kanunlarından daha çok riayet ederler. Hangi devlet düzenini korumak isterse her şeyden önce dinin farzlarına ve şeraitlerinin devamına ve icrasına çok dikkat etmelidir.

Mezhep ve şeriati ihlal etmek isyana yol açar akıllı ve adil hükümdar askerini sevmelidir. Savaşı en son olarak düşünüp önce barış yoluna gitmelidir. Fakat barışın devamı için devletin namusuna ve menfaatini muhalif olan şeyleri kabul etmemelidir. Zamanımızda devletlerin nüfuzu ve kudreti arttıkça düşmanları da o kadar çoğalır ve savaş olur. İcap etmeyen durumlarda savaş millete zulümdür. Gereksiz yere yemin etmek genellikle düşmanlığa neden olur. Üst düzey devlet adamları da buna aşırı dikkat

etmeli, kendileri iyiliği teşvik ederken savaş çıkarılmasında şöhret ve menfaat elde etme sevdasında bulunurlar ise kendi menfaatini tercihen hükümdara muhalif davranabilir. Devletin fethi için savaşa girmesi kendi bileceği iştir. Ancak askerle anlaşması kendi elinde değil karşı tarafın rızasına bağlıdır. Savaşta zarar vermek için savaşı devlet kudret ve şanı yücelmez. Zira kaybı kazancından fazla olur. Bir devletin ırz ve namusuna zorla yapılan bir antlaşma sürekli olamaz. Savaş içinde seraskerlere lazım olacak önemli tedbir edeceği askerin sadakati ve harp usullerini bilenlerle daima istişare etmesidir.

Şecaat ve fazilet herkesçe makbuldür. Zayıf insanlar hiç bir zaman cezalandırılmayacağı gibi savaş içinde kadınlara dokunulmaması dinin şartıdır. İcabında genel af ilanı savaş şartlarındandır. Mağlup olana iyi muamele edilirse galibin yanında tüm milletler asker yazılır. Galip geldiğinde dahi itidalden ayrılmamalı ve husumet gösterilmemelidir. Her devletin devamı mevcut barış şartlarına ve devletlerle yapacağı ittifaka bağlıdır. Genellikle hükümdarlar savaşta üstün gelmek için şecaat ile savaşır. Barışta memleketi imar edip adaleti sağlarlar ve iyi şöhret kazanırlar. Devletleri sadece hükümetler kurmak ve memleketler fethetmek fayda vermez. Zapt edilen ülkelerin önceden mamur ise daha da güzelleştirmek, harap durumda ise imar etmek lazımdır. Askeri sınıflara güzel ahlak çok lazımdır bu olmazsa çeşitli zulümlere alet olurlar. Bu rezillik askerin disiplinini etkiler bu nedenle bu tip işleri askerden soyutlamak önemlidir. Halk huzur ve refaha hükümdar kudretli askere ve adaletle muhtaçtır. Padişah olmak için sadece cesaret dirayet ve maharet yetmez. Adalet, halimlik ve güzel ahlak lazımdır. Devletin geleceği her zaman adalet düzenine hâkim ve amir olmaya padişahın şöhreti ve şerefi ve merhametine bağlıdır. Şerefine leke sürecektir zulümlerden kaçınmalıdır. Adalet ve menfaat insanların kalbine etki ettiğinden savaşla açılmayan kapılar merhamet ve adaletle açılır.

Kötü niyetli olan hâkimin veya amirin emri geçerli olamaz ama merhametli ve şefkatli hâkimin emri geçerlidir. Bir halkı idare edenler için yumuşak davranmak büyüklenip şiddetli olmaktan; merhametli ve şefkatli olmak cebbar olmaktan iyidir.

Kendisini halkına sevdiren hükümdarların adaletli olması neticesinde halk hükümdara daha bağlı olur ve bu durum halkın kamu mallarını iyi niyetle kullanmasına da bir vesile olur ve hükümdar da bu konuda muvaffak olur.

Hükümdarlar devletin geleceğini her şeyin üstünde tutmalıdır. Her devlet, askerden başka devletin geleceğini muhafaza etmesi için manevi duygular beslemeli. Bu duyguların devletin itibarın arttıracakını bilmelidir. Bir hükümdar için şefkat, merhamet, namus ve diyanet şart ise de icap ettiğinde bunların dışında muameleye karar verebilmelidir. Çünkü devletlerde insanlara arasındaki idare yöntemlerinden çok farklı olan hükümdar milleti birlik ve beraberlik içerisinde tutmak için bireylere iltimas göstermek yerine topluma merhamet eyleyerek toplumun menfaatlerini bireylerin menfaatlerine tercih etmelidir.

Hükümdarlar diyanet ve birlik kurallarına çok dikkat etmelidir. Hükümdarın genellikle tahtı kaybetmelerinin sebebi halk arasında kötü bir hükümdar olarak bilinmesi ve halk nazarındaki itibarını yitirmesinden kaynaklanmaktadır. Devletin askeri kuvvetleri disiplinli olmalıdır. Askerlerin halktan, bir kişiyi dahi devlete karşı kötü düşünülecek muameleden alıkoyması açısından çok önemlidir. Devletin askeriyesi maliyesi ve tüm kurumları mükemmel çalışsa dahi bunlara güvenilip de günlük gelişmeleri kaydetmemek devletin geleceği açısından tehlikelidir. Devlet her durumda gelişmeleri takip etmek ihtiyatlı ve basiretli bulunmak zorundadır.

Hükümdarların huzur ve mutlulukları mülki idarenin intizamına bağlıdır. Hükümdar olan kişi daima vakıf ve hayır işlerini teşvik etmelidir. Eğer hükümdarlar kurallarını mülki idareye verirse kolaylıkla idare mümkün olur. Zira şahsi tehditlerden kanuni yaptırımlar daha etkilidir. Bir padişaha sadık ve dirayetskâr bir dost pek çok ordudan daha çok gereklidir.

Adil hükümdar kamu malını insaf, hakkaniyet ve adaletle idare ederek hükümdar olduğun şükretmeli ve adalet kapısını halka devamlı açık tutmalıdır. Bütün topraklarında zulmün tamamen yasaklanmasını sağlayacak kanunlara çok dikkat etmelidir. Hükümdar güzel ahlakıyla halka örnek olmalıdır. Manevi duygular ile halkın gönlüne nüfuz etmeli ve halkında daima itaat ve sevgi aramalıdır. Güzel idare ile halkını kendisine köle etmelidir. Zira halk iyi idare ve emniyetten başka bir şey istemez. İdari meselelerde istişaresiz karar vermemeli dalkavuklardan vebadan sakınır gibi sakınmalıdır. Hükümdarlar şahsi meselelerin birçok sebeplerinin olabileceğini her şeye tahammül edemeyecek araştırmadan inanmak ve daha sonra pişman olmak gibi hareketlerde bulunmamak için olayları araştırmadan karar vermemelidir. Dünyadan

habersiz olmamalı, bütün gelişmeleri takip etmeli ve her şeyi sorgulamalıdır. Bazen çekinerek tereddütlü olanlara bildiklerini tamamen anlattırmalı, olaylar üzerine alacağı tedbirleri sanki kendi geçmiş gibi yerine getirmelidir. Tecrübeli ve dürüst olan kişilerin söylediklerinin diğerlerinin sözlerinden üstün tutmalıdır.

Hükümdarlar toprakların şehirlerini imar etmeli halkın ve yöneticilerin arasında muhabbet oluşturmaları, günahsızları himaye etmeli, ilim adamlarına itibar ve iltifat etmeli ve bu ilim adamlarının görüşlerinin sonuçlarını görmek için mektepler açmalı ve halkın tahsilini sağlamalı ve becerilerini geliştirmelidir. Halkın huzur ve refahını artırmak için ilim alanında çalışma yapanlara destek olmalı ve imarethane ve hayır kurumlarının açılmasını teşvik etmelidir.

Önemli meselelerde bazı şeylerin iç yüzleri başka olabileceğinden tahammül etmeden ve tetkik etmeden inanarak iş yapmak ve daha sonra pişman olmamak için iyice araştırılmalıdır. Çünkü gaflet içinde bulunan hükümdarlar ve devlet adamlarının serbestçe istediklerini yapmalarına sebep olacağına göre dünyadan haberi olmayıp olaylara hakim olmak için her zaman ve durumdan haberdar olup her şeyi görmelidir. Bazen halinden çekinip olayları anlatmada tereddütlü olanlara emniyetle bildiklerinin tamamını anlatmasını sağlamalı, alacağı tedbirleri kendisinin başına gelmişçesine icra edip tecrübeli ve iyi olan kişilerin ifadelerine daha çok itibar etmelidir.

Tebaası ve devlet yöneticileri arasında sevgi ve ittifakın devamı, eşrafın itibarına gayret etmeli kamuya karşı verdiği sözleri ve şartları hiçbir zaman iptal etmemelidir. Mehmed Sadık Rifat Paşa, "Hükümetler halk için mevzu olup, yoksa halk hükümetler için mahluk değildir" sözü ile kurtsal devlet anlayışının terk edilerek halkın huzur ve refahı için yöneticilerin çalışması gerektiğini vurgulamıştır (Seyitdanlıoğlu, 1996: 103-112). Günahsızları himaye edip ilim adamlarına itibar ve iltifat etmeli görüşlerinin sonuçlarını almak için okullar açmalı ve çocuklara gerekli eğitimin verilmesi sağlanmalıdır. İlim ve fen merkezleri olan medreselerde hocalık edecekleri için gerekli araç ve gereçler sağlanmalı bunlar gibi hayrat ve imaretin ilerlemesine gayret edilmelidir.

Genel güvenliği sağlam olan devletlerde araziden gelen mahsul ve sanayi günden güne ilerler yani herkesi mal ve servet edinmesi, ziraat ve ticaretin direği güvenliğinin sağlanmasıdır. Bunun için hükümdarların halkın ticaret, sanat ve ziraat de kar elde

etmelerini sağlamak gereklidir. Ayrıca memleket içinde yeni icatlar teşvik edilmeli ve bu icatları yapanlara belirli imtiyazlar verilerek bu kişiler teşvik edilmelidir. Ülkenin her alanda gelişmesine katkıda bulunacak kişilere destek olmak idare edenlerin görevleri arasındadır. Herkesin idaresi kendi elinde olarak bir iş ile meşgul olur ise hükümdarlar onlara engel olmamalı yani günümüzdeki özel müteşebbislere verilen yardıma benzer bir destek sunulmalıdır. Küçük işletme sahiplerine destek çıkararak onların küçük hatalarını görmezlikten gelerek elinden gelen hayrı yapması engellenmemelidir.

Vergi alınırken belli bir kural içinde alınmalı vergi oranları şahsi durumlara bırakılmamalıdır. Genelde emlak ve gelirlerinden alınan vergi sanayi ve ziraattan alınan vergiden daha devamlıdır. Vergi alınırken halkın ve esnafın durumuna göre vergi konulmasına dikkat etmek çok önemlidir. Vergilerini ödeyemeyenlere geçici olarak süre tanınmalı ve vergisi hafifletilmelidir. her ne olursa olsun vergilerde sınırı aşmamalı ve vergi ödemelerinde titizlik gösteren kişilere iltifat edip suç işleyenlere de suçları kadar ceza verilmelidir. Vergilerde hakkaniyet insaf ve merhametle hareket etmeli yapılacak bina ve yollar için istihdam edilecek ameleleri zorla çalıştırmayıp rızaları ve hoşnutlukları ile istihdam edilmelerine dikkat edilmedir.

Padişah devlet memurları olmadan olmaz. Çünkü kendisinin her şeyi idare edemeyeceğinden sadık devlet adamlarına sahip olmalı ve onlara itimat etmesi lazımdır. Fakat genel idareden tamamen feragat etmemelidir bu durum devletin geleceği açısından son derece tehlikeli ve sonu pişmanlıkla bitecek olaylara sebep olabilir. Halkı bezdiren ve halka zulmeden memurları kapısına yaklaştırmayıp bunlara şiddetle muamele etmelidir. Memurların daima önemli meselelerde hükümdarı aldatmaya çalışıp arkasından birbirlerinin arkasından söz söyleyip yaparlar ise bunlar arasında saygı ve sadakati sağlamaya gayret etmelidir. Eğer birisinden memur olarak istifade edilmek istenirse onlara tam bir emniyet verilmeli ve yaptığı işten dolayı daima onları mesul tutmalıdır. Amir ile memur arasında muamele üç şekilde olabilir. Birincisi; her şeyi memura havale etmektir. Bu şekilde davranılırsa her işten memur sorumlu olur. İkincisi; memurun amir ile istişare etmeden iş yapmasıdır. Bu durumda amir ve memur müştereken mesul tutulur. Üçüncüsü ise; amire danışılmadan hiçbir işin yapılmamasıdır. Bu durumda da yapılan işlerin tüm mesuliyeti amire ait olur. Eğer

devlet adamları ve padişahın yakınındakiler ülkeden seçilmişse padişahın akıl ve takdiri olduğu için bunlara saygı duyulmalıdır.

Hükümdarına hükümetleri boyunca oluşan vezir ve yakınlarını layığıyla koordine edememesidir. Çünkü hükümdarların hizmetlerinde sert ve sitemkâr kişileri istihdam etmeleri halka bir çeşit ihanet demektir. Halkı hoşnutsuz eden, liyakatli olanları hak ettikleri görevlere getirmeyip ehil olmayanları memur etmektir. Hâlbuki bütün kuralların güzel ve tanzim ile ehil olanların görevlerine atanmasına muhtaçtır.

Padişahlara göre dirayetli ve liyakatli kişilere iltifat etmek ve bu boşunadır demeyip memuriyete atamak elzemedir. Bunun için asalete ve soya bakılmamalı, hünerli kişiler lütuftan yoksun bırakılmamalıdır. Her görevin ehli mevcut iken torpil ve iltimasla işi ehil olmayana vermemek, devlet işlerinden anlamayanları hiçbir zaman ehil olana tercih etmemelidir. Yapılacak işin kin ve nefisle göre olmamasına dikkat etmek farz hükmündedir. Adaletin tecellisine yardımcı olmadıkça memurların birbirleri arasındaki kin ve nefret içeren sözlere itibar edilmemelidir. Bir memur suçlu bulursa dahi araştırma yapılmadan hareket edilmemelidir. İyice araştırıldıktan sonra güzel hareketlerde bulunanlara iltifat edilmeli, suçluların ise suçlarına münasip bir şekilde cezalandırılmalıdır.

Hükümdar ile bürokratlar arasında tamamen fark olmalıdır. Bürokratların dirayetli, akıllı olmaları gerekir. Bir olay olduğunda padişah ile istişare etmekten kaçınan bürokrat memuriyetinde ve sadakatinde kusur etmiş olur. Şöyle ki yapılacak hareketi padişahın emri imiş gibi yapıp kendi isteği veya mecburiyeti için yapmış olmasın. Bürokratlar gayretli ve cesaretli olmalı devletin menfaatleri hususunda inatla hareket etmemeli gerekirse istifa etmeyi dahi göze almalı ve devletin menfaatlerini her şeyin üstünde düşünmelidirler. Böyle yapmazlarsa devletin mahvolmasını veya çökmesini isteyen pek çok grupların oluşmasına yardım etmiş olurlar. Ve sonuçta kendisini bu gruplardan birisinin yanında gören bürokratlar birbirlerinin aleyhine çalışırlar. Böylece bu gruplaşmalara dahil olan bürokratlar devletin geleceği ve iyi idaresi için gereken şeyleri göremez olurlar. Bürokrat ve memurlar kendileri devlet ve milletin sıradan hizmetçileri olmaları mesabesinde olduklarından görevleri genel olarak millete hizmetten ibarettir. Şöyle ki devlet ve millet sayesinde ulaştıkları nüfuzlarını millet menfaatine göre kullanmaları hususi vazifeleridir.

Bir devlette rütbeli kişiler gereğinden fazla ise ve bunlara gereğinden fazla değer veriliyorsa bu kişilerden kıymetli olanlarının değerleri zayi olur. Ayrıca bu rütbeli kişilerin masrafları için hazineden fazladan ödeme yapılmaktadır. Bu durumda devletin ekonomisine fazladan bir külfet olmaktadır. Devletin bünyesindeki idareci kadrosundaki çokluğun ve bunlar arasındaki düzensizliğin devletin bekasına zarar vereceği için bu duruma çok dikkat edilmelidir.

Devlet işlerinin güzel bir şekilde tanzim edilmesi için memurların görevli oldukları işlerde ehil kişiler olmasına son derece dikkat edilmelidir. Bu memurlar işlerini layıkıyla yapmalı ve memurlar arasında seçilmeli ve töhmet altında kalmadan görevlerini ifa etmelidir. Devlet memurları işlerini iyi yaptıkları sürece ve görevlerinde başarılı oldukları sürece azledilmemelidir. Bu durum devlet işlerinin istikrarlı bir şekilde devam etmesi için önemlidir. Memurlar ancak kendi istekleri ile istifa etmeli ve kendi rızalarıyla tayin istemelidir.

Devlet işlerinde görevlendirilen memurlara yaptıkları işlere uygun maaş verilmeli ve gereğinden fazla maaş verilerek hazine zarara uğratılmamalıdır. Bunun yanında memura az maaş verilmesi memuru suça meylettireceği için bu gibi durumlara zemin hazırlanmamalıdır. Bir devlet memuruna yaptığı işin karşılığı verildiği halde memur buna kanaat etmeyip farklı yollardan haksız kazanç elde etmeye çalışıyorsa bu gibi memurlar hakkında icra takibi başlatılarak görevlerine son verilmelidir.

Padişah vekiller ve memurları hakkında sefahati eğlenceyi yasaklamalıdır. Bu gibi durumlar hem devlet işlerini aksatacağı gibi hem de devlet hazinesine zarar vermektedir. Sefahate alışan devlet memuru yolsuzluk ve haksız kazançta daha meyilli olur. Bundan dolayıdır ki padişahın dikkat etmesi gereken konulardan biriside memurlar arasındaki maaş dengesini iyi ayarlamalı ve memur maaşlarını yaptığı işe göre belirlenmelidir. Ne az ne de fazla verilmelidir.

Devlet memurlarına göre en fazla müşkül olan şey devlet erbabına ve padişahın yakınlarına karşı tutumlarıdır. Devletin üst kademelerindekiler ve padişahın yakınlarının teklif ettikleri bazı maddeler kabul etmemesi dahi memurlara karşı husumet oluşmasına sebebiyet vermektedir. Bu gibi durumların oluşmasını engellemek için saltanat çevresi ile ihtilafa düşmekten kaçınılmazdır. Genellikle vekiller ve padişahın çevresindekiler hükümdarın yanında gerçek kimlik ve yüzleriyle görünmeyip

kendi yüzlerine birer maske takarak girerler. Hükümdarın sarayında bulunan kişiler de gerçek kişiliklerini saray dışında gizlemeli ve dışarıda tebdili kıyafetle dolaşmalıdır. Bu kişiler hiçbir zaman saray içerisindeki kişiliklerini ve düşüncelerini dışarı taşımamalı ve sır tutmasını bilmelidir. Padişahın çevresindeki kişiler gördükleri kötü muameleye rağmen düşmanlara karşı daha akıllı davranmalı ve tüm bu sıkıntılara tahammül ederek devlet sırlarını saklamasını bilmelidir.

Geleceğini kazanmak ve nüfuz sahibi olmak için hükümdar gibi davranan ve elindeki yetkileri kötüye kullanmak iyi değildir. Bu gibi memurlar adalet işlerinde himmet etmeli ve kötü işlerden sakınmalıdır.

Padişahlar, Sadrazam olarak görevlendirecekleri kişileri çok iyi belirlemelidir. Çünkü bu kişilerin devlet işleri hakkında yapacakları ve söyleyecekleri her tarafta itibar görecektir. Veziriazam diğer vezirlerden daha fazla tecrübeli, dikkatli ve kendisine inanılan güvenilen birisi olmalıdır. Bu kişiler padişaha diğer vezirlerden daha yakın ve söz hakkına sahip kişilerdir. Vezaretde görev yapan diğer memurlarda himmet sahibi olmalı ve adalet istikametinden ayrılmamalıdır. Bu memurlar insafı, hakkaniyete riayet eden tedbirli okuma yazma bilen ve politikaya aşina kişiler olmalıdır. Cesaretli ve dayanıklı olmalıdır. Bunlar, iyi ahlak sahibi, anlayışlı, zeki, iyi huylu ve geleceği iyi okuyabilen kişiler olmalıdır. Devlet işlerinde görev alacak tüm memurlar halka iyi muamelede bulunmalı ve memleketin imarı için çalışmalarda bulunmalıdır. İlim ve bilim adamlarına, maariflere yardım etmeye rağbet gösteren devlet adamları idareye en muktedir olan kişilerdir. Özellikle bir devletin o anki durumunu düzeltmek niyetinde olan kişiler halkın sevgisini kazanacak ölçüde adil, akıllı ve herkesin gafletten uyandıracak derecede mert olmalıdır. Yapması gerekenleri hakkıyla idare etmeli ve memurlar arasındaki kin ve nefreti ortadan kaldırmalı böylece herkesin hoşnutluğunu kazanmalıdır.

Mehmed Sadık Rıfat Paşa, yazmış olduğu risalesinde temel olarak Avrupa'nın gelişmiş olmasını siyasi alandaki başarılarına ve insana verilen değere bağlamıştır. Paşa'ya göre Avrupa siyasi alanda elde ettiği başarıyı liberalizme borçlu iken, ahlaki ve siyasi açıdan devletin vasıta olmasına nispetle ve ferdin üstün olması bireyseliğe borçludur. Aslında bu iki kavram birbirini adeta tamamlar. İşte bu çerçevede insana birey olarak verilen değer Paşa'yı oldukça etkilemiştir. Osmanlı geleneksel yapısının bu eksikliği

Paşa'da bazı işlerin yanlış gittiğine dair bir izlenim uyandırmış ve bu yanlışın bir an önce telafi edilmesi yolunda aralıksız çalışmıştır. Bu noktada hükümdara bir takım tavsiyelerde bulunarak gerek devletin varlığı için bireyin, gerekse toplumun huzuru için devletin gerekliliğini savunmuştur.

Mehmed Sadık Rıfat Paşa, “Hükümetler halk için mevzu olup, yoksa halk hükümetler için mahluk değildir.” derken aslında anlatmak istediği Avrupa'da hakim olan rasyonel devlet yönetimidir. Burada ifade edilmeye çalışılan devlet, geleneğe bağlı ve keyfi yönetimden uzak, insan tabiatına ve insanın tabi haklarına dayalı olan bir yönetimdir. Osmanlı Devleti'nde ise geleneksel devlet anlayışı içerisinde hükümdarın haklarının sınırlanması gerektiğini ve adaletin toplumun genelinin menfaatine uygun bir şekilde ve dolaylı olarak “İdare-i Hükümetin Bazı Kavâid-i Esasiyesine Mutazammın Rıfat Paşa Merhumun Kaleme Aldığı Risaledir” başlıklı yazısında devlet anlayışını kısaca şöyle açıklamıştır:

“Devlet denilen hey'et-i müctemia adaleti muntazama ve kuvve-i muslihadır her devlet ve hükümetin medâr-ı kuvvet hayatı ve devam ve sebatı adalettir ve madde-i nazara-ı muzırta ittihat ve zevali dahi zulm ve sitemdir Adalet-i esas devlettir ve adalet dahi mutlaka menfaat-ı umumiyye-i mülk ve milletin hüsn-ü muhafazası kaziyesidir bu esas üzere müessis olmayan ve şer'i ve akl u insâfi hakkaniyyete mugayyer olan hükümetin müstakırr ve pâye-dâr olması mümkün olamaz adl u hakkaniyyet üzere müessis olan devletin bünyân-ı şevkete kuvve-i üstüvâr olur her mülkü devletin bais zeval ve izmihlâli ahali hakkında zülm ü te'addi muamelesi olmağla teb'a-ı mevcudanın nefret-i umumiyyesini ve mülk ü milletin harabını mucib olmamak için te'diyâtta ziyadesiyle mücânebet eylemek devletlere elzemdir fesad-ı zemani-i halkı mucib olsa esbâbın eşedd-i her bir hükümetin vaz'-ı tebaa mevcudasının tesviye-i maslahat ve ihkak-ı hukuklar içundur hükümetler halk için mevzu' olup yoksa halk hükümetler için mahluk değildir.” (Rıfat Paşa, 1291: 43).

Berkes, Mehmed Sadık Rıfat Paşa'yı batı uygarlığı üzerine yeni görüşleri olan ve birçok konuda ilkleri olan bir yazar olarak değerlendirmektedir. Paşa, ona göre Avrupa Uygarlığı'nın dış görünüşünü hem de bu görünüşün altında yatan gerçekleri ilk sezen

devlet adamı olarak nitelendirir. Paşa, Osmanlı literatüründe henüz bir karşılığı olmayan ve insan haklarının, yaşama, mülkiyet ve haysiyet gibi hakların tam gerçekleştirilmesi demek olan “sivilizasyon” kelimesini de kullanarak yeni görüşlerini sunmuştur. Batı uygarlığı, özgürlük, ulus, insan hakları gibi birçok kavramlar, Osmanlı yönetici tabakasından olanlar arasında ilk kez Mehmed Sadık Rıfat Paşa’nın kalemiyle yazılmış ve yorumlanmıştır. Berkes, bu kullandığı kavramlardan yola çıkarak Paşa’yı Reform sorununun çözümünü, bir sistemden onun tersi olan başka bir sisteme toptan geçişte gören ilk kişi olarak görmüştür (Berkes, 2003;202).

Mehmed Sadık Rıfat Paşa, “İdare-i Hükümetin Bazı Kavâid-i Esasîyesine Mutazammın Rıfat Paşa Merhumun Kaleme Aldığı Risaledir” adlı risale ile kaleme aldığı diğer bir risalesi olan “Zeyl-i Risale-i Ahlak” adlı kısmı incelersek onun tam anlamıyla bir orta yol tuttuğunu anlayabiliriz. Mehmed Sadık Rıfat Paşa “Zeyl-i Risale-i Ahlak” adlı risalesinde de “Umur-u itidal daima hayr’ül umur olan evsat halidir” demiştir. Paşa’nın reformları gerçekleştirmek hususunda yeni bir sisteme toptan bir geçiş düşünmediğini yaşadığı süreçte yakinen görmek mümkündür. Mehmed Sadık Rıfat Paşa, Tanzimat-ı Hayriyye’ye ciddi surette inanmış olmakla beraber, yeni nizamın süratle değil, tedricen ve ihtiyatla tatbikine taraftar olmuştur. Paşa, yine bu konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Bir devletin ahval-i cariyye-i reddiyesini tebdil ve tadil etmek niyet-i hayriyyesinde olan zat halkın nazar-ı itimadını celb edecek surette adil ve halkı ilzam eyleyecek mertebede akil ve herkesi hâb-ı gafletten uyandıracak derecede merd-i kâmil olmalı ve meslih-i muhtelifeyi hakkı ile idare ve beyn-el me’murin câri olan ağraz ve nefsaniyeti izale etmeli ve ashab-ı hilm-ü mülayemetten olarak herkese vaziç ile muamele ederek hoşnud-i umumiyeyi celb eylemelidir” (Rıfat Paşa, 1291: 64).

3.7. Mehmed Sadık Rıfat Paşa’ya Göre Değişim Zorunluluğu ve Medeniyet

Medeniyet kelimesini de 1838 tarihinde ilk defa Mehmed Sadık Rıfat Paşa kullanmıştır. Ancak bu kelimenin asıl kastedilen anlamda kullanılması 1840 dolaylarına rastlar. Paşa aslında bu kelime ile “Sivilizasyonu” tarif etmiştir (Baykara, 1999: 31).

Sadık Rıfat Paşa'ya göre devleti bulunduğu kötü halden kurtarmak için değişim şarttır. Sadık Rıfat Paşa'nın ifadesiyle, devlet işlerinde “asır ve zamanın hükmünü ve ihtiyacatını bilip ona göre hareket etmek” gerekmektedir. Zira “tabiat-ı beşeriyyeye muhalif olan hüküm ve madde, daimi, cari ve payidar olamaz. Mizac-ı asr ve efkâr-ı zamane cuş u huruşa gelmiş bir nehre” benzer. Bu sebeple, “efkâr-ı zamaneye tebaiyyet eden zevat, hem süratle ileri gider, hem de ser-menzil-i merama vasıl olur. Rüzgârın önüne düşmeyen âdem yorulur, denildiği gibi mizac-ı asra muhalif olan niyet ve efkârın fiile gelmesi ve gelse bile devam etmesi mümkün değildir (Çetinsaya, 2002:55).

Kendilerini Avrupa'dan farklı bir medeniyetin ve ilim geleneğinin varisleri olarak görmeyen Tanzimat'ın devlet adamları medeniyet ve ilmin tek olduğuna inanırlar, yazılarında “İslam Medeniyeti” ya da “Avrupa Medeniyeti” gibi kavramlara rastlanmaz. Onlara göre Avrupa medeniyeti ve bilimi Müslümanların “yitik malı”dır; geçmişte Avrupa'nın İslam'dan devralıp geliştirdiği miras şimdi tekrar İslam dünyasına ithal edilebilir (Çetinsaya, 2002:57).

Medeniyetin bütün nimetlerinin ortaya çıkışı ise ilim ve akla bağlıdır. Sadık Rıfat Paşa'nın kendi ifadesiyle, Avrupa medeniyeti “Cenab-ı Hak'ın insana ihsan eylediği liyakat ve istidat ve sa'y u gayret ve ulum ve maarifin kisb ü tahsiline ikdam ve dikkat semeresiyle eşref-i mahlûkat olan insanın işidir. Mamuriyet-i mülk ve memleket kesret-i nüfus ve ziraat ve san'at ve servet ve ticaret ve ahalice sa'y u gayret ile hâsıl olur ise de, bunların cümlesinin husulü dahi, yine ilim ve akla menut ve muhtaçtır (Çetinsaya, 2002:58).

Tanzimat fermanı Osmanlı modernleşmesinin dönüm noktasını teşkil eder. Fermanda yer alan esaslar gerçekten yeni ve önemlidir “Ûsul-i atıkayı bütün bütün tağyir ve tecdid” ettiğini, kendisi ifade eden ferman bir dönemi kapatmış ve Tanzimat adını verdiğimiz yeni bir dönemi başlatmıştır. Fermanda yer alan esasların yeniliği ve geniş bir reform programının ana hatlarını vermesinin yanında metni önemli hale getiren en başat özellik; kâğıt üzerinde kalmaması vazettiği hükümlerin hemen hepsinin uygulanmasıdır. Fermanı benzeri resmi belgelerden ayıran en önemli özellik budur. Bu yüzden ferman bütün bir Tanzimat dönemi boyunca gerçekleştirilen reformların anahtarı mevkiindedir. Fermana bugün bizim atfettiğimiz kıymetten daha fazlasını,

fermanı hazırlayan ve ilan edenlerin verdiğini; yeni bir dönem başlatma iddiasını yerleştirmeye çalıştıklarını biliyoruz (Türköne, 1999;275).

Tanzimatçı devlet adamlarının uyguladıkları her yenilikte “ kaide-i tedric” diye ifade ettikleri ılımlı bir yol izledikleri gayet açık olup, ılımlılık kaidelerini gerektiğinde birbirlerinin aşırılıklarını gidermek, bazen de Avrupalı devletlerinin önerilerini görünüşte kabul edip kendilerine göre uyarladıktan sonra uygulamaya geçmek gibi gayet ince bir siyaset uygulamışlardır (Ortaylı, 1995:97).

3.7.1. Sadık Rıfat Paşa ve Sivilizasyon

Avrupa medeniyetinin ilerlemesini ve gelişmesinin nedenlerini ele aldığı risalesi olan “Avrupa Ahvaline dair Risale” eserinde Sadık Rıfat Paşa Batının yaşam tarzını ve medeniyetini “Sivilizasyon” kavramı ile ifade etmektedir. Osmanlı toplumunda medeniyet kavramının Sadık Rıfat Paşa ve Sami Efendi’den itibaren değişik anlamlar yüklenerek “Sivilizasyon”, ünsiyet me’nusiyet gibi kelimelerle yeniden anlam kazandığını ileri süren Ahmet Hamdi Tanpınar, Tanzimat döneminin bu iki aydınının toplumsal meselelere yaklaşımı hakkında bilgi vermektedir. Bu dönemde Reşit Paşa, Ali Paşa, Cevdet Paşa, Münif Paşa ve Sultan Abdulaziz çeşitli yazılarında ve fermanlarda hep bu kavramın tanımını yapmaya çalışmışlardır. Bu dönemde özellikle Cevdet Paşa medeniyet ve “bedâvet” kavramlarını mukayese ederken, Şinasi’nin de Mustafa Reşid Paşa’dan “Medeniyet Resülü” diye bahsetmesi bu kavramın toplumsal hayatımıza girişini ve toplumun geleceği üzerinde derin tesirler bırakacağını vurgulamaktadır (Tanpınar, 1956: 122).

Yapılan ıslahat çalışmalarının askeri alan ile sınırlı kalmadığı III. Selim döneminde Avrupa ile ilişkilerin gelişmesine önem verilmiş ve Nizam-ı Cedid kavramının anlamı özellikle Fransa’da, sadece askeri ıslahatlar değil, sosyal, siyasi ve iktisadi alanları da içeren toplumun her alanında meydana gelen değişme ve gelişmeleri içine almaktadır. Bu tabir Fransızcaya “Reforme Generale” olarak geçmişti. Osmanlı Devleti bu dönemde hem yeni oluşturulan ordunun giderlerini karşılamak hem de yeni mali politikaları hayata geçirmek için İrad-ı Cedid Hazinesi’ni kurarak gelişme ve yenileşme için gerekli mali imkânları da hazırlamaktan geri kalmamıştır.

Tanzimat Dönemi'nin önemli aydınlarından olan Sadık Rifat Paşa kaleme almış olduğu yazılarında nizam, nizamat ve muntazam kavramlarını sıkça kullanarak devrin genel temayüllerine uygun hareket ederek toplumun bilinçlenmesi adına üzerine düşen vazifeyi fazlasıyla yerine getirmeye çalışmıştır. Rifat Paşa devlet büyüklerinden toplum için yapılması gereken ıslahatları talep ederken bu kavramı sık sık kullanmıştır.

Sadık Rifat Paşa'nın sıkça üzerinde durduğu “medeniyet” ve “Sivilizasyon” kavramları dönemin diğer aydınları tarafından da sürekli dile getirilmiştir. Mustafa Reşid Paşa sivilizasyonu “terbiye-i nas ve nizam” kelimeleri ile açıklamaya çalışmıştır. Sultan II. Mahmud'un reformları sürecinde de kullanılmaya devam eden kavram Osmanlı toplumunu her alanda medeniyet seviyesinin üzerine çıkarmayı hedeflemektedir. Sadık Rifat Paşa'nın, “medeniyet” ve “me'nusiyet” kavramları ile açıklamaya çalıştığı da bunlardan çok farkı bir şey değildir. Toplumsal hayatın bir parçası olan şehir hayatı, bir toplumun bilgi, sanat gibi maddi ve manevi bakımdan ilerlemesi anlamına geldiği gibi Rifat Paşa'nın dile getirdiği me'nusiyet kavramı da insanların topluma alışmasını ve toplumsal kaynaşmayı ifade ederken kullandığı bir tabirdir. Yani Sadık Rifat Paşa'ya göre “Sivilizasyon” ile “medeniyet” ve “me'nusiyet” kavramları aslında aynı şeylerdir. Çünkü tüm bu kavramlar toplumsal gelişmeyi ve toplumun refahının artırılmasını ifade eden kavramlardır.

Sadık Rifat Paşa'ya göre bir ülkenin refahının sağlanması, gerek adli gerek siyasi gerekse idari alanlarda meydana gelen gelişmelerle sağlanır. Bunlardan birisinde meydana gelen bozulma toplumun genelinde kendisini hissettirir ve toplumun dengesini bozar. Topluma huzur, rahatlık ve refah getirmek ancak medeniyet ile gerçekleşir. Rifat Paşa Avrupa'daki refah ve huzur ortamının temelinde “sivilizasyonu” bizim tabirimizle medeniyetin gelişmesini göstermektedir. Bu yüzdendir ki yazmış olduğu risalelerde devlet adamlarına bu konu hakkında sürekli açıklamalar yapmakta ve toplumun huzurunun yalnızca medeniyetin geliştirilmesinde görmektedir. Dönemin bir başka aydını olan Ali Paşa'da medeniyeti şu şekilde tarif etmiştir: Medeniyet, toplumu oluşturan bireylerin tam bir güven içinde yaşaması, asayiş ve güven nimetinden yararlanması demektir. Ona göre asayiş ve refah zamanla gelişerek medeniyeti yani terakkiyi oluşturur (Meriç, 1978: 253). Sonuç olarak Avrupa'daki “sivilizasyon” kavramı Sadık Rifat Paşa ve dönemin diğer aydınları tarafından Osmanlı

literatürüne “Medeniyet” kavramı olarak geçmiştir ve bundan sonra toplumsal alanda yapılacak ıslahatlar için kullanılmıştır.

3.7.2. Mehmed Sadık Rıfat Paşa’ya Göre Medeniyetin Esasları

Rıfat paşa bir ülkede mamuriyetin ve insan için gerekli olan medeniyetin sağlanmasını bazı esaslara bağlamıştır. Bu esasları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Bir toplumun emniyetinin sağlanması için öncelikle din, mezhep ve milliyet gözetilmeksizin can, mal, ırz ve namus emniyetinin sağlanması yani “hukuk-ı lazime-i hürriyet” diyebileceğimiz insan yaşamı için gerekli hukuki zeminin hazırlanması gerekmektedir. Buna paralel olarak da nüfusun çoğalması, ülkenin imar edilmesi ve yeteri kadar askerin hazır bulunduğu bir ordu hazırlanarak ülke bütünlüğünün korunması gerekmektedir (Rıfat Paşa, III: 4).

“Zeyl-i Risale-i Ahlak” adlı eserinde medeniyetin temeli olarak “hukuk-ı lazime-i hürriyet” anlayışını benimseyen Sadık Rıfat Paşa medeniyetin bilgi, bilim ve terakki sayesinde gelişeceğini savunmaktadır. Rıfat Paşa medeniyetin hiçbir milletin tekeline alamayacağı kadar geniş ve bilim ve eğitime önem veren her millet ve devletin medeniyet yolunda ilerleyebileceğini savunmuştur.

Sadık Rıfat Paşaya göre Allah insana gayret ettiği şey ne ise o konuda başarılı olma kabiliyeti vermiştir. Bu ihsan sayesinde insanoğlu dünyada çeşitli icatlar ve keşifler yapmıştır. Toplumdan topluma farklılık gösteren bu ilerleme aynı zamanda çağlar arasında da hız yönünden farklılıklar göstermektedir. Daha eski zamanlarda bir çok şey çeşitli zorluklarla ve çok uzun bir süreçten sonra meydana getirilirken sonraki devirlerde bilim ve teknolojinin gelişmesi ile yapılan icatlarda hem zorluklar giderilmiş hem de daha kısa sürede tamamlanır olmuştur. Sadık Rıfat Paşa bu durumu medeniyetin medenileşmenin bir sonucu olarak görmektedir. Pusulanın icadı ile ve büyük gemilerin yapılması ile başlayan coğrafi keşifler insanoğlunun hayatında birçok değişim ve gelişmeye sebebiyet vermiştir. Bu sayede yeni yerler keşfedilerek ticaret gelişmiş ve toplumlar arasında etkileşim artmıştır. Bilim alanında bu tür gelişmeler yaşanırken matbaanın icadı ve kullanımının yaygınlaşması ile de çok sayıda kitap neşredilmeye başlanmıştır. Bu sayede ilim ve fen tahsili yaygınlaşmış ve bu da medeniyetlerin gelişmesine ve birbirleri ile etkileşimine zemin hazırlamıştır. Bu

gelişmelere paralel olarak savaş alanında da birçok icat yapılarak barut ve top gibi savaş araç ve gereçleri ve harp mühimmatı sayesinde uzun ve neticesiz süren savaşlar yerini daha kısa süreli fetihlere bırakmıştır. Rıfat Paşa bu gelişmeleri insan hayatına etkisini açıklarken daha önceleri bin yılda gerçekleşen değişimlerin yeni teknoloji sayesinde yüz yıl gibi kısa bir sürede gerçekleştiğini ileri sürmüştür. Yeni ulaşım ve haberleşme araçlarının insan hayatına girmesi ile insan hayatı daha da kolaylaşmış ve kurulan büyük şirketler sayesinde büyük fabrikalar ve daha bir çok şeyler yapılarak insanın hizmetine sunulmuştur.

Sadık Rıfat Paşa, Allahın insana bir ihsanı olarak gördüğü bu gelişme ve ilerlemede insana bazı görevler düştüğünü de ifade etmektedir. Bunun başlıca şartı olarak da çalışma ve kabiliyeti göstermektedir. İnsanoğlu ilim ve maarif ile ilerleyebilen “eşref-i mahlûkat” diye nitelenen yaratılanların en şerefli olma vasfını da bu çalışma ve gayretine borçludur. Rıfat Paşa’nın bu ifadelerinden anlaşılacağına göre medeniyet birey ve toplum için bir evrim sürecidir. Bu sürecin tamamlanması her toplumda farklılık gösterebilmektedir. Medeniyet yolunda ilerlemenin temelinde ilim ve aklın önderliğinde çalışmanın gerekliliğini vurgulayan Sadık Rıfat Paşa medeniyeti devlet ve milletin gelişmesi için en önemli unsur olarak görmektedir

Rıfat Paşa’ya göre bilgi ve bilimin bir milletin tekeline alınamayacak kadar evrenseldir. Hangi millet ve devlet akıl ve bilimin önderliğinde ilerlerse medeniyet seviyesini yükseltmiş olur

3.7.3. Hürriyet ve Serbestiyet Kavramları ve Rıfat Paşa

Cemil Meriç Tanzimat döneminde Osmanlı literatürüne giren “Hürriyet” ve “Serbestiyet” kavramlarının aslında Türkçe olmadıklarını iddia etmektedir. Hürriyet kelimesi Arapça; Serbestiyet kelimesinin aslının ise Fransız ihtilalinden sonra oluşan siyasi akımlardan olan liberalizm akımından esinlenen “Liberte” kavramı olduğunu söylemektedir (Meriç, 1978: 268). Bu iki kavramın Osmanlı aydınları ile tanışması Sadık Rıfat Paşa önemli rol oynamıştır. Hürriyet kavramını tek başına değil, kanun, ahlak, iyilik ve adalet kavramları ile birlikte kullanan Sadık Rıfat Paşa, insanın bir işte başarılı olmasının temelinde “hürriyet”i görmektedir. Yine Rıfat Paşa’ya göre hürriyet sadece insanın kendi hayatını idame ettirmesi için değil topluma faydalı birey olması, hayır işlerini daha rahat ve emin bir şekilde yapması için gerekli şartlardan birisidir.

Toplumda hürriyetin bilinçli bir şekilde kullanılması toplumun ahlak seviyesinin yüksek olmasına bağlıdır. Aksi takdirde serbestiyet içerisinde yaşayan ve bu durumu topluma zarar vermek için hazırlanmış bir zemin olarak gören bireylerin varlığı toplumun seviyesinin düşmesine ve dolaylı olarak “hürriyet”in toplum için zararlı bir kavram olarak anılmasına zemin hazırlayabilir.

Sadık Rıfat Paşa toplumun ve bireylerin huzur ve güvenliğini tehdit eden kişi ve grupların serbestiyetinin ve hürriyetlerinin kısıtlanması gerektiğini savunmuştur. Medeniyetin temelinde “hukuk-ı lazime-i hürriyet”i gören Sadık Rıfat Paşa insanların bunu suiistimal edeceği endişesini duymakta ve bazen hürriyetten çekinmektedir. Oysa ona göre Hukuk-ı hürriyet “millet-i tahire-i İslamiye”de de bulunduğu gibi Osmanlı Devleti’nde dahi caridir. İslam dininin genel esasları içerisinde önemli bir yeri olan hürriyet fikri ve kavramı Müslüman bir devlet olan Devlet-i Aliye-i Osmaniye’nin bünyesinde de kendisini göstermiştir.

Sadık Rıfat Paşa Avrupa’da hürriyet fikrine verilen önemi dile getirirken, halkın ve hükümdarın aynı anda toplumun hukukuna ve devletin kanunlarına karşı gösterdiği hassasiyet üzerinde durarak serbestiyet ve Hürriyetin toplumun genelinde yaygın bir şekilde uygulandığını dile getirmektedir. Bundan dolayıdır ki Avrupa’da haksızlık ve baskı görülmez, devlete karşı itaatsizlik söz konusu olmaz. Sadık Rıfat Paşa Müntahabat-ı Âsâr adlı eserinin XVI. Bölümünde “Bir hükümete ki fazilet ve adâlet yoktur, onda hürriyet ve refah bulunmak muhaldir” diyerek hürriyetin toplumun huzur ve refahı için ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır. Hürriyetin toplum genelinde yaygınlaşmasını ancak adaletli hükümdar ve devlet adamlarının varlığı ve halkın ihtiyaçlarına göre hazırlanmış kanunların mevcudiyetine bağlamaktadır. Sadık Rıfat Paşa’ya göre hürriyet ve serbestiyetin toplumun huzuruna zarar vermemesi için mutlaka kanunların yapılması ve bu çerçevede birey toplum içerisindeki statüsünü rahatça yaşamalıdır. Bu durumda birey ve devlet arasındaki denge sağlanmış olmakla birlikte hem devletin bekası hem de bireyin can, mal, ve namus güvenliğinin teminat altına alınması sağlanmış olur.

“Serbestiyet”i kanunlar dâhilinde başı bağıllık olarak düşünen ve bu konuda Sadık Rıfat Paşa ile aynı fikirde olan Ali Suavi’de bu kavramı direkt olarak hürriyet anlamında değil de “edna ve a’lâ herkesin başı kanunla bağlı olmak” şeklinde

kullanarak bireyin hürriyetinin kanunla sınırlandırılabilceğini ve bu sayede de toplumun tüm bireylerinin kanun önünde eşit ve hür bir şekilde yaşayabilmesinin mümkün olacağını ileri sürmüştür.

Avusturya Başbakanı Metternich ile yakın bir dostluk kurmuş olan Sadık Rıfat Paşa “hürriyet” ve “serbestiyet” kavramlarının Osmanlı toplumuna uyarlanmasında ve halka anlatılmasında temkinli davranmıştır. Bu durumun temel sebebi ise Metternich’in hürriyet fikrine karşı olmasıydı (Meriç, 1978: 269).

Bireyin ve toplumun özgürlüğünü ön planda tutan Sadık Rıfat paşa bazı konularda bu fikrinde sabit kalamamıştır. Mesela basın konusunda devletin denetimini zaruri görmekte ve halkın din ve mezhep konusunda bilgilendirmesinde devletin kontrolünün olmasını gerektiğini savunmaktadır. Bunun sebebi ise farklı din ve mezhepten bireyleri bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti’nde halkın zihinlerini bulandıracak zararlı şeylerin devletin bekası için uygun görmemektir (Kuran,1994c: 139).

Sadık Rıfat Paşa basın konusunda devletin kontrolünün bulunması gerekliliği ile özellikle Müslüman ve Gayrimüslimler arasında çıkabilecek fitne ve fesadın önüne geçmek istemiş ve halkına adaletle hükmeden devletlerin hiçbir zaman halkından ayıramayacağını savunmaktadır.

3.7.4. Avrupa’nın Sivilizasyonu ve Rıfat Paşa

“Sivilizasyon” kavramı, Mehmed Sadık Rıfat Paşa için Batı uygarlığını ve yaşam tarzını ifade etmektedir. Bununla birlikte bu ortaya çıkan kültür birikimine bakış açısı oldukça rasyonel olmuştur. Bu kültürü sürekli kendi kültürü ile kıyaslamış ve şaşırtacak derecede benzerlikler yakaladığı ilke ve prensiplerin Batıda uygulamalı olarak yaşandığını görürken kendi kültüründe bu ilke ve prensiplerin söz olmaktan öteye gitmediğini görmüştür.

Avrupa’da ulaşmış olduğu ileri seviyeye kolay ulaşmamış bununla beraber Doğu’nun elde ettiği tecrübe ve birikimi kullanmayı becermiştir. Ancak Avrupa bunu yaparken Avrupa’yı Avrupa yapan değerlerinden vazgeçmemiş, aksine inancını pekiştirecek tarzda Doğu kültürü ve tecrübesinden yararlanmıştır. Ortaçağ karanlığını yaşayan Avrupa’nın akli ve mantığını sınıksız saran kilise ve inançlarının getirdiği tutarsızlıklar Avrupa’yı silkinmeye zorlamış ve sonunda akli ve mantığı ön plana çıkararak bu

insanlık ayıbı manzaradan kurtulmayı başarmışlardır. Bu başarıyı Avrupa yine pozitif bilimlerin merkezi olan Mezopotamya uygarlığına borçludur. Avrupa Doğu uygarlıklarının yaşam tarzını ve birikimini öğrenmeseydi belki de ortaçağ karanlığından kurtulamayacaktı. İşte Avrupa “Sivilizasyonu”nu ilmi nerede bulduysa almasına borçludur. Pozitif bilimlerle gelen bu özgürlük özlemi ve karanlığa başkaldırma Avrupa’yı Avrupa yapan değerlerden biri olarak tarihe geçmiştir. Avrupa tüm dünyaya aklın ve bilimin ne derece önemli ve vazgeçilmez olduğunu somut olarak öğretmiştir. Kazandığı bu tecrübe Avrupa’nın bilim ve aklı her yerde ve her zaman rehber etmesini sağlamıştır. İşte Avrupa’yı yücelten ve değerli kılan akla ve ilme verdiği değer olmuştur.

Avrupa’nın bu gelişme ve ilerleme sürecinde farkına vardığı önemli bir düşünce tarzı daha var ki bu da savaşın çok gerekli olmadığı sürece yapılmaması gereken, insanlığın huzurunu ve mutluluğunu yok eden, sorunların çözümü için başka alternatifleri olan, en son yaşanması gerekli bir durum olduğudur. Çünkü ülkenin gelişmesi refah ve düzen ortamıyla mümkündür. Savaş ise çok uzun sürede emekle yapılanı bozan, bozulmayı getiren bir karışıklık ortamından ibarettir. Savaşın sonu zafer bile olsa aslında savaş durumunu yaşayan her ülke maddi ve manevi değerlerine zarar vermiş olacağından Avrupa devletleri ve hükümdarları savaşı kesinlikle tasvip etmemektedirler. Her ülke hükümdarının ya da her devletin amaçları temelde aynıdır. Bunlardan biri askeri açıdan güçlü olmak ve saldırı anında karşı koyabilecek güce ulaşmak, bir diğeri ekonominin halkı ve devleti ayakta tutacak kadar sarsılmaz ve güçlü olması son olarak da bunların da sağlanması ile halkın ve ülkenin huzuru ve mutluluğudur.

Avrupalılar aklın ve mantığın sahibi olan insana değer vermekle bugünkü prestijli konumunu elde etmiştir. Avrupa insanı insana hizmet etmeyi asıl vazife edindiği günden beri güçlenmeye başlamış ve sınıf ayrılıklarını ortadan kaldırmak için demokratik yönetime giden süreci iyi değerlendirmiştir. Fransız ihtilali ile dünyaya yayılan eşitlik, özgürlük ve insan haklarını ifade eden her düşünce Avrupa düşünce tarzının da bir bütün olarak tüm dünyada kabul görmesine ortam hazırlamıştır. Bu düşünce tarzı ve ihtilalin getirdiği yönetim tarzı Avrupa’da kanun ve yasalarla güvence altına alınmış böylece Avrupa akıl ve mantığı ile edindiği tecrübeleri bir daha kaybetmemek istercesine kayda geçirmiştir. İşte Mehmed Sadık Rifat Paşa Avrupa’nın geçtiği taşlı ve dikenli yolların farkında olarak, Osmanlı Devleti’nin bu dikenli, taşlı,

engelli yollardan geçmeden, zaman kaybedilmeden akli tecrübe ile birlikte kullanmayı tavsiye etmektedir ki Avrupa'nın geldiği nokta bununla mümkündür. Mehmed Sadık Rıfat Paşa Avrupa Sivilizasyonu'nu kafasında rahatlıkla çözümlenmiştir. Ayrıca Avrupa'nın kanun devleti oluşturma ve edindiği tecrübeleri böylece güvece altına alma çabası Paşa'nın gözünden kaçmamıştır. Kanunların yapılması ve uygulanması Paşa'nın Avrupa'dan döndükten sonraki öncelikli çalışma sahası olmuştur. Paşa, her ne kadar eserlerinde Avrupa'nın dış görünüşünden bahsetse de aslında Paşa'yı etkileyen bu kadar düzenli ve huzurlu yaşamın alt yapısını oluşturan kanunlar olmuştur. Mehmed Sadık Rıfat Paşa, Avrupa devletlerinde gördüğü bu hayranlık verici manzara karşısında dahi kendi memleketini özlemiş ve hatırlamış ve medeniyet diye ifade ettiği gelişmişlik düzeyinin Avrupa'dan ibaret olmadığını her zaman farkında olarak yaşamıştır. Bu yüzden İslam medeniyeti ya da Avrupa medeniyeti diye bir ayrıma gitmemiştir.

3.7.5. Rıfat Paşa'ya Göre Batı ve Osmanlı Medeniyetinin Karşılaştırılması

Batı medeniyetinin ilerlemesinde İslam kültürünün etkilerinden bahseden Sadık Rıfat Paşa bazı konularda İslamiyet'in ve Osmanlı Devleti'nin batı üzerinde etkili olduğunu ileri sürmektedir. Batı medeniyetinin temel esaslarını ortaya koyan Rıfat Paşa İslamiyet'te var olan idari, iktisadi ve hatta adli esasların Avrupa'da var olduğunu ve muntazam bir şekilde uygulandığını ileri sürmektedir.

Osmanlı ve İslam kültürü içerisinde yetişen eğitimini de aynı kültür ve medeniyet içerisinde tamamlayan Rıfat Paşa herhangi bir yabancı dil de bilmemektedir. Fakat Avrupa'ya yapmış olduğu seyahatlerinin bir sonucu olarak Osmanlı Devleti'nde bir takım yeniliklerin yapılmasının zaruretinden bahsetmekten kendini alamamıştır. Bu konuların başında Tanzimat fermanının temel esası olan can, mal, ırz ve namus güvenliğinin sağlanması gelmektedir. Ayrıca Osmanlı tebaası arasında herhangi bir ayırım gözetmeksizin iktisadi, idari ve sosyal alanlarda eşit hakların verilmesini de savunmaktadır. Sadık Rıfat Paşa yazmış olduğu birçok risalesinde Hükümdarlara devleti yönetme görevi Allah tarafından verilen bir lütuftur. Bundan dolayıdır ki bu hükümdarlar halkın amiri değil halkına eşit ve adaletli bir şekilde hizmet eden memuru olduklarının bilincinde olmalarını tavsiye etmektedir.

Sadık Rıfat Paşa İslamiyet'in özünde var olan değerlerin (adalet, eşitlik, dürüstlük, çalışkanlık, insan haklarına saygı vs.). Avrupa'da daha iyi ve daha istikrarlı bir şekilde

uygulanmasını üzümlerek takip etmekte ve bu durum Paşayı derinden etkilemektedir. Sadık Rıfat Paşa, Avrupa seyahati sırasında ve daha sonra İstanbul'a döndüğünde kaleme aldığı risalelerinde bu durumdan sık sık bahsetmektedir. Özellikle "Avrupa Ahvaline Dair Risale" sinde bu durumdan bahsederken Avrupa medeniyetinin özelliklerini, gelişme nedenlerini ve mantığını anlatırken aslında İslam kültüründen pek farklı olmadığını görmüştür.

Avrupa'da meydana gelen teknolojik gelişmeler neticesinde Osmanlı Devleti ile Avrupa arasında ekonomik anlamda büyük farklılıklar oluşmaya başlamıştır. Avrupa'nın ekonomik olarak refaha kavuşması onu siyasi ve askeri alanda büyük yenilikler yapmasına zemin hazırlamıştır. Sözümlü ettiğimiz 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin durumuna baktığımızda kaybedilen savaşların devletin hem ekonomik hem askeri hem de siyasi olarak yıpranmasına sebep olmuştur. Bu dönemde Osmanlı Devleti kendi valilerine söz geçiremeyecek hatta onlarla pazarlık yapmak zorunda kalacaktır. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ve Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa bunlara örnek verilebilir. Sadık Rıfat Paşa Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğru bu şartlar içerisinde Avrupa'nın en güçlü ve devletlerinde biri olan Avusturya'ya elçi olarak gönderilmiş ve Avrupa'nın sahip olduğı sosyal siyasi ve askeri imkânlarla bizzat şahit olmuştur. Sadık Rıfat Paşa gibi toplumsal meselelerle yakından ilgilenen ve halkın refahını ve devletin bekasını düşünen birisinin Avrupa'daki bu gelişmelere karşı kayıtsız kalması düşünülemez.

Sadık Rıfat Paşa Tanzimat döneminin diğerr aydınları gibi batının eğitim, bilim ve adalet alanındaki gelişmesini yakından takip ederek Osmanlı Devletinde bu kurumların işlerlik kazanması için çalışmalara başlamış ve özellikle hürriyet fikrinin toplumun geneline yayılması için risaleler yayınlamıştır. Sadık Rıfat Paşa'dan sonra Avrupa'ya giden bir başka aydın da Namık Kemal de Batı medeniyetinin temelinde toplumsal refahı görmüş ve bunun sebebinin ise Avrupa'da yaygın olan hürriyet fikrine bağlamıştır (Meriç, 1978: 254-255).

Gerek Sadık Rıfat Paşa gerekse Namık Kemal Avrupa'nın toplumsal yapısını incelerken her ikisinin de kafasındaki soru birbirinden farklı değildi. Batıdaki bu gelişmeleri Osmanlı toplumuna nasıl anlatacaklar ve bu durum gerek halk arasında gerekse yönetim kadroları tarafından nasıl karşılanacaktı. Cevdet Paşa, Tunuslu

Hayrettin Paşa, Ahmet Mithat Efendi gibi dönemin diğer aydınları da Sadık Rıfat Paşa'nın Kafasındaki bu sorulara cevap aramakta ve toplumun bu kanayan yarası tüm bu aydınların ortak bir dertte birleştirmiştir. Batının bu kadar gelişmişliği ve bu gelişmişliğin temelinde İslamiyet'e ait özelliklerin var olması bu aydınların düşündüğü başlıca konulardan birisidir.

Sadık Rıfat Paşa özellikle maddi taraflarını beğendiği Batı medeniyetine hayranlığını gizleyememektedir. Bu dönemde sıkça tekrarlanan "Batı'nın sadece teknolojisini alalım" sözü belki de bu aydınların komplekslerini yenmek için kullandıkları bir kalkan gibi göze çarpmaktadır.

Sadık Rıfat Paşa'nın Osmanlı ve Avrupa medeniyeti arasında farkları anlatırken dikkat çektiği özelliklerden biriside Osmanlı Devletindeki "Müsadere Usulü"nü varlığı ve bundan dolayı da özel mülkiyetin olmayışı idi. Sadık Rıfat Paşa, ister normal bir vatandaş olsun ister devlet memuru, isterse devlet adamı olsun bu kişiler öldüklerinde geriye bıraktığı mal ve eşyalarına devlet tarafından el konularak müsadere edilmesini eleştirmektedir.

Osmanlı Devleti ile Batı arasında farklılıklar bulunmasına rağmen her II. Mahmut dönemi ile birlikte toplumsal reformları gerçekleştirmeye başlayan Devlet-i Aliye yüzyıllardır bünyesinde barındırdığı farklı din ve mezhepten insanların inançlarını özgürce yaşamalarına da zemin hazırlamıştır. II. Mahmut'un " Ben tebaamdan Müslümanları camide, Hıristiyanları kilisede ve Musevileri de havrada görmek isterim" sözleri Osmanlı devletinin farklı din ve milletlere göstermiş olduğu hoşgörüyü en iyi şekilde özetlemektedir (Karal, 1988: 152).

Devletin halkın gelirin göre vergi alması ve vatandaşları arasında vergi adaletini sağlaması da devlet adamlarının görevleri arasındadır. Sadık Rıfat Paşa, devlet adamlarına öğüt vermek için kaleme almış olduğu "İdare-i hükümetin bazı kavaid-i esasiyesine mütetammin Rıfat paşa merhumun kaleme aldığı risale"sinde bu duruma işaret etmektedir.

Sadık Rıfat Paşa Avrupa şehirleri ile Osmanlı şehirlerini mukayese ederken iki toplum arasındaki sosyal farklılıkların yanı sıra maddi farklılıkların bulunduğundan bahsetmektedir. Örneğin Avrupa şehirlerinde binalar beton ağırlıklı yapıldığı için daha

sağlam ve daha uzun ömürlü olurken, ahşap mimarinin ağırlık kazandığı Osmanlı Devletinde küçük bir yangın ile büyük bir mahallenin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığından yakınmaktadır.

Sadık Rıfat Paşa her ne kadar Batı medeniyetine hayranlığını gizleyemese de muhafazakâr bir çevrede yetişmiş olmanın kendisinde bıraktığı tesir neticesinde Batı'nın bazı hallerini eleştirmekten kendini alamaz. Bunlardan bir tanesi Avrupa'daki basın özgürlüğüdür. Özellikle devlet ve mezhepler hakkında her türlü yayının çok rahat bir şekilde basılmasını eleştirmekte ve bu durumun insanların zihinlerini karıştıran zararlı bilgiler içerebileceğini savunmaktadır. Sadık Rıfat Paşa “Avrupa Ahvaline Dair Risale”sinde basın özgürlüğünün İngiltere ve Fransa'da bulunduğunu diğer Avrupa devletlerinde basında sansürün olduğunu da kaydetmektedir.

Sadık Rıfat Paşa, Osmanlı medeniyeti ile Avrupa medeniyeti arasında mukayesede bulunurken toplumsal gelişmişlik olarak Avrupa'nın bir çok alanda ilerlemiş olduğunu sık sık vurgulamasına rağmen, yetişmiş olduğu muhafazakâr çevrenin etkisinden bir türlü kurtulamamış ve bazı meseleleri yorumlarken geçmiş yaşantısının etkisi altında kalmıştır. Her fırsatta vatan özleminden bahseden Sadık Rıfat Paşa Avrupa'da gezip gördüğü yerleri tasvir ederken bile kendi vatanından örnekler vererek betimlemelerde bulunmuştur. Örneğin Milan'ın havasının hafifliğini İstanbul'un havasına benzetirken, göl kenarındaki yalıları da Boğaziçi'ndeki yalılara benzetmektedir.

Sadık Rıfat Paşa Batı medeniyeti ile ilgili görüşlerini ve Osmanlı Devleti ile Avrupa arasındaki toplumsal farklılıkları ortadan kaldırmak ve bu konuda devlet adamlarına bilgiler vermek için “Avrupa Ahvaline Dair Risale”yi kaleme almış ve bu belge bir bakıma Tanzimat Fermanının bir hazırlık çalışması niteliğine bürünmüştür. Hatta bazı meseleler hakkında daha tafsilatlı bilgi verdiği için Ercüment Kuran bu risaleyi Tanzimat Fermanından daha kapsamlı bir belge olarak nitelemektedir (Kuran, 1994c: 139).

Sonuç olarak Sadık Rıfat Paşa ve Tanzimat Dönemi aydınlarının Avrupa medeniyeti ile Osmanlı medeniyetinin mukayeselerini yaparken Batı medeniyetinde var olan ve bizim aydınlarımızın dikkatini çeken tüm özelliklerin aslında İslam kültür ve medeniyetinin temelinde var olmasıdır. Bu durum tüm aydınlarımızın dikkatini çekmiş ve bunun az da olsa bunun ezikliğini hissetmişlerdir.

3.8. Mehmed Sadık Rıfat Paşa ve Eğitim

Osmanlı Devleti'nin çağdaş Batı medeniyetine ulaşması ve devletin bekası için yapılan ıslahat çalışmalarının halk tarafından kabul görmesi için eğitimin zorunluluğu ve bunun bir devlet politikası haline getirilmesini gerektiğini savunan Mehmed Sadık Rıfat Paşa her fırsatta bu fikrini savunmuştur.

Sadık Rıfat Paşa yapılan ıslahatların başarılı olması için eğitime son derece öneme verilmesi gerektiğinin altını çizerken devlet kurumlarında görevlendirilen memurların halkın anlayacağı bir şekilde üslubunu sadeleştirmesi gerektiğini savunmuştur. Osmanlı belgelerinde kullanılan dilin çok ağır ve terkiplerle dolu olduğunu belirten Rıfat Paşa, bu durumun halk ile devlet arasındaki iletişimi engellediğini ileri sürmektedir. Bunun için dilin sadeleştirilmesi ve buna paralel olarak da temel eğitimin yaygınlaştırılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Sadık Rıfat Paşa temel eğitimin küçük yaşta başlatılmasının yapılan çalışmalarda daha başarılı sonuçlar alınmasında son derece önem arz ettiği üzerinde durmaktadır. İnsanlar iyiyi de kötüyü de küçük yaşta daha kolay öğrenirler. Temel eğitimini zamanında almamış bir kişiye ileride bazı şeyleri kabul ettirmek güçleşebilir. Bunun için çocuklara küçük yaşta temel eğitimleri verilmelidir. Sadık Rıfat Paşa ileride kişinin kötü huylar kazanmaması için temel eğitimde verilmesi gerekli gördüğü konuları şu şekilde sıralamaktadır:

Ziyankarlık: Başkalarına zarar verme

Gıybet: Başkasının arkasından kötü konuşmak

Hased: İnsanların kendi konumlarını beğenmeyip başkalarının makam ve mevkilerinde gözü olmak gibi bir nevi çekememezlik olan bu huy zamanında verilen eğitimle terk edilmezse ileride insanın kişiliğine sirayet edebilir.

Kisb: Yalan söylemektir. Rıfat Paşa'ya göre İnsanın en büyük zarar gördüğü kötü alışkanlık olarak nitelediği kizb yani yalan söyleme alışkanlığı çocuk yaşta terk edilmelidir.

Sadık Rıfat Paşa bunlardan başka, arsızlık, sirket, haylazlık, tahkir ve iki yüzlülük gibi kötü alışkanlıkların toplumdan uzak tutulması için çocuklara küçük yaşta temel

eğitimlerinin verilmesi ve bu konuda devletin üzerine düşen görevi yerine getirmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Sadık Rıfat Paşa zamanında verilecek temel eğitim ile toplumun huzur ve refahının artacağını ve sadakat, vefakârlık, kanaat, sabır, yardımlaşma, edep, hürmet gibi güzel alışkanlıkların kazanılmasına vesile olacağını her fırsatta dile getirmiştir.

Sadık Rıfat Paşa eğitimin ve bilginin toplumun gelişmesi ve devletin bakası için gerekli olduğunu savunarak toplumun ancak faydalı ilim ve iyi bir terbiye ile kalkınacağını vurgulamaktadır.

Mehmed Sadık Rıfat Paşa, Avrupa'nın yani Batı medeniyetinin gelişmesini akla ve ilme verdiği değere bağlamaktadır. Bilim ve eğitim faaliyetlerinin yaygınlaşması ve her türlü gelişmeden halkın haberdar edilmesi de bu gelişmişlik düzeyini yakalamakta etkili olmuştur.

Bilim ve eğitimde yakalanan bu nokta, sanayileşme ve teknolojik ilerlemeyi beraberinde getirmiş ve bu gelişmeler de Avrupa insanının görüş ve hayat tarzını belirleyen en önemli faktörler olmuştur. İşte Mehmed Sadık Rıfat Paşa, Batı medeniyetinin en çok bu özelliklerinden etkilenmiştir. Mehmed Sadık Rıfat Paşa, kendi kültüründe olup ancak uygulandığını göremediği birçok faydalı faaliyetlerin Batı Medeniyetinde yaşandığını görünce bunları tekrar tekrar ifade etme gereği duymuştur. Avrupalı devletlerin her alanda akli ve tecrübeyi esas alması Mehmed Sadık Rıfat Paşa üzerinde derin tesirler bırakmıştır. Özellikle asker, subay ve çocukların yetiştirilmesi hususunda hassas olan bu medeniyet hakkında Paşa bize daha detaylı bilgiler vermektedir. Beş altı yaşlarında okula başlayan kız ve erkek çocuklar on iki yaşlarına kadar başka dilleri de okuyup yazmayı öğrenirler ve bununla birlikte kabiliyetlerine göre meslek seçimine giden süreci yaşarlar. On sekiz yaşlarına kadar istedikleri meslekle ilgili olan bilim ve teknikleri öğrenip, gerekli bilim ve sanatların eğitimini alırlar. Yine bu derslerin yanı sıra felsefe, astronomi, tıp, musiki ve harp ve denizcilik tekniklerini de öğrenirler.

Avrupa'da bilimler teorik olarak deney ve gözlem yapılarak gösterilir ve bununla birlikte tecrübelerden de mutlaka yararlanılır.

Avrupa'da okuma yazmanın yaygın olması, her konuda kitap bulunması, işlerin bilim ve teknikten yararlanılarak yapılması sonucunda bilim ve fenle uğraşan kitle oldukça fazladır. Kendi dilini okuyup yazamayan ve kendi işlerine yetecek kadar bilgisi olmayan yoktur. Bunun bir sebebi de Avrupa'da bilgisizliğin büyük bir ayıp sayılması ve herkese dilsiz, özürli herkese eğitim imkânı tanınmasındandır. Yine her bilim için ayrı ayrı okullar açılması da eğitime verilen önemi açıkça göstermektedir.

Avrupa'da günlük çıkan gazeteler de halkın bilinçlenmesinde ve bilgilenmesinde son derece etkili olmaktadır. Kendi ülkeleri dışındaki gelişmelerden de gazeteler sayesinde haberdar olan Avrupa halkı böylece her konuda kolayca bir fikre sahip olabilmektedir.

Eğitim ve bilimsel gelişmelerin oluşturduğu ortamı gören ve bizzat bu ortamı gözlemleyerek tespitlerde bulunan Paşa, eğitim ve bilim faktörünü sürekli gündeme taşımış ve bu iki unsur olmazsa gelişmenin olmayacağını çok iyi anlamıştır. Bunun için de Mehmed Sadık Rıfat Paşa, eğitimin modernleşmesini sağlamanın tek yolunun yeni kurulacak düzene hizmet etmekle mümkün olacağını farkında olmuştur. Bu düzenden kastettiğimiz, idari düzenin yaygınlaştırılması yolunda Tanzimat reformlarını uygulayabilecek yetenekte devlet memurları yetiştirmek, halk ve devlet arasında gerekli iletişimi sağlamak ve tüm bunların halk tarafından kabul görmesini sağlamaktır. Bu düzenin kurulması da halkın eğitilmesine ve devletin halkın anlayabileceği sade bir dil kullanmasına bağlıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Osmanlı Devleti'nin en sıkıntılı bir döneminde diğer Osmanlı aydınları gibi Batı düşüncesinin Osmanlı topraklarına girmesinde ve toplumsal alanda reformların uygulanmasında öncülük eden Sadık Rıfat Paşa devlet ve medeniyet meseleleri üzerine yazmış olduğu risaleleriyle “Tanzimat Hareketi”nin hazırlayıcısı olmuştur. Sadık Rıfat Paşa'nın düşünce yapısında akıl ve din birbirini tamamlayan iki temel unsurdur. Toplumsal her olayı akla ve mantığa uygun bir şekilde izah etmeye çalışan Sadık Rıfat Paşa, akli Allah'ın insana vermiş olduğu bir lütuf olarak görmektedir.

Tanzimat döneminin sevilen ve saygı duyulan bir Paşası olan Mehmed Sadık Rıfat Paşa, yaptığı işler ve yazdığı eserleri ile kalıcı olmayı başarmış bir bürokrattır. Onun yaşam tarzı ve hayat anlayışı kendi içinde bir bütünlük arz etmekle birlikte devletin zor günler geçirmesi dolayısıyla iş hayatı çok değişkenlik arz etmiştir. Paşa zaman zaman bu değişikliklere ayak uydurmaya çalışırken bazen de bu çetrefilli işler onu daha çok düşünmeye sevk etmiştir. O düşüncelerini ve yaşadığı tecrübeleri yazılarına aktarmaktan büyük zevk almış ve bu birikimini hayata geçirme çabasında olmuştur.

Tanzimat döneminin en kayda değer olayı yönetimin merkezileştirilmesi olmuştur. Kanun üstünlüğünün gücünün farkına varılması ile birlikte Osmanlı Devleti'ni sosyal ve hukuk devleti yapma çabası giderek artmış ve devlet adamları bu yolda büyük fedakârlıklar yapmışlardır. Devletin sorunlarını çözmek onlar için adeta bir yaşam tarzı olmuştur. Hayatlarını, devleti içinde bulunduğu zor durumdan kurtarmak için adeta devletin bekasına adanmışlardır. Onların bu çabaları Osmanlı Devleti'ni yıkılmaktan kurtaramasa da yaptıkları hizmetler günümüze miras olarak kalmıştır. Günümüzde yaşanan demokratik gelişmeler o günlerde atılan temellerin üzerine yükselmiştir.

İlk bölümde Paşa'nın yaşadığı çevresi ve ailesi değerlendirilirken, ikinci bölümde devlet hizmetine girişi ve siyasi görevlerinden, üçüncü bölümde de yönetim anlayışından bahsedilmiştir. Bu çerçevede Paşa'nın görüşlerine bir sınır çekilmeye çalışılmış ve Paşa bir bütünlük içerisinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tanzimat döneminin devlet adamları sadece kendi sınırları içine hapsedilmemiş, dünyayı da değerlendirebilen ve farklılıkları keşfedip, benzerlikleri yakalayabilen ve dünya ile barış içinde yaşama azminde olan çok yönlü radikal kişilerdir. En tutucu olarak

nitelendirilebilenler dahi yaşadıkları çağ ile geçmişi, geçmişle geleceği çok iyi mukayese edebilen ve her zaman ülke menfaatini düşünen şahsiyetlerdir. Mehmed Sadık Rıfat Paşa ise bunlar içinde bir orta yol tutturan, orijinal bir kişiliği olan evrensel değerleri kıstas alan ve toplum menfaatini gözeten, insana ve insan için olan her şeye değer veren bir yapısı ile gerçekten üzerinde durulmaya değer bir kişiliktir. Onun bu kriterlerde bir şahsiyet olması onu daima hatırlanması gereken bir kişi yapmıştır. Merkeze insanı alması sorunların çözümünde de ona yardımcı olmuş, devlet meselelerinin hallolmasını bile tek tek bireylerin başarısına bağlamıştır. Bireye ve bireylerden oluşan topluma bu derece önem vermesinin nedenlerini eserlerinde açıkça izah etmiştir. Bireylerin zararlı olmayacakları kadar özgür olmaları onun ölçüsüdür. Çünkü bu özgürlük bireyin var olması ve faydalı olması demektir. Yani kısaca Paşa'nın özlem duyduğu gerçek bilinçli bir toplum yapısı ve bu yapıyı koruyacak hukuk devletidir. Bu nedenle adalet unsurunun üzerinde özellikle durmuş ve adaletin olması ve bireylere eşit uygulanması ile devletin devamının mümkün olacağını savunmuştur.

İdeoloji yapan ve savunan kimse olmaktan ziyade Mehmed Sadık Rıfat Paşa, diğer Tanzimat aydınları gibi aydınlatan yapısı ile tüm birikimini Osmanlı toplumuyla paylaşma çabasındadır. Batılılaşma sürecinde ortaya çıkan Osmanlı aydınının amacı, mevcut düzeni korumak ve devletin ihyasıdır.

Mehmed Sadık Rıfat Paşa, bu durumun gerçekleşmesini hükümdarın devlet işlerinde görevlendireceği kişilerin gerekli vasıfları taşımasına bağlamıştır. Adaletin toplumun geneline yayılması öncelikli hedefi olmuştur.

Bir devletin bekası için en zaruri ihtiyaç adalettir. Devlet bünyesindeki bütün siyasi ve sosyal problemlerin temelinde adaletsizlik olduğunu savunan Sadık Rıfat Paşa bu durumun toplumun her kademesinde eşit olarak uygulanan adaletle düzelebileceğini savunmaktadır. Paşa'ya göre adalet seçkin bir zümrenin değil genelin menfaati için kullanılmalı ve sosyal hayatın her alanında kendisini hissettirmelidir. Toplumun dinamik bir yapıya sahip olmasından dolayı kaçınılmaz olan sosyal değişmeler sırasında ortaya çıkabilecek gerginlikleri bertaraf etmek ve kamu hizmetlerinin devamını sağlamak devletin asli görevleri olduğu için bu noktada devlet ile adaleti ayrılmaz bir bütün olarak görür ve bu karmaşa adil bir yönetim ile bertaraf edilir.

Tanzimat adamları haklar sistemi, adalet sistemi ve ilmiye kurumlarıyla yeni bir aydın tipinin oluşmasına zemin hazırlamışlardır. Adalet kavramı Paşa için çok önemlidir. Paşa yazılarında devletlerin kuvvet ve bekasının kaynağının “adalet” olduğu görüşünü savunmuştur. Adil bir rejim kuramayan ve halkı zulümle idare eden hükümetler için şu sözlerini söylemiştir: “Adalet-i esas devlettir ve adalet dahi mutlaka menfaat-i umumiye-i mülk ve milletin hüsn-ü muhafazası kaziyesidir bu esas üzere müessis olmayan ve şer’i ve akl u insâf-ı hakkaniyete mugayir olan hükümetin müstakir ve payidar olması mümkün olamaz.”

Mehmed Sadık Rıfat Paşa’nın yaşadığı devirden biraz önce Avrupa’da popüler olmuş olan Volney, devletlerin adaletsizlikten dolayı geriledikleri tezini, “Les Ruines de Palmyre” adlı eseri ile ortaya koymuş ve bu eserinde Osmanlı İmparatorluğunu kısmen konu etmiştir. Şerif Mardin, Mehmet Sadık Rıfat Paşa’nın adalet görüşünün bu eserden etkilendiği görüşündedir.

Bir Tanzimat aydını olan Mehmed Sadık Rıfat Paşa’nın şu sözleri onun Osmanlı düşünce yapısını ne şekilde etkilediği hakkında bize ipucu vermektedir.

“Milletin nüfusunun artması, ülkenin imarı, asayişin sağlanması esas meseledir. Avrupa’da hiçbir hükümdar ve yönetim kanuna mugayir icraatta bulunmaz Rüşvetle iş görülmez, ehliyetsiz memur tayin edilmez ve memurlar keyfi olarak görevlerinden atılıp cezalandırılmazlar. Asker kanun dairesinde ahzedilir, vergi kanuna göre tespit edilip toplanır. Bundan başka maarife önem verilir, dilini okuyamayan bir tebaanın varlığından söz etmek mümkün değildir, böyle bir teba yok mesabesindedir. Ayrıca mesken masuniyeti vardır, seyahat serbestîsi vardır.” Paşa’nın bu gözlemleri yeni aydınlanma havasını gayet iyi bir şekilde yansıtmaktadır (Ortaylı,1995: 83).

Tanzimat devri aydını, Avrupa politikasını ve yönetimin modernleşmesini Metternich zihniyeti ile benimseyen bir grup olup, Metternich’in “imparatorluğun dış politikadaki gücü, içteki düzeninin sağlamlığına bağlıdır.” sözü onların düsturu olmuştur. Bu telkinleri benimseyenlerin biri Viyana elçimiz Sadık Rıfat Paşa, ikincisi Cevdet Paşa’dır (İnalcık ve Seyitdanlıoğlu, 2006: 309).

Mehmed Sadık Rıfat Paşa, sürekli değişim yaşanan 19. Yüzyılda içteki düzenin sağlamlılığını, Osmanlı Devleti’nin üretim ve verimliliğin ön planda olduğu iktisadi bir

anlayışa adapte olarak, çağın gereklerine göre gereken her alanda değişiklikler yapmasına bağlamıştır. Bu düşüncesini kısaca şu ifade ile belirtmiştir. “Azla yetinip, tembellik yapmak bu çağın debdebesi içinde yok olmaktır.” İşte bu söz aslında içinde bulunulan şartları ve durumu yeterince iyi açıklamaktadır. Paşa'nın bu tespiti zamanı için oldukça değerlidir. Öyle ki bugün geldiğimiz noktada bile geçerliliğini korumaktadır.

İktisat alanında Osmanlı devleti için çok yeni ve orijinal olabilecek fikirleri hiç çekinmeden anlatmış ve bunların uygulanması içinde gerekli çalışmalarda bulunmuştur. Yatırımların isabetli yapılması, servet ve sermayenin vakit kaybedilmeden yatırıma dönüştürülmesi, iş yapacak kişilerin devlet tarafından desteklenmesi, şirketleşmeyi ve banka kurulması gibi önerilerle Paşa, adeta Avrupa'yı etkisine alan liberalizmden bahsetmektedir. Sadık Rıfat Paşa, devletin ekonomik olarak kalkınmasını bazı şartlara bağlamıştır. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür; tasarruf yapılması, üretimin artırılması, israfın önlenmesi, paranın değerinin korunması ve yerli malı kullanılması gibi.

Sadık Rıfat Paşa devletin ekonomik olarak refaha kavuşması için halktan bir takım vergiler alınmasında bir sakınca yoktur. Ancak sosyal devlet olmanın gereği olarak toplumu ezmeden sıkıntıya sokmadan vatandaşın gelirine göre düzenlemeler yapılmalı ve vergi tahsilinde haksızlık yapılmamalıdır. Sadık Rıfat Paşa vergide adaletli davranılması gerektiğini savunurken az vergi almanın adaletli olmak anlamına gelmediğini her hususta hukuka dikkat edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Haksız ve keyfi vergi rejiminin insanların çalışma ve üretme azmini körelteceğini ve bununda devlet ekonomisine zararlı bir duruma sebebiyet vereceğini savunmaktadır.

Devletin bekası için sürekli kendisini yenilemesinin ve dünyadaki değişme ve gelişmelere ayak uydurmasının zaruretinden bahseden Sadık Rıfat Paşa toplumun ihtiyaçlarını gözetmek zorunda olduğunu savunmaktadır. Fiziki ve sosyal çevrede meydana gelen değişikliklerin insanların yaşamlarında bazı ihtiyaçları ortaya çıkardığı ve devletin bu değişime gerek siyasi gerekse iktisadi olarak cevap vermesi gerektiğini savunurken mevcut kanunları da değişen dünya şartlarına göre yeniden düzenlemesi gerektiğini ileri sürmektedir. Her devletin sahip olduğu kültür ve sosyal yapısı birbirinden farklı olduğu için yapılacak toplumsal düzenlemelerin toplumun ihtiyaçları

ile örtüşmesi gerektiği üzerinde ısrarla duran Rıfat Paşa yabancı müdahalesinin istenen toplumsal barışın tesisine engel oluşturacağını savunmaktadır. Bunun için devlet kendine ait hukuku muhafaza etmeli ve dönemin şartlarına göre kendisini yenilemelidir.

Mehmed Sadık Rıfat Paşa, bir devletin bekası ve toplumun huzuru için gerekli olan adaletin sağlanması, istikrarlı bir ekonominin oluşması ve askeri alanda yapılan ıslahatların başarılı bir şekilde devam etmesi eğitimin yaygınlaştırılması ile mümkün olacağını savunmuştur. Hükümdarın ve devlet adamlarının en önemli görevlerinden birisinin de ilim adamlarına destek olmak, onları teşvik etmek ve gerekli eğitim kurumlarını açarak toplumun eğitim seviyesini yükseltmesine katkıda bulunmaktır.

Toplumun her alanında reform yapılmasını amaçlayan Tanzimat Hareketinin başarılı olmasının eğitim alanında yapılacak düzenlemelerle kalıcı olacağını savunan Sadık Rıfat Paşa gerek memurların gerekse devlet adamlarının yeteneklerinin keşfedilmesi ve bunların topluma daha iyi hizmet etmelerinin eğitim sayesinde olacağını savunmuştur. Reform işinin uzun süreli ve devamlı olması için eğitilmiş ve ehil kişilerden oluşan kadrolara ihtiyacı vardır. Sadık Rıfat Paşa, toplumsal refahın sürekli artması ve muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkmasının ancak eğitimle olacağını, eğitimin dikkate alınmadan yapılacak sosyal düzenlemelerin kalıcı ve sürekli olamayacağını yazmış olduğu risalelerde sık sık dile getirmektedir.

Değişimin insan ve tabiat için kaçınılmaz olduğundan bahsettikten sonra eğitim neticesinde gerçekleşen değişimin insan için gelişme ve kendini yenileme şeklinde ortaya çıkacağını ileri sürmektedir. Sadık Rıfat Paşa için eğitimin ve ehliyetin zaruri olduğu yerlerden birisi de devlet görevlerinin yerine getirildiği memuriyetlerdir. Bir iş için görevlendirilecek kişilerde soy-sop ve herhangi bir meşrebe mensubiyetten ziyade o iş için gerekli eğitim, ehliyet ve liyakate sahip olup olmadığının araştırılması devlet işlerinin düzenli bir şekilde işlemesi için çok büyük önem arz etmektedir. Mustafa Reşid Paşa ve çağdaşları bu dönemin öncüleri olmuşlardır. Reşid Paşa ve çevresi eğitim-öğretim ve terbiyeyi yaygınlaştırarak devleti Avrupa usulüne uygun yeni bir düzenle şekillendirmeyi düşünmüşler ve Meclis-i Maarif'i bu amaçla kurulmuşlardır.

Sadık Rıfat Paşa, toplumsal birçok mesele hakkında özgün ve kalıcı fikirler beyan etmesine rağmen onun asıl görevi olan diplomatlık vazifesinin etkisi ile dış politika

hakkında ileri sürdüğü öngörülerini son derece önemlidir. Devletlerarası ilişkilerde gerginlik yerine diyalog ve uzlaşmacı bir tavır sergilenmesi gerektiğini savunan ve en kötü barışın en iyi neticelenen savaştan daha faydalı olacağını ileri süren Rıfat Paşa dış politikada barışı esas alan bir siyaset takip edilmesi gerekliliğini savunmuştur. Devlet meselelerinde duygularla hareket edilmemeli ve gerçekçi davranılmalıdır. Sadık Rıfat Paşa İngiltere ve Fransa'nın takip ettiği dış politikaya güven duymamaktadır. O Metternich'in başında bulunduğu Avusturya'yı daha güvenilir bulmaktadır. Sadık Rıfat Paşa'nın diplomasi alanındaki görüşlerinin özünde yabancı müdahalesine izin verilmemesi ve devletlerarası ilişkilerde barışçı bir yol izlenmesi gerekliliği yatmaktadır. Toplum için gerekli olan reformların zamanında ve uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi ancak yabancı müdahalesinin engellenmesi ile başarıya ulaşabilir.

Sonuç itibarıyla da Paşa'nın yaşadığı döneme düşünceleri ile nasıl yön verdiği sorusu cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Gerçekten de dönemin büyük şahsiyetlerinin geleneksel toplum yapısını şekillendirirken, yönetimden başlayarak yani halka inmeden ve bazen halka rağmen bu büyük değişimi nasıl gerçekleştirdikleri sorusu muamma olmaktadır. İşte tam bu noktada büyük bilgi birikimi ve tecrübenin gücünü biz Tanzimat paşalarında hayranlıkla gözlemliyoruz. Dağılmaya doğru giden bir imparatorluk yapısı içinde, yaptıkları işin kısa sürede sonuç vermeyeceğini bildikleri gerçeği ile yarınları kurtarma düşüncesi ile çalışmışlar ve her şeye rağmen büyük riskler göze almışlardır.

KAYNAKÇA

- ABDÜLAZİZ Bey (2002), **Osmanlı İbadet, Merasim ve Tabirleri**, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- AHMED Cevdet Paşa (1960), (Yayınlayan, Cavid Baysun). **Tezâkir**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- AHMED Lütü Efendi (1999), **Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Tarihi**, Cilt 4-5, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- AKYILDIZ, Ali (1993), **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatı'nda Reform (1836-1856)**, Eren Yayınları, İstanbul.
- AKYILDIZ, Ali (2004), **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ANDI, M. Fatih (1996), **Bir Osmanlı Bürokratının Avrupa İzlenimleri (Mustafa Sami Efendi ve Avrupa Risalesi)**, Bayrak Matbaacılık, İstanbul.
- ARMAOĞLU, Fahir (1999), **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ASİLTÜRK, Baki (2000), **Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa**, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- ATEŞ, Toktamış (1989), **Siyasal Tarih-I**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- B.O.A. A. DVN. MHM:** 6/19
- B.O.A. A. MKT. NZD:** 214/31; 214/46
- B.O.A. DH. SAİD:** 1/342
- B.O.A. HR. MKT:** 20/59; 58/85
- B.O.A. İ. DH:** 62/3088; 62/3235; 65/3241; 67/3316; 95/4790; 194/10934; 297/18736; 76/3778; 249/15213; 249/15214; 293/18416; 67/3316; 272/17053; 214/12517, 67/ 3312; 207/11939
- B.O.A. İ. HR:** 18/886; 18/889; 19/933; 18/891;

B.O.A. İ. MTZ: 1/9

BAYKARA, Tuncer (1999), **Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar**, 2.Baskı, Akademi Kitabevi, İzmir.

BERKES, Niyazi (2003), **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 5.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

BOLAY, Süleyman Hayri (1999), **Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, 8.Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.

BULDUK, Nazmiye (1996), **Mustafa Sami Efendi ve Sadık Rıfat Paşa’nın “Avrupa Ahvaline Dair Risale” ve “Avrupa Risalesi”ndeki Tespit ve Değerlendirmeler**, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BURSALI MEHMED Tahir Efendi (1972), **Osmanlı Müellifleri**, Cilt 2, Meral Yayınevi, İstanbul.

ÇADIRCI, Musa (1991), **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

ÇAYLAK, Adem (1998), **Osmanlı’da Yöneten ve Yönetilen (Bir Şerif Mardin Çözümlemesi)**, Konya

ÇETİNSAYA, Gökhan, (2002), “Kalemiye’den Mülkiye’ye Tanzimat Zihniyeti”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.55-59

ÇORUK, Ali Şükrü (2001), **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, 2. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

DANIŞMEND, İsmail Hami (1972), **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Cilt 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul.

DAVUTOĞLU, A, A. Tabakoğlu A. ve A. Erten (2005), **Osmanlı Araştırmaları I**, Klasik Yayınları, İstanbul.

- DEVELLİOĞLU, Ferit (1999), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 16. Baskı, Aydın Yayınevi, Ankara.
- DOĞAN Mehmet (1994), **Büyük Türkçe Sözlük**, 10. Baskı, Ülke Yayın Haber, İstanbul.
- DOĞAN, Muzaffer (1999), “Divân-ı Hümâyûn’dan Babîâlî’ye Geçiş” **Yeni Türkiye Yayınları**, Cilt 6, Ankara.
- DURMAZ, Selahattin (1998), **Devlet Adamı ve Siyasal Bir Düşünür Olarak Mehmed Sâdık Rıfat Paşa**, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- EKREM, Reşat (1934), **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar**, Türkiye Matbaası, İstanbul.
- ENGELHARDT, Ed (1976), **Tanzimat**, Çev., Ayda Düz, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- ERTAN, Veli (1964), **Ahmed Cevdet Paşa Hayatı Eserleri ve İlim Değeri (1822–1895)**, Hilal Yayınları, Ankara.
- ERYILMAZ, Bilal (1992), **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, 1. Baskı, İşaret Yayınları, Ankara.
- FİNDLEY, Carter F (1984), **Osmanlı Devleti’nde Bürokratik Reform Babîâlî (1789–1922)**, Çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul.
- GENCER, Ali İhsan (1990), “Tanzimat Fermanı’nın İlanı ve Tatbiki Meselesi”, **150. Yılında Tanzimat**, Aydınlar Ocağı Yayını, Açık Oturumlar Dizisi:7, İstanbul, ss.19
- GÖVSA, İbrahim Alaaddin (1946), “ Mehmed Sadık Rıfat Paşa” **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, İstanbul, s.326
- GÜNAY, Bekir (1992), **Mehmed Sâdık Rıfat Paşa’nın Hayatı, Eserleri ve Görüşleri**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HASKAN, Mehmet Mermi (1996), **Eyüp Sultan Tarihi**, İstanbul

<http://wownturkey.com/forum/viewtopic.php?t=9264> 2.09.2004 13:36

<http://www.kenthaber.com/IIIDetay.aspx?ID=1686> 09.09.2006

İNALCIK, H., M. Seyitdanlıoğlu (2006), **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, 2.Baskı, Phoenix Yayınları, Ankara.

İNALCIK, Halil (1992), **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, Eren Yayınları, İstanbul.

İZGÖER, Ahmet Zeki (1999), **Ahmed Cevdet Paşa**, Şûle Yayınları, İstanbul.

KALAYCIOĞLU Ersin ve Ali Yaşar Sarıbay (1986)., “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Siyasal Değişme” **Türk Siyasal Hayatı’nın Gelişimi**, Türk tarih Kurumu Yayınları, İstanbul

KARAL, Enver Ziya (1988), **Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789–1856).**, Cilt 5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Kenthaber (2006), “İstanbul Yalıları I” 12.05.2007 00:33

KIŞLALI, Ahmet Taner (2002), **Siyaset Bilimi**, Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, Eskişehir.

KURAN, Ercümend (1981), **Osmanlı İmparatorluğu’nda İnsan Hakları ve Sadık Rifat Paşa (1807-1857)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

KURAN, Ercümend (1994) “**Osmanlı İmparatorluğu’nda İnsan Hakları ve Sadık Rifat Paşa (1807-1857)**”, Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler, Derleyen Mümtaz’er Türköne, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara

MARDİN, Şerif (2006), “Tanzimat Fermanı’nın Manâsı Yeni Bir İzah Denemesi”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, 2.Baskı, Phoenix Yayınları, s.118

MEHMED, Süreyya (1996), **Sicil-i Osmanî**, Cilt 1,3, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

MERİÇ, Mağaradakiler (1978), **Mağaradakiler**, Ötüken Neşriyat, İstanbul

ORTAYLI, İlber (1985), **Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği**, Hil Yayın, Ankara.

- ORTAYLI, İlber (1995), **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 3. Baskı, Hil Yayın, İstanbul.
- ORTAYLI, İlber (1999), “Tanzimat Devri ve Sonrası İdarî Teşkilât”, Editör: İHSANOĞLU, E. , **Osmanlı Devleti Tarihi**, Feza, s.286-317
- ORTAYLI, İlber (2000), **Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim**, Turhan Kitabevi, Ankara.
- PAKALIN, Mehmed Zeki (1972), **Tanzimat Maliye Nazırları**, Kanaat Kitabevi, İstanbul.
- PAKALIN, Mehmed Zeki (1978), **Maliye Teşkilatı Tarihi** Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara.
- POOLE, Stanley Lane (1959), **Lord Stratford Canning’in Türkiye Hatıraları**, Çev., Can Yücel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- RASİM, Ahmed (1999), **Osmanlı**, Cilt 7, Emir Yayınları, İstanbul.
- RIFAT PAŞA (1290), **Avrupa’nın Ahvaline Dair Risale**, Cilt 2, Tatyos Dividciyan Matbaası, İstanbul.
- RIFAT PAŞA (1292), **Rıfat Paşa Merhumun bi’d defaat Meclis-i Vâlâ Riyasetinde ve Muahheren Meclis-i Tanzimat Azalığında Bulunduğu Vakitlerde Kaleme Almış Olduğu Mazbatalardan Bazısının Suretleridir**, Ali Bey Matbaası, İstanbul
- RIFAT PAŞA (1292), **Bazı Islahata Dair Rıfat Paşa Merhumun Bazı Asar ve Mekatib İçin Yazdığı Ahlak Risalesidir**, Cilt 10, Ali Bey Matbaası, İstanbul.
- RIFAT PAŞA (1293), **Ahlak Risalesinin Zeyli, İdare-i Hükümete Müteallik Bazı Kavaid-i esasiyeyi Mutazammın Diğer Risale**, Ali Bey Matbaası, İstanbul.
- RIFAT PAŞA (tarihsiz), **Müntehabat-ı Asar**, İstanbul.
- RIZA, Ali ve Mehmed Galib (2001), **Onüçüncü Asr-ı Hicrîde Osmanlı Devlet Ricali**, Milenyum Yayınları, İstanbul.
- SAMİ Şemseddin (1996), **Kâmûs-ı Türki**, 7.Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul.

- SANDER, Oral (2001), **Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)**, 9.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- SAYAR, Ahmed Güner (1986), **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, 1.Baskı, Der Yayınları, İstanbul.
- SERTOĞLU, Mithat, (Heyet). (1963), **Mufassal Osmanlı Tarihi**, Cilt 4, Güven Yayınevi, İstanbul
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet (1990), **Tanzimat'ın Ön Hazırlıkları ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin Kuruluşu (1838-1840)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet (1994), **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet (1996), "Türkiye'de Liberal Düşüncenin Doğuşu ve Gelişimi", **Liberal Düşünce**, c:I, sayı: 2, Bahar 1996, Ankara
- ŞEREF, Abdurrahman (1978), **Tarih Konuşmaları**, Sadeleştiren: Enver Koray, Kavram Yayınları, İstanbul.
- ŞEREF, Abdurrahman (1980), **Tarih Söyleşileri**, Sadeleştiren: Mübeccel Nami Duru İstanbul.
- TANPINAR, A. Hamdi (1956), **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, c:I, İstanbul Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, İstanbul
- TUKİN, Cemal (1947), **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- TUNCER, Hüner (1996), **Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)** Ümit Yayıncılık, Ankara.
- TÜRKÖNE, Mümtazer (1999), "Tanzimat Fermanı ve Mehmet Sadık Rıfat Paşa" **Osmanlı**, Cilt 7, Yeni Türkiye Yayınları Ankara
- TÜRKÖNE, Mümtazer (2006), **Türk Modernleşmesi**, Lotus Yayınları, Ankara.
- UÇAROL, Rıfat (2000), **Siyasi Tarih (1789-1999)**, 5. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul.

UNAT, Faik Reşit (1992), **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

YAZICI, Nevin (2002), **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

YÜCEL, Y., SEVİM, A (1991), **Türkiye Tarihi**, Cilt.4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ZÜRCHER, Erik J (2002), **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner

اولاد اظم طرزی
 استاد فیه سیار صحابزین مدتیتم دکل اولاد قلم تعلیم و عبودیه کامله طیاره مرتب و راجه نسه عیان اولاد فزون ایم عمود اولاد ورت خه والی جلاله داران
 نازین مدومه و استقال اوزره ایسه بواوا مسعود اقتراح عطف کامله الاطلاقا لاه و عوز کسره الاعطای سندن هاجدم امور خارجه نظایه جلیه س عوت نرم
 عین صحابزین نظیه وایله وکونیه دوله و اقبال اصفا ناک برج ساحه ضایعنا بولسه اولین فیلان ای بیور سره طیارم اولون حسب العبود بولکیت
 سناز لسه طیارین طوبه نازی کونان و بجه نخره دوکون اولور طیاره ضایعه و خایه دار طیاره ایسه عیان اولاد طیاره صفا نازین سارک و مسعود و کاف
 امور مکرره صحابزین شهبود لیه و تقاضیه صحنه سینه یار و رهنمود لیه لرحاک مسه موقیبه اصفا نازین طیاره کلاک عکله با طیاره نازین صلات لیه نالی سره و صود
 ایلیک نیریه ملط و اجرسن اولون عای نظیه فیلان نازین بلذوف رسدای تطوع بله اطلاق باکاه جاسر ب و دود قانس اولین ساینه بالخاصه
 کسری داران نازین فزونی اولاد صود و عبودیه نازینک عصبه و اعمر و ادیه نیریه سواد اولاد صبه نازین صغایه اصفا نازین استجاب و استقر
 مصروف عطف عبودیه فزیه نظام ترقیم و تقدیم اجزا لکسه برون ایضا بوق محاکم لاری فیلان س بولرخ بولای فی حکامی اولون نیریه نظایه
 واصلن صحابزین فزیه طیارین عود و ولید سار بولسه باین و لرحاک برو فیه لطف و احسان عطف و لایکون ایتمه

مردود بنده لبرود کم
سار غایب بنده حضرت شاهزاده محول عمره بند لبرود قضا نه ملووت صادره زار بعضه دودت اولاد
صالح با صیدم تنظیم اولی و لوساعد اولی صلده بنده ایستوار بنده کون عینت انک اودده
رضیم انکده بولیدنه اولوبه دلف بنده تا یانه و اولی صورتده بطضال بوم مذکورده حکت
و عینه ابتدا اولی صفی مطهر لبرود یور لرضه اوده فکدر

Viyana Sefiri Rifat Paşa'nın gitmesine ruhsat verilmesi [B.O.A., İ.HR: 18-891]

قطاری مطاریم میان حضرت ولی نبینا هدی به معروفه بنی کینه لریدر که
 انصافان عا جزایم حضرت شرف انفرادی صحیفه صد و بیست و یکم از دین حضرت مولی به سلاله میرای نظم اولام
 تکراره حبیب منی از ری مال عباسی رهبره دعاه جا کزایم طلب هر حاله معرف اولیم اوزده جا کزایم عجز
 وعلم باقیم اولین حاله هوه عا جزایم کله کلاه الف سینه بنونه مطاریم انصافه عالیه حضرت شرفیه
 اولینین سلام بر وجه رضی عا لطف انفرادی سوره بیست و یکم امر و فریاده هر یومه صد یا جز عا جزایم کصد غایت
 و تقصیرات و انعم کزایم ان عفو و احسان رضی مؤلف لطف و معرفت سینه لطلب فریضه ذمت ملکوتیم اولینین اوزده
 و بیست عالم و عالیانه شتابه جلاسه اندر حضرت بنین دعای نغای عمر و ابوال حضرت شهزاده لریدر تکلمه
 و صبه امر و فریاده انصاف لریدر و تاه عا تقسیم و نبای قندین و صبر عا شکر و کتیب هدی بر لریدر بوند بوند
 هر حاله هسه توجبات عالیه و صبه صیاب و معرفت سینه صغیر لریدر صد یا جز عا جزایم برین و شیبا برین باجه
 امر و فریاده حضرت ولی امر والا صبه اندر تکرم

Hariciye Nezaretinden ayrılması hakkında yazılan tezkereye cevaben Rifat Paşa'nın tezkeresinin takdimi [B.O.A., İ.DH:95-4790]

ولى الامر
 كرم شما
 دونو غنايو عاطفتو ايتو اؤم حضرتى
 خارجه نفع رتنده انقضا لارى فاده بيله نفع رتندنا عالينك جاني حشده انعام قوتو رقتو باسا حضرتينه بارونو نه نقيف، جاكره سوبيا ووردونو نيزه
 نطقو حضرت سوكيرى بولميه اوزره قديم سوكاه قوتوى قمتى ونساره زياره نكردو حضرتي، عامر در حفظ او نقيف نهي، ماله ناظرى و نطقو باسا
 نطقو حضرت سوكيرى بولميه اوزره قديم سوكاه قوتوى قمتى ونساره زياره نكردو حضرتي، عامر در حفظ او نقيف نهي، ماله ناظرى و نطقو باسا
 كوندلش ايرك و بوضعه ناصيبه صلواتك انقضا لارى و قوتو رقتو برقاچ كونه صكه باعالجه رعت و طلب اولمى تقار و نطقو باسا
 سوزلشنى طالك ساليه حضرتينك رضى برقاچ كونه طرفه باعالجه طلب الطمى من لعل صفا زرى بوردو قوتو او طبع اوده اؤمكده

۲

ولى الامر
 كرم شما
 دونو غنايو عاطفتو ايتو اؤم حضرتى
 خارجه نفع رتنده انقضا لارى فاده بيله نفع رتندنا عالينك جاني حشده انعام قوتو رقتو باسا حضرتينه بارونو نه نقيف، جاكره سوبيا ووردونو نيزه
 نطقو حضرت سوكيرى بولميه اوزره قديم سوكاه قوتوى قمتى ونساره زياره نكردو حضرتي، عامر در حفظ او نقيف نهي، ماله ناظرى و نطقو باسا
 نطقو حضرت سوكيرى بولميه اوزره قديم سوكاه قوتوى قمتى ونساره زياره نكردو حضرتي، عامر در حفظ او نقيف نهي، ماله ناظرى و نطقو باسا
 كوندلش ايرك و بوضعه ناصيبه صلواتك انقضا لارى و قوتو رقتو برقاچ كونه صكه باعالجه رعت و طلب اولمى تقار و نطقو باسا
 سوزلشنى طالك ساليه حضرتينك رضى برقاچ كونه طرفه باعالجه طلب الطمى من لعل صفا زرى بوردو قوتو او طبع اوده اؤمكده

Hariciye Nezaretinden ayrılması hakkında yazılan tezkereye cevaben Rifat Paşa'nın tezkeresinin takdimi [B.O.A., İ.DH:95-4790]

نظارت مہید فایضہ نیک مشیر نیک ایڈ ادارہ سے منسوخ کو
 معامہ رعیت نیک مقدار

معامہ	۶۹۵۰۰
عشی	۵۱۵۰۰
مزدہ فخر صہ اولادہ وارڈی	۹۰۰۰۰
	۶۸۵۰۰

تعیینہ

فانہ	۱۵
لرزہ	۱۵
روغہ	۷
کوشہ	۱۰
تصدیق	۱۰
صمانہ	۱۰
مطہیک	۱۰
کیرہ	۱۰

خرد کون
 ۱۰
 ۱۰

سلاک رجائیدہ اولادہ ادارہ منسوخ دیلہ

معامہ	۴۶۰۰۰
عشی	۴۶۰۰۰
مزدہ فخر صہ اولادہ وارڈی	۴۶۰۰۰
	۴۶۰۰۰

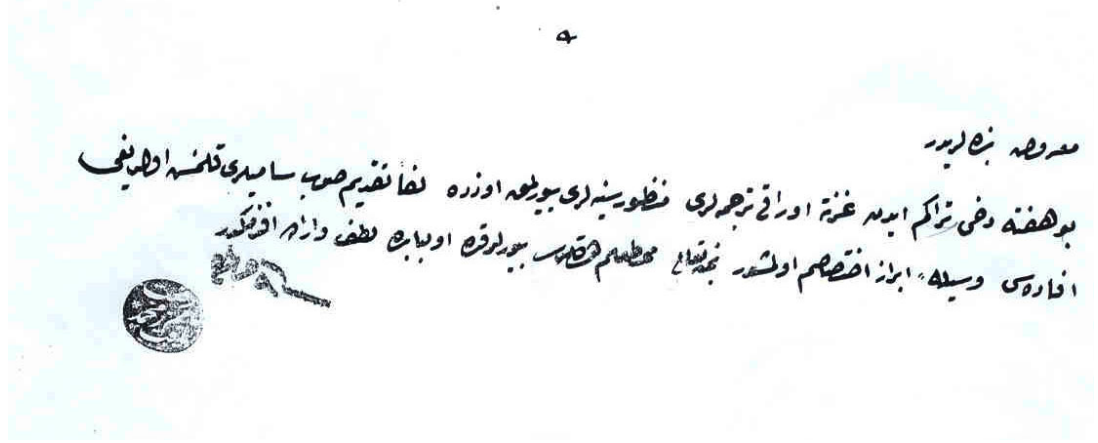
تعیینہ

فانہ	۱۵
لرزہ	۱۵
روغہ	۷
کوشہ	۱۰
تصدیق	۱۰
صمانہ	۱۰
مطہیک	۱۰
کیرہ	۱۰

کیرہ
 ۱۰
 ۱۰

Hariciye Nazırı tayin edilen Rifat Paşa Hazretlerinin maaş ve tayinatları
 [B.O.A.,İ.DH:76-3778]

EK:11

Viyana Sefiri Rıfat Paşa'dan gelen tahrirat ve bazı gazete evrakı tercümelerinin arzı
[B.O.A., İ.HR:19-933]

۴

مردود بخارید

بدهنده رضی ترک اید بخیر اوردی تبرکات مظهر دلاری بویطه اوره نفا تیر صبا صد بنای مهدی قلمه اید وک سیاف

وسیه اید اصد صدم اولسه بختان مظهر رضی بوردون اولیا بی لطف و اید از اید

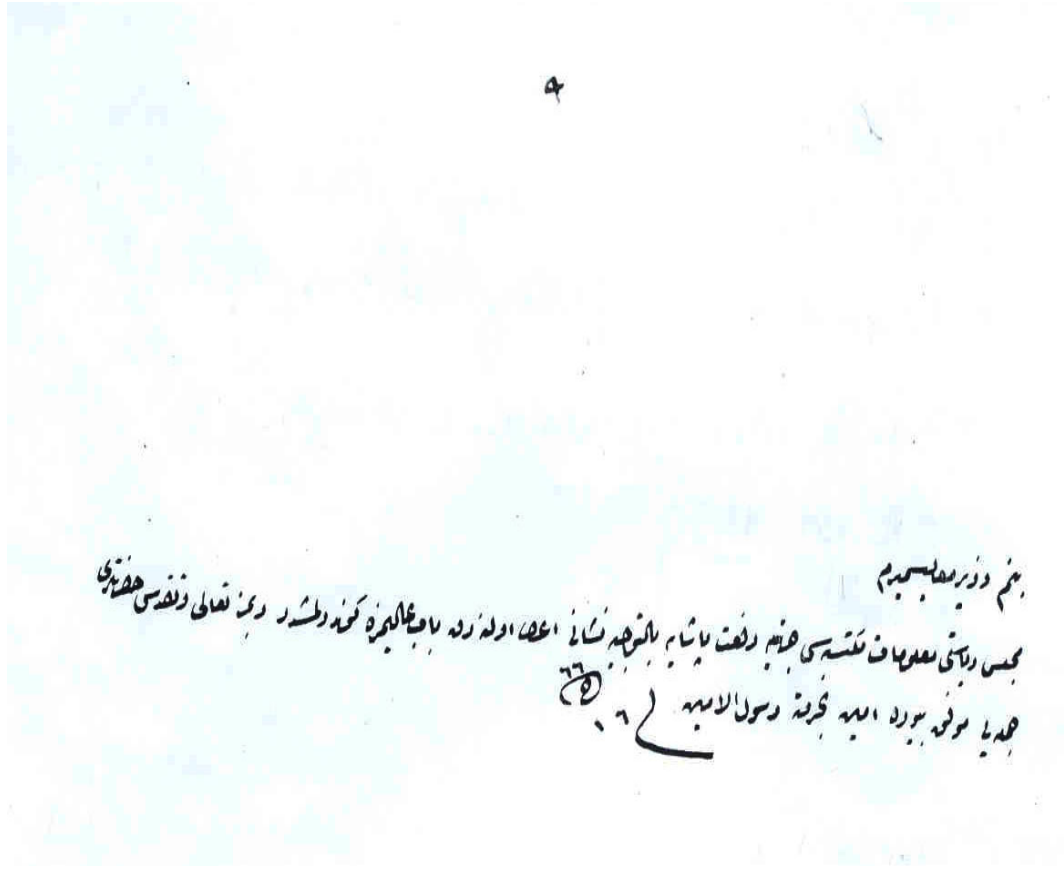
Viyana Sefiri Rıfat Paşa'dan gelen tahrirat ve bazı gazete evrakı tercümelerinin arzı
[B.O.A., İ.HR:19-933]

دولتم اهدم حضرتي
 بولم نقرته حيد. امور خارجي ناك زانه خسته ضاب فديولاره كيه قه وعلا ايمه اولمى فديسته ايك سهرنوز عظيم ايمه
 وهله الصوري بويصيه معوره ده طلال اولايه عفته به كاراك دورم. زاربه اولمى زود معلومون ضاب. ونقصدنه هالانه معلوم ده
 اولميه اولايه ورك عورتي رهلو كنه كنه ناك دريم وقوه حده تفصيله اقسام اولوب فقط بويصيه بولمى بلورتي نيكاه
 كافه ونقصدنه نعينه ضابله امان ضاب ونقصدني سار فكنه ايه حكم سلال بولمى وصادره فولدي هقنه سكه قهر لطف ورحمة
 دربع بوردنم نيم وحنانه حيد. ونقصدنيك امانه حيد هكي هه هالده عجايب ويكي قولايه قوه الظهور اوله هقنه
 باله بولميه حيد. رحمت وشفقة عاليه. صحارايه راهفه ومخيريد الفاك لادم. تبارك وتزينة بستره اهدم اولايه وکافه طرله
 اروزانه حضرتي وکلاله. (اصح)

حکومت

مردومی کیه کیه لیدره
 عطاواته صیباتا و رفقا یانا حقیقته ایاله هده بکوره ماموریتکا اولیورده خارلنده اقامت اولورده بوشلور بکلنه شهادتک
 بوشده اولورنده لیدره بیه ماموریتده بولورکا شاب الهضه نا: شایلهما حقیقته ایاله هده بکوره ماموریتکا اولیورده خارلنده اقامت اولورده بوشلور بکلنه شهادتک
 حیانتنه هیده سبب تصویب بولور و اولورده شایلهما ایاله هده بکوره ماموریتکا اولیورده خارلنده اقامت اولورده بوشلور بکلنه شهادتک
 و فی حقیقته نظیر نوره حقیقته خالقنه هیده تعلیم و اعصا اولورده اوزره مایه هرورده شهادتک طفا شفته اعصا اولورده و شایلهما ایاله هده بکوره ماموریتکا اولیورده خارلنده اقامت اولورده بوشلور بکلنه شهادتک
 ماموریتکا ماموریتکده اولورنده کورلیک مجلسی خاص و کللیه ارضالیکا دئم کلرکی شلور بوشلورده فانیقده کورلیکا و فی ارضالیکا
 اتمه کلنه نا: اساسا اعضای مجلسی کیم ارضیقه فانیقده کورلیکا ماموریتکا اولیورده خارلنده اقامت اولورده بوشلور بکلنه شهادتک
 امر و فرمانده مکاروشانه حقیقته مکاروشانه ماموریتکا اولیورده خارلنده اقامت اولورده بوشلور بکلنه شهادتک

Hasib Paşa ve Rıfat Paşa'nın Meclis-i Vâlâ Azalığı'na memuriyetlerine dair iradeyi mübeyyin tezkere [B.O.A., İ.DH: 67-3316]

Meclis Riyasetinin Rifat Paşa'ya tevcih edildiğine dair Abdülmecid'in hattı [B.O.A., İ.DH: 214-12517]

بنم وزیرعلی سیریم مصطفی پاشا
سلفک محمد علی پاشا نیک بردن خدمت صدائزده انفضا و فرغتی بنی خدمت جلیل مذکورده عودہ بقا خدمت فرموده
و صدرا سیرد پاشا نیک خارجه نفا و نیزه و تالیه محمد علی پاشا نیک سرکرتکده و سرکرتکده سیرد سیرد محمد پاشا نیک و
خارجه سیرکده و نورینتری و عودہ کده سخن اولاده مجلس و بانسندک و فی خارجه ناطری سابقه رفعت پاشا اطاق
نزد مذکورده بالنسب سارا الیم حب اوله و نه اذیتسی بالوجه باجائزہ فرموده و اوله کتیبی اعلامه ایلته

Sadaretin Mustafa Naili Paşa'ya, Reşid Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne ve Mehmed Ali Paşa'nın Seraskerlik ve Mehmed Paşa'nın Asakir-i Hassa Müşirliği'ne, Rıfat Paşa'nın Meclis-i Vâlâ Riyaseti'ne dair [B.O.A., İ.DH: 272-17053]

بسم وزير عالى
هيب الیجاب دفت باشانك غولبد مجبى ریاستك اهل وادرباب الوطنى قوتتم غوده سه زرافى و سیراك دى سى نهيم اولنه زده حداف شای
سک اندیبه اهالى سى زوزوره نسیا اولمشى و سادالیه هلب اولنوب اقصاسى بالابهر باب عالیه اعزام فنمى اولنه کیشی اعلايه
بله ۶۷
۱۸۴۶

Rıfat Paşa'nın azliyle Meclis Riyaseti'nin Şekib Efendiye ihalesi [B.O.A., İ.DH: 293-18416]

بنام وزیر معالیسیریم
دفت باشا ناک مجلس دیانتده عریف برینه حد رسوبه وید باشا ناک قیضی بالکسب بحکم نقالی یازدیله هوارنده قیضی
یجا ناک اجلاس صفده شوالیه وید باشا ناک هب وئشی قهیم قلمی اولغدر شوالیه دفت باشا ناک غریبا قیضی
بیبره سه
۶۸

Rıfat Paşa'nın Meclis Riyaseti'nden azliyle yerine sadr-ı sabık Reşid Paşa'nın tayinine dair Abdülmecid'in beyaz üzerine hattı hümayunları [B.O.A., İ.DH: 249-15213]

بسم ودر معلی کیم
اگر مصالح دولتی که در حکام عدله ده زحمه و مذاکره اولفنده اولفنده و کافر مصالح سلفتیه نزه صبه و زور
یک مقدم بودفنده بنا بجسی مذکورک تأکید اصول زلفه مانه افضای حال و طمحنه اولدونه صدر با همه ریدر مانه
مصالح دولتی که اولدونه و ترقی و زرقا اقصیت و بیانی جتیه بوضه صدهی مه لعه ریا نه اتمک اولدونه زلفه زلفه مانه
عزیمه کجی مذکور و بانسک س اولدونه و ریدر با س اولدونه و ترقی و زرقا اقصیت و بیانی جتیه بوضه صدهی مه لعه ریا نه اتمک اولدونه زلفه زلفه مانه
قننه اولفنده و ترقی و زرقا اقصیت و بیانی جتیه بوضه صدهی مه لعه ریا نه اتمک اولدونه زلفه زلفه مانه

Meclis-i Ahkam-ı Adliye Reisi Rıfat Paşa'nın azliyle meclis-i mezkur riyasetinin sadr-ı sabık Reşid Paşa uhdesine tevcihine dair Abdülmecid'in beyaz üzerine hattı hümayunu [B.O.A., İ.DH: 249-15214]

معروضه جا کر کھ لریه
 ریخت بخت و بخت جلا ده سترک اصابه سانه افتر خضر بک نصوبه و معقول لاف بظلمه و غنایاری حفظ الله ف توعظیه ری بند ول اولیغی بند
 جا کر خضر بنه رفی اولدیک غوره معاصه قضا ادا کریم لاف خفته سهری ریخ بولسه اولدینق تضره هایدیری نظم اولده تکره سیم
 صدایتا هیکر مال عاکسی رهسده اعاده جاری اللیب بزغالی خضره زانه توکسات خفته سهری نه توکتر عور زغال اصابه بولور به بی مخصوص بیک لجه کون
 ادک و خدمت و زانا و زمانا برینه استقامت و یاقتم اولدینق و توکتر بقای کاسه توکرات خفته ریغتمه ادرک لطف و لطف بولدینق حالک بوغانیه
 طوبی معوضه توکتر از مع ابرمت خفته مالک بک دیل صلی اللیب رضالت کرایه بی بی بیدرک هماره زلفه زنته کولیم اولدینق اوزره دوام عمر
 و اقبال هاید خفته مالک بک و توقیفیه نه اصفا زری ارحمه لیلوس کی کز بول اقبای و بیه توکتر و کونه زانته عای بقای توکرات خفته ریغتمه بولسا
 و ریغه جا کر تقسیم ریغتمه قدیمی میلم علی و طایفه لیره بولور او طبیب و همداره ارونما به خفته مه ادرک کور
 بیخ

Tahsisi olunan maaştan dolayı Rifat Paşa'nın teşekkürnamesinin takdimine dair [B.O.A., İ.DH: 297-18736]

EK: 25

[B.O.A.,İ.DH:293-18416]

Benim veziri meâlisemirim

Hasb-el-icab Rıfat Paşanın azliyle meclis riyasetinin ehli ü erbab olması cihetiyle uhdesine vezaret ve müşirlik rütbesi tevcih olunarak sadaret müsteşarı Şekip Efendiye ihalesi nezdimizde tensib olunmuş müşârün-ileyh celb olunub iktizası bi-l-icra Bâbîâlimize i'zâm kılınmış olmağla keyfiyeti ilan eylesin

22 Cemâzi-yel-âhir Sene [12] 70

[B.O.A.,İ.DH:272-17053]

Benim veziri meâlisemirim Mustafa Paşa

Selefin Mehmed Ali Paşanın bu defa hizmeti sadaretden infisali vuku'na mebni hidmeti celile-i mezkure uhde-i liyakatine teveccüh kılınmış ve sadr-ı esbak Reşid Paşanın Hariciyye Nezaretine ve müşârün-ileyh Mehmed Ali Paşanın ser- askerliğe ve seraskeri sabık Mehmed Paşa'nın dahi Hassa Müşirliğine memuriyetleri ve uhdenden münhall olan meclis riyasetinin dahi Hariciye Nazırı sabık Rıfat Paşa'ya ihalesi nezdimizde bi-l-tensib müşarunileyhim celb olunarak iktizası bi-l-icra Bâbîâlimize gönderilmiş olmağla keyfiyeti ilân eyliyesin

6 Şaban Sene [12] 69

[B.O.A.,İ.DH:214-12517]

Benim veziri meâlisemirim

Meclis riyaseti ma'-lûmât-ı müktesebesı cihetine Rıfat Paşaya teveccüh nişanı îtâ olunarak Bâb-ı âlîmize gönderilmiştir. Rabbimiz Teâlâ ve tekaddes hazretleri cümle-i muvaffak buyura amin bi-hürmeti Resul'ül-emin.

16 Cemâzi-yel-âhir Sene [12] 66

EK:26

[B.O.A.,İ.DH: 249-15214]

Benim veziri meâlisemirim

Ekser-i mesâlih Devlet-i Aliyyemiz Meclis-i Ahkam-ı Adliyede tedkik ve müzakere olunmakta olduğuna ve kaffeten mesâlih saltanat-ı seniyyemizin hüsnü daveti ve tesviyesi pek mültezem bulunduğu binaen meclis-i mezkurun te'kîd usul u nizâmât-ı iktizası ve maslahattan olarak sadr-ı sabık Reşid Paşa'nın mesâlih Devlet-i Aliyemize olan vukufu ve zaten ehliyet ve liyakatı cihetiyle bu hususları mütâlaa ve beyan eylemek üzere Rıfat Paşa'nın azliyle meclis-i mezkur riyasetinin müşarün-ileyh Reşid Paşa'ya teveccühü nezdimize tensib olunmuş ve iktizası bil-icra müşarunileyh Bâbîâlmimize i'zâm kılınmış olmakla Rabbimiz Teala ve tekaddes hazretleri cümle-i muvaffak buyura amin bi-hürmeti Seyyid'il mürselin

6 Rebî-ul-âhir Sene [12] 68

[B.O.A.,İ.DH: 249-15213]

Benim veziri meâlisemirim

Rıfat Paşa'nın meclis riyasetinden azliyle yerine sadr u sabık Reşid Paşa'nın tayini bi-t-tensib Rabbimiz Teâlâ yarınki Çehâr-şenbih günü icabının icrası zımında müşârün-ileyh Reşid Paşa'nın celb olunması tasdim kılınmış olmakla müşârünileyh Rıfat Paşaya azli keyfiyetini bildiresin.

5 Muharrem Sene [12] 68

[B.O.A., İ.HR: 18-891]

Maruz-u bendeleridir ki saye-i inayet-i hazreti şahanede muhavvel-i uhde-i bende-gânem kılınan memuriyet-i sefarete dair bazı derdest olan mahâll-i naciz-ânem tanzim bulunduğu ve hava müsait olduğu halde bi-mennihi Teâlâ iş bu Çehâr-şenbih günü azimet etmek üzere de teslim etmekte olduğumdan ol vechle hazret-i seniyye şayan buyrulduğu surette bi-l- lütfuhi Teala yevmi mezkur de hareket ü azimete ibtidâr olunacağı muhât-ı ilm-i âlileri buyruldukda irade efendinindir.

EK:27

[B.O.A., İ.DH: 67-3312]

Seniyyü'l himemâ kerimü's-şîma devletlü inayetlü atufetlü übbehetlü efendim hazretleri

Malum âlileri buyrulduğu üzere dünkü gün atufetlü Hasib Paşa ve Rıfat Paşa hazretinin memuriyetleri icra birle ol babda müteallik buyrulan irade-i seniyye hazreti mülükane kendüleri beyan ü ifham kılınmış ise de müşârün-ileyhümânın tasis-i maaşlarına dair râh-ı zib-i i'zâz olan tezkeresi behiyye-i müşirilerinde bir güne ifade olmadığı ve rehin-i ilm-i âli buyrulduğu vechle Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye azalığının maaş mahsus nizamı icabınca on ikişer bin beşer yüz guruş olarak fakat müşârün-ileyhümâ saye-i Devlet-i Aliyye'de rütbeyi samiye ve zevatı haiz bendegan hazreti mülükanedan bulduklarına binaen kendülere ne mikdar maaş tahsis ü ita olunması hususunda her ne vechile emir u irade-i isabet-ade-i cenabı cihân-bânî müteallik ve şerefsudur buyruluyor ise ona göre hareket ibtidâr olunacağı beyanı ile tezkere-i senâveri terkimine mübâderet olundu efendim

Maruz-u Çakeri Kemineleridir ki

Enmele pira-yı tevkîr olan iş bu tezkere samiye-i asâfaneleri meşmul-i nazar-ı atfet-i eser-i hazreti mülükane buyrulmuş ve vakıa iş'ar-ı âlileri vechle müşârün-ileyhümâ hazerât-ı müşîrân-ı i'zâmdan bulduklarına binaen müşarunileyhümaya şehriye yigirmi beş bin guruş maaş tahsis olunması şeref-riz-i sünûh u sudur buyrulan emir ü ferman-ı mekârim nişân-ı cenabı şehen-şeh-i mukteza-yı alisinden bulunmuş olduğu muhat ilm-i âlileri buyruldukda ol babda emir ü ferman hazreti veliyyü'l emrindir.

23 Şaban Sene [12] 58

EK: 28

[B.O.A., İ.DH: 67-3316]

Maruz-ı Çaker Kemineleridir ki

Atufetlü Hasib Paşa ve Rıfat Paşa hazerâtının el haleti hazihi bir gûne memuriyetleri olmayarak hanelerinde ikamet üzere olduklarına ve bu misillü bendegan-ı şahanenin boşda olmalarından ise birer memuriyette bulunmaları münasib olacağına binaen müşârün-ileyhümâ hazerâtının Meclis-i Ahkamı Adliye azalığına memuriyetleri nezdi ali-i Cenabı şehen-şehide tensib ve tasvib buyrulmuş ve ol vechle müşârün-ileyhümânın azalık-ı mezkure memuriyetleri Bâbîâlî'de icra buyrularak nişân-ı zişânlarının dahi huzuru feyz nüşur-u hazreti hilâfet penâhîde talik u ita olunmak üzere mabeyni hümayun şahane tarafı eşrefine i'zâm olunmaları ve müşarun-ileyhümânın iş bu memuriyetleri memuriyeti müstakille olmadığından kendilerinin meclis-i has vükela-yı idhalleri lazım gelmeyeceği misüllü beşer çifte kayıklara rükubları dahi iktiza etmeyeceğine binaen sayir aza-yı meclis gibi üçer çifte kayıklara rükupları hususunun dahi müşârün-ileyhümâyâ bildirilmesi müteallik ve şeref sünuh u sudur buyrulan emr u ferman mek'ar-ı hazreti cihandarı mukteza-yı âlisinden bulunmuş olduğu muhat-ı ilm-i âlileri buyruldukda ol babda emri ferman hazreti veliyyü'l-emrindir.

25 Şaban Sene [12] 58

EK:29

[B.O.A.,İ.HR:19-933]

Maruzu bendeleridir

Bu hafta dahi terâküm iden gazete evrakı tercümelere manzuru seniyyeleri buyrulmak üzere leffen takdim savb samileri kılınmış olduğu ifadesi vesile-i ibraz ihtisasım olmuştur bi-mennihi Teala buyruldukda muhat-ı ilm-i hazretleri buyruldukda ol babda lütuf ve irade efendimizindir.

9 Zilhicce Sene [12] 58

[B.O.A.,İ.HR:19-933]

İfadat-ı malumeye muhalif iderek inkar ve bu cümle ile Aleksandır Bey veya Mihal Bey müceddiden nasb ve tayin buyrulacak ise dahi Rusya Devletinin nüfuzu bir zerre kadar bertaraf olunmayacağı beraber ve bunca müddetten berü memalik-i osmaniyyede reaya ve berayada perişaniyet halleri i'zâm-ı şirardan bulunduğu aşikar iduğu mâhın ikinci gününde çıkarılan gazete-i umumiye evrakında mestur ve muharrerdir

[B.O.A.,İ.HR:19-933]

Maruzu bendeleridir

Bu hafta dahi terâküm iden gazete evrakı tercümelere manzur vâlâları buyrulmak üzere leffen tesyir savâb-ı nûma-yı samileri kılınmış idu ki beyanı vesile-i ibraz ihlasım olmuştur bi-mennihi Teala muhât-ı ilm-i hazretleri buyruldukda ol babda lütuf ve irade efendimizindir.

3 Safer Sene [12] 58

EK.30

[B.O.A., İ.DH: 207-11939]

Atufetlü efendim hazretleri

Meclis-i Vâlâ reisi sabık devletlü Rıfat Paşa hazretleri biraz vaktinden beru başda kaldığından müşarunileyhin şimdiki maaşı ile meclis-i aliyeye memuriyeti kendisine sair bazı emsali misüllü vükelalık nişanı alisi itası hususuna müsade-i mükerrerem ade-i hazreti şahen-şahi şayan buyrulduğu halde veliyy-i nimet-i bi-minnetimiz padişahımız efendimizin hakkı müşarunileyhin pek büyük inayeti seniyei cenab halef penahileri olacağı tahattur kılınmış ise de ol babda her vechile emir ü ferman keramet-i unvan hazret-i zillullahi meali efza-yı sünuh ve sudur buyruluyor ise mukteza-i aliyesi üzere harekete mübâderet olunacağı beyanı ile tezkere-i senâveri terkim kılındı efendim

Maruzu Çakeri Kemineleridir ki

Enimle pirâ-yı tekrım olan iş bu tezkere-i samiye-i asafaneleri manzur-ı mekârim mevfûr hazreti cihandarı buyrulmuş istîzânı ali-i sadaret penahileri vechile müşarûn-ileyh hazretlerinin şimdiki maaş ile Meclis-i Aliyeye memuriyeti kendisine bazı emsali misüllü vükelalık nişanı alisi îtâsı şerefsünuh ve sūdūr buyrulan irade-i seniyei cenab mülükane mukteza-ı münifinden bulunmuş olduğu muhât-ı ilm-i ali-i asafilere buyruldukda ol babda emri ferman hazreti veliyyü'l emrindir.

24 Safer Sene [12] 66

EK:31

1

2

1. Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın resmi, Mehmed Zeki Pakalın, Tanzimat Maliye Nazırları, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1972

2. Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın resmi, Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İstanbul, 1946

EK : 32*RİF'AT MEHMED SADIK PAŞA KRONOLOJİSİ*

(25 Şabân 1222) 28 Ekim 1807	Rif'at Mehmed Sâdik Paşa'nın Doğumu
821/22	Sadaret Mektûbî Odasında Çerağ
(1243) 1827/28	Amedi Halifesi (Hâcegânlık rütbesi)
(15 Şabân 1249) 28 Aralık 1833	Küçük Evkaf Muhasebecisi
(Safer 1250) Haziran 1834	Vekaleten Amediliği
(Şabân1252) Kasım 1836	Asaleten Amedciliği
(Cemaziyelâhir 1253) Eylül 1837	Viyana Ortaelçisi
(1 ay sonra)1837	Büyükelçiliği (Hariciye M. Payesi).
(Şaban 1255) Ekim 1839	Hariciye Nezareti Müsteşarlığı
(Şevval 1255) Aralık 1839	İstanbul'a Dönüş
(Cemaziyelahir 1256) Ağustos 1840	Mısır'a gönderilmesi (Sadaret M.).
(6 Safer 1257) 30 Mart 1841	Hariciye Nazırlığı (vezir rütbesi ile).
(8 Zilkade 1857) 22 Aralık 1841	Hariciye Nazırlığı'ndan Azledilmesi
(Cemaziyelahir 1258) Temmuz 1842	Rumeli Eyaleti Müfettişliği
(Şaban 1258) Eylül 842	Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye üy.
(2 Ramazan 1258) 7 Ekim 1842	Viyana Büyükelçiliği
(Rebiyülâhir 1259) 8 Mayıs 1843	2.defa Hariciye Nazırlığı
(21 Şevval 1260) 3 Kasım 1844	2. defa Hariciye Nazırlığı'ndan Azli
Aralık 1844	2. defa Meclis-i Vâlâ Ahkam-ı Adliye üy.
(14 Şaban 1261)18 Ağustos 1845	Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliye Başkanlığı
(23 R.evvel 1264) 28 Şubat 1848	Maliye Nazırlığı

(18 C.evvel 1264) 22 Nisan 1848	3.defa Hariciye Nazırlığı
(13 Ramazan 1264)13 Ağustos 1848	2.defa Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı
Adliye Başkanlığı	
(2 C.ahir 1265) 25 Nisan 1849	Meclis-i Vâlâ-yı ... Başkanlığı'ndan Azli
(R.evvel 1266) Ocak-Şubat 1850	Meclis-i Ali Üyeliği
(16 C.ahir1266) 29 Nisan 1850	3.defa Meclis-i Vâlâ ... Başkanlığı
(4 R.ahir 1268) 27 Nisan 1851	Meclis-i Vâlâ ... Başkanlığı'ndan Azli
(25 C.ahir 1269) 5 Nisan 1853	4. defa Hariciye Nazırlığı
(6 Şaban 1269) 15 Mayıs 1853	4.defa Meclis-i Vâlâ Başkanlığı
(23 C.ahir 1270) 23 Mart 1854	4.defa Meclis-i Vâlâ Başkanlığı'ndan Azli
(15 Muharrem 1271) 8 Ekim 1854	Meclis-i Ali Tanzimat Üyeliği
(1272) Ağustos 1856	Meclise Vekaleten Başkan
(16 C.ahir 1273) 11 Şubat 1857	Mehmed Sadık Rıfat Paşa'nın Ölümü

ÖZGEÇMİŞ

Dilek TÜRKDEMİR, 1980 yılında Çankırı'nın Çerkeş ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini Kocaeli'nin Körfez ilçesinde tamamladı.1999 yılında Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümünü 2003 yılında bitirdi. 2003 yılında Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilimdalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı'nda yüksek lisans öğrenimine başladı.